

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія **ПОЛІТИЧНІ НАУКИ**

Випуск **74**

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2016

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща). Статті збірника
привірюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях**

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
Кресіна І. О. – доктор політичних наук (головний редактор); **Акуленко В. І.** – доктор юридичних наук;
Андрійко О. Ф. – доктор юридичних наук; **Бабкін В. Д.** – доктор юридичних наук; **Батанов О. В.** – доктор юридичних наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України (США); **Голосов Г. В.** – доктор політичних наук (Європейський університет, м. Санкт-Петербург, РФ); **Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук; **Денисов В. Н.** – доктор юридичних наук; **Кваша О. О.** – доктор юридичних наук; **Коваленко А. А.** – доктор політичних наук; **Костенко О. М.** – доктор юридичних наук; **Кресін О. В.** – кандидат юридичних наук; **Кулинич П. Ф.** – доктор юридичних наук; **Лойко Л. І.** – доктор політичних наук; **Малишева Н. Р.** – доктор юридичних наук; **Нагребельний В. П.** – кандидат юридичних наук; **Оніщенко І. Г.** – доктор політичних наук; **Оніщенко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Пархоменко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Перегула Є. В.** – доктор політичних наук; **Прилуцький С. В.** – доктор юридичних наук; **Сіренко В. Ф.** – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАН України; **Скрипнюк О. В.** – доктор юридичних наук; **Тимченко Г. П.** – доктор юридичних наук; **Усенко І. Б.** – кандидат юридичних наук; **Хуторян Н. М.** – доктор юридичних наук; **Шкляр Л. Є.** – доктор політичних наук, **Ющик О. І.** – доктор юридичних наук.

Д 36 Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 74 /
Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2016. 196 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 321.01

І. Б. КІЯНКА

ЛІБЕРАЛІЗМ І ПОПУЛІЗМ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Аналізується проблема ідеології в контексті популізму та розвитку демократії в сучасному українському суспільстві. До уваги беруться популістські принципи та гасла в контексті їх впливу на електорат. Поява ідеології є закономірним результатом розвитку суспільства та важливим атрибутом функціонування держави. При цьому ідеологія може виступати у вигляді політичного вчення, релігійної доктрини, глобальної стратегії, тощо. Її роль можна спів ставити з якістю визначального духовного стрижня, що визначає мету та сенс суспільно-політичного життя, забезпечує згуртування та єдність соціуму, народу, нації навколо вирішення нагальних проблем.

Ключові слова: ідеологія, популізм, лібералізм, демократія, політичний режим.

Киянка И. Б. Либерализм и популизм в контексте современной демократии

Анализируется проблема идеологии в контексте популизма и развития демократии в современном украинском обществе. Учитываются популистские

© КІЯНКА Ірина Богданівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук і філософії Львівського національного інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

принципы и лозунги в контексте их влияния на электорат. Появление идеологии является закономерным результатом развития общества и важным атрибутом функционирования государства. При этом идеология может выступать в виде политического учения, религиозной доктрины, глобальной стратегии, т. Ее роль можно сопоставить с качеством определяющего духовного стержня, определяющего цели и смысл общественно-политической жизни, обеспечивает сплочение и единство социума, народа, нации вокруг решения насущных проблем.

Ключевые слова: идеология, популизм, либерализм, демократия, политический режим.

Kiyanka Iryna. Liberalism and populism in the context of modern democracy

The article analyzes the problem in the context of the ideology of populism and democracy in the modern Ukrainian society. Taken into account populist slogans and principles in the context of their impact on the electorate. The emergence of ideology is the natural result of social development and an important feature of the functioning of the state. This ideology can act as a political doctrine, religious doctrine, global strategy, and more. Its role could put the quality of singing defining spiritual core that defines the purpose and meaning of political life, ensures the cohesion and unity of the society, nation, nations around the solution of urgent problems.

Key words: ideology, populism, liberalism, democracy, political regime.

Ідеологія – є важливою складовою суспільної свідомості, котра являє собою самобутнє й різностороннє явище. Специфічний зворотний вплив цих форм на різні сторони соціального організму (суспільства) на певному історичному етапі доводить, що суспільна свідомість має складну внутрішню структуру і може бути всебічно досліджена лише в системі цілісного культурного життя суспільства з історичного, філософсько-соціологічного, політологічного та інших кутів зору .

Дану проблематику висвітлено у працях Вегеша М., Видріна Д., Демчука П., Михальченка М., Лісового В., Панасюка Б. та інших науковців.

Політичні ідеології – це певні сукупності взаємопов’язаних ідей, цінностей, символів та ритуалів, призначених об’єднувати людей заради спільних політичних дій. Серцевину політичних ідеологій складають певні погляди на суспільство та державу. Важливим є й той момент, що політичні ідеології є особливим типом вірувань. Те, у що ми віримо, є часткою нашої дійсності. На основі того, у що ми віримо організовується наша діяльність.

Політичні ідеології (принаймні традиційні європейські політичні ідеології) – явище відносно пізнього часу й, по суті, породжене релігіями, котрі завжди включали й певні погляди на людину, суспільство та державу. Хоча релігійне світорозуміння містило ідеології - світогляд, що спиралися не на критичне мислення, а на віру .

На теперішньому етапі розвитку українського суспільства, маємо проблему з надмірним впливом політичних ідеологій на наш соціум, що призвело значну кількість громадян країни до стану апатії. Як наслідок попереднього режиму, що базувався на страху, насильству, сьогодні дав наслідок – політичної апатії. Якщо страх може породжувати певну дію – боротьбу, обурення, то апатія ж, тобто відсутність необхідного рівня соціальної енергії, веде до загибелі (чогось старого в кращому випадку. – *Прим. автора*) або породжує чи дає неймовірний успіх щодо реалізації популістських гасел.

Як зауважив М. Вегеш, політична ідеологія –це система поглядів, ідей, вчень, що відображають суспільне життя, інтереси, цінності та потреби різних соціальних груп, цілі, завдання й методи їхньої діяльності. Відповідним чином, політика без ідеології існувати не може, так як політична ідеологія є структурним елементом політики. Доки люди поділяються на групи за інтересами, залишається потреба у владному регулюванні їх відносин: вони підтримуватимуть владу або протистоятимуть їй, формуючи групові образи щодо їх місця в суспільстві, відстоюючи власний погляд на речі як найдостовірніший. Варто зауважити, що одною з найсерйозніших проблем у сучасному політичному житті української держави є незбалансованість її політико-правової системи та механізму влади, що, значною мірою, зумовлено відсутністю єдиної національної та державної ідеології. Фактично кожна політична партія намагається творити певні ідеології. Однак переважна більшість з останніх, не маючи під собою належного ідейно-політичного підґрунтя, не є життєздатними¹.

Відомо, що політична ідеологія являє собою системне відображення істотних аспектів політичної дійсності і виступає формою класової, групової, станової політичної свідомості й самосвідомості, системою ідей, гіпотез, концепцій, ідеалів, гасел, програм, в яких відображені корінні політичні, економічні інтереси соціальних груп.

Як вважає І. Дацюк є два типи демократії – популістична демократія та стратегічна демократія.

Популістична демократія це демократія, де приймаються прості популярні рішення, які задовольняють мінімальні матеріальні потреби суспільства, але які не є повністю адекватні сучасному складному світові.

Популістичні демократії або тимчасов перебувають в хаосі політичних конфліктів їх еліт під час спроб різнонаправленої маніпуляції, або тривалий час знаходяться в ситуації зовнішнього управління з боку стратегічних демократій.

Маніпуляції еліт всередині різних типів демократії є різними. Еліти популістичних демократій здійснюють дуже примітивні маніпуляції своїм суспільством. Стратегічні демократії маніпулюють своїми суспільствами на більш глибинному рівні з розумінням далекої перспективи. Стратегічні демократії здійснюють стратегічне управління як всередині своїх країн так і через активну зовнішню політику здійснюють управління іншими країнами.

У стратегічній демократії управляє стратегічна еліта. Відтак в популістичній демократії панує винятково компрадорська еліта, яка здебільшого має підпорядкування тому чи іншому зовнішньому центру управління. Водночас в деяких популістичних демократіях різні частини компрадорської еліти мають різні вектори зовнішнього підпорядкування.

Компрадорські еліти всередині такої країни є конфліктними та неугодоздатними не тому, що вони мають групові психічні відхилення, погану політичну культуру, злий намір чи малий розум – вони такі, бо залежні від центрів зовнішнього управління, які знаходяться в конфлікті. Тобто різні компрадорські еліти відтворюють всередині конфлікт центрів зовнішнього управління, які стоять за ними².

Проте поява стратегічної демократії в країні, яка до того була популістичною демократією, в оточенні колишніх зовнішніх центрів управління можлива лише тоді, коли така нова стратегічна демократія продемонструє принципово нову структуру влади – більш сучасну і ефективну, ніж вона є навіть в стратегічних демократіях. Нова структура влади – це «поліархія», де окрім трьох класичних типів влади (законодавчої, виконавчої та судової) мають бути ще два типи – стратегічна та самоврядно-місцева. (Примітка Ігоря Дацюка).

Важлива місія лежить на політичних партіях, які предствалюють усі верстви народу. Але тільки стратегічні партії забезпечують країні доступ до стратегічної влади.

В стратегічних демократіях стратегічні партії виконують перш за все функції стратегічних досліджень, випрацювання та впровадження стратегій внутрішньої та зовнішньої політики – роблять вони це не публічно, в дуже вузьких колах.

У загальнонаціональному плані ідеологічно-політичний компонент національної самосвідомості, на відміну від інших, не виникає стихійно на побутовому рівні, а є результатом діяльності національної інтелігенції. Внаслідок активної дії національних партій чи громадсько-політичних об'єднань національна ідея і, в першу чергу ідея національної єдності доповнює зміст етнічної духовності, отримує політичне закріплення в програмних документах політичних партій та свідомості людей³.

Сьогодні ідеологія виступає у формі масової культури, котра свідомо поширюється через численні канали сучасної пропаганди, формує смаки, потреби і напрям думок «пересічної людини», є засобом цілеспрямованого керування мисленням і поведінкою людей. Роль і місце ідеології в суспільстві залежить від становища самого суспільства та його соціальних інститутів (парламент-церква - ЗМІ – освіта, тощо). Це своєрідні соціальні інтегратори підстраховують і перекривають один одного. Слабкість одних неминуче проявляється в підвищеній завантаженості на інших. І гіпертрофований розвиток ідеології, перетворення її у фокус всієї системи інтеграторів є показником слабкості всіх інших інтеграційних механізмів⁴.

Так історично сталося, що найвагоміший вплив на колективну психіку (її властивості, стани, процеси) справляє ідеологія з певними догмами релігії. Саме з цих соціокультурних залізобетонних конструкцій народилися поняття, образи, символи, поведінкові установки, за допомогою яких політики досягають влади й успішно маніпулюють масами, зіштовхуючи їх між собою і віддаляючи від себе самих.

Головна ознака ідеології – догма – виникає в результаті абсолютизації ідеологічних схем (як в індивідуальній, так і в суспільній свідомості) і перетворення їх в самоцінність, охоплюючи всі інші соціальні цінності. Таке становище ідеології унеможлиблює будь-

які інші духовні альтернативи, пригнічує особистісну самосвідомість і відчуває відповідальність індивіда на користь тих, хто узурпує права виступати від імені ідеології.

Будь-яка ідеологія прагне пояснити та обґрунтувати той соціальний та політичний порядок, котрий вона відстоює. Для цього використовуються різного роду прийоми, наукові формули та термінологія, за допомогою котрих часто і конструюється ідеологія. Безперечним є вплив ідеології на науку. Ідеологія, яка обґрунтовує політичний порядок, суспільно-економічні відносини і т.д., співвідноситься з поняттями, в котрих людина осмислює своє існування в суспільстві. А вони нерозривно пов'язані з картиною світу і розумінням місця людини в цьому світі.

Політики не переймаються головним – формуванням і ефективним використанням соціального інтелекту, тобто здатності соціуму обробляти і класифікувати інформацію (поточні і глобальні проблеми, шляхи і засоби їх розв'язання), за допомогою якої політики могли б так реагувати на внутрішні і зовнішні чинники, щоб не порушувати зовнішню гармонію даного соціуму.

Популізм – підвищена чуттєвість великих мас людей до простих пояснень складних проблем, до примітивних галасливих закликів; це демагогічні політичні дії політиків, які прагнуть використати цю чуттєвість.

І тому в даному випадку засадами популізму виступають:

1. “Підігравання” мінливим настроєм та вимогам мас.
2. Використання емоційних станів мас людей (страх, ненависть, ворожість).
3. Загравання з масами.
4. Використання лексики натовпу.
5. Завищені обіцянки.
6. Апеляція до найменш-освіченої частини мас.
7. Створення ідеологічних кліше.
8. Презумпція малих але конкретних справ.
9. “Істинність простих рішень”.

Необхідно враховувати той аспект, що в той чи іншій мірі популістом є кожен політичний діяч, що зумовлено ірраціональністю великих мас людей.

В той же час як в популістичних демократіях компрадорські партії виконують винятково функцію захисту всевладдя великих корпорацій під патронатом того чи іншого зовнішнього центру управління. В популістичних демократіях партії не є технологією доступу до стратегічної влади, бо сама стратегічна влада знаходиться за межами їх країни.

Адже політична еліта всередині демократії може змінюватися зусиллями самого демократичного суспільства. Еліта це така частина демократичного суспільства, яка в будь-якому разі стоїть над ним, маніпулює його свідомістю і здійснює безпосереднє чи опосередковане управління, в залежності від позиції, яку вона займає. Тому замінити одну еліту на іншу суспільство не може, воно в своїй більшості надто некомпетентне.

І тому часто популізм використовує загальну масу людей або людей натовпу. Як вважає С. Грабовський «Стаючи частиною організованого натовпу, людина спускається на кілька позицій нижче сходами цивілізації. В ізольованому стані вона, можливо, була би культурною; у натовпі це варвар, тобто істота інстинктивна. У неї виявляється схильність до сваволлі, буйства, лютої, але й також і до ентузіазму та героїзму, властивих первісній людині, подібність із якою ще більше посилюється тим, що в натовпі вона надзвичайно легко підкоряється словам та уявленням, які не мали б на неї в ізольованому стані жодного впливу, і робить учинки, що явно суперечать і її інтересам, і її звичкам⁵.

Хоча звичайно, коли натовп в умовах умілого використання масових комунікацій та ламання соціокультурних табу внаслідок грандіозних катаклізмів цілі нації перетворюються на систему натовпів, що здатні не тільки на аморальні та руйнівні, а на героїчні та благородні вчинки. Але останні залежать не так від внутрішньої налаштованості юрби, як від умілого маніпулювання нею.

Зі зростанням нашої здатності обробляти інформацію зростає наш опір соціальним хворобам. Наші психічні хвороби сьогодні поширені не менше, ніж в попередні роки навіть в деякій мірі більше (хоча багато з них на сьогодні знаходиться в латентному стані. – *Прим. автора*).

Важливість ідеології полягає в тому, що вона є вагомим фактором формування суспільства та виховання людей. Досвід країн свід-

чить, що держава не може існувати без власної ідеології. Адже потреба в національній (державній) ідеології закладена самою закономірністю функціонування суспільства та необхідністю пошуку загальнонаціональних духовних орієнтирів, спроможних консолідувати суспільство⁶.

У процесі розвитку української держави особливо гостро відчувається потреба в системі політико-ідеологічних цінностей та морально-етичних орієнтирів, здатних мобілізувати зусилля суспільства на розв'язання поточних і перспективних проблем її розбудови. Одним із шляхів пошуку та обґрунтування інтеграційної ідеї, реалізація якої могла б стати основою формування необхідної нам системи ціннісних пріоритетів та орієнтирів, є створення такої концепції державної ідеології, котра б враховувала головні особливості духовності й ментальності народів, що населяють Україну, здатна була б забезпечити їхні інтереси та сприяти подальшому повноцінному розвитку української нації та держави⁷.

Згідно визначення В. Лісового, ідеологія – це сукупність взаємопов'язаних, а то й ніяк не пов'язаних між собою ідей, символів та ритуалів, призначених об'єднувати людей заради спільних дій.

Цілком очевидно, що саме завдяки належній, ефективній і дієздатній ідеології, можливим є формування в Україні громадянського суспільства.

Саме в державній ідеології концентровано віддзеркалюються основні загальнонаціональні цінності й загальнодержавні інтереси, внутрішні та зовнішні пріоритети держави, місце громадян у їх реалізації, тощо. Відмова ж від ідеології, або деідеологізація, не сприяє зміцненню суспільної свідомості народу, бо створює в ній порожнечу. Державна ідеологія має подолати в масовій свідомості комплекс другосортності власної держави та згуртувати народ у боротьбі за його гідність і належне місце у світовому співтоваристві.

Розвиток українського суспільства після досягнення незалежності значною мірою актуалізував проблеми вивчення історичного досвіду, інтелектуального спадку попередніх поколінь. Особливої уваги заслуговує період кінця XIX початку XX сторіч, коли в українській політичній думці були сформовані найбільш потужні концепції суспільно-політичного розвитку.

Наразі динаміка політичної системи України характеризується невизначеністю стратегічної мети розвитку. Хоча основні інститути державності створені, але не сформовані стратегічні та тактичні цілі суспільно-політичного розвитку, не виявлені його напрямки. Незаперечними є демократичні перетворення в житті українського суспільства, створення нових політичних інститутів, розвиток громадянського суспільства, в той же час соціально-політична криза набуває перманентного характеру, політичні інститути функціонують вкрай нестабільно⁸.

У свою чергу, одна з найбільших небезпек популізму для суспільства полягає в тім, що він є перешкодою на шляху нормального функціонування такої основоположної засади, як делегування владних повноважень суспільною групою довіреній особі. Адже політики, які завдячують своєю популярністю виборцям, доволі швидко забувають про те, хто є джерелом влади. Загалом можна стверджувати, що зростання популістських настроїв у суспільстві та злет популярності примітивних соціальних рецептів свідчать про низький рівень громадянської свідомості⁹.

Політикам їхній природний владний інстинкт завжди підказує, як спокусити електорат, на яких стереотипах можна зіграти і які психологічні механізми використати. І найчастіше вони вибирають національну ідею як своєрідний "гачок". Історія свідчить, що на хвилі націоналізму з'явилося чимало політичних лідерів, які зазвичай претендували на те, щоб стати лідером нації.

Зростання популізму нині пояснюють руйнуванням ліберального консенсусу, яке почалося після закінчення холодної війни, із зростанням напруги між демократичним мажоритаризмом і ліберальним конституціоналізмом - двома головними підвалинами демократичних режимів. Посилення ролі популізму свідчить про поступову втрату привабливості ліберальних рішень у сфері політики, економіки та культури.

При цьому слід підкреслити, що посилення популізму сьогодні є реакцією на трансформації соціально-політичних та соціокультурних реальностей, нові виклики, на які старі, «традиційні» політичні гравці не знаходять привабливих для виборців відповідей. Про це свідчать і вибори у США -2016 року. І тому чимало дослідників погоджуються також на тому, що популізм має дуже багато варіантів,

міцно пов'язаний зі специфікою різних національних політичних культур, відмінними політичними традиціями тощо.

Перед українським суспільством знову постає проблема пошуку ефективних способів політичного розвитку. І тому основою тезою у протистоянні маніпулюванню свідомості та впливу популістських гасел на наше життя має стати гасло: « У мене достатньо сил, щоб стерпіти істину про себе».

1. *Веґеш М. М.* Історія і політика. У 4 т. Ужгород: УЖНУ, 2005. Т. 4. 478 с.
2. *Дацюк С.* Інтелектуальна політика // Незалежний культурологічний журнал «І». 465с.
3. *Демчук П.* Державна ідеологія та ідеологічна робота держав // Розбудова держави. 1994. №5. С.12-14.
4. *Донченко О., Романенко Ю.* Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія. Київ: Либідь, 2011. 334с.
5. *Грабовський С.* Люди натовпу. Як створювався homo sovieticus // Тиждень. Український тижневик. 2011. № 48. С. 40-41.
6. *Культура.* Ідеологія. Особистість: методолого - світогляд. Аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. Київ: Знання України, 2002. 578 с.
7. *Лісовий В. С.* Що таке національна (українська) ідея? Націоналізм: Антологія / упор. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 593-626, с.602.
8. *Панасюк Б. Я.* Помаранчева революція в променах національної ідеї: історико-художній нарис. Київ: КНЕУ, 2006. 176 с.
9. *Ситник О. М.* Становлення ідеології: український аспект: монографія. Донецьк: Вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2009. 244 с.

Kiyanka Iryna. Liberalism and populism in the context of modern democracy

The article analyzes the problem in the context of the ideology of populism and democracy in the modern Ukrainian society. Taken into account populist slogans and principles in the context of their impact on the electorate. The emergence of ideology is the natural result of social development and an important feature of the functioning of the state. This ideology can act as a political doctrine, religious doctrine, global strategy, and more. Its role could put the quality of singing defining spiritual core that defines the purpose and meaning of political life, ensures the cohesion and unity of the society, nation, nations around the solution of urgent problems.

Ideology - an important part of social consciousness, which is the original and many-sided phenomenon. Specific opposite effect these forms on various aspects of the social organism (society) at a certain point in history proves that social consciousness has a complex internal structure and can be fully investigated within the system of integral cultural life of society from historical, philosophical, sociological, political science and other angles .

Political ideology - a certain set of interrelated ideas, values, symbols and rituals intended to bring people together for political action. The core political ideologies make certain views on society and the state. Important is also the point that political

ideologies are a special type of belief. So what we believe is a part of our reality. Based on what we believe our organized activities.

Political ideology (at least traditional European political ideology) - a phenomenon relatively late time and, in fact, generated religions, which always included and some view of man, society and the state. Although religious worldview contained ideology - philosophy, relying not on the critical thinking and faith.

Populist democracy or temporarily in the chaos of political conflicts of the elite by trying multidirectional manipulations or long time in a situation of external control of the strategic democracies.

Manipulation of elites in different types of democracy is different. Elite populist democracies engaged in very primitive manipulation of our society. Strategic democracy manipulate their societies at a deep level of understanding of the long term. Democracy Strategy provides strategic management both within their countries and through active foreign policy administer other countries.

Strategically democracy manages strategic elite. So a populist democracy reigns exclusively comprador elite that has largely subordinate to a particular external control center. However, in some populist democracies different parts of the comprador elites have different vectors external command.

The main feature of ideology - dogma - is the result of absolute ideological schemes (both individually and in the public mind) and turn them into self-worth, including all other social values. This situation ideology against any other spiritual alternatives, inhibits personal identity and feels responsible for the individual who usurps the right to speak in the name of ideology.

Any ideology seeks to explain and justify a social and political order, which it defends. It uses different kinds of techniques, formulas and scientific terminology, through which often constructed ideology. Indisputable is the impact of ideology on science. The ideology that justifies political order, social and economic relations, etc., is related to the concepts in which people conceptualize their existence in society. They are inextricably linked with view of the world and understanding of man's place in this world.

In the development of the Ukrainian state is particularly acute need in the system of political and ideological values and ethical guidelines, can mobilize society to solve current and future problems of its development. One way to find and study the integration idea, the implementation of which could be the basis for the formation necessary for us system of value priorities and targets, is to develop a concept of state ideology, which takes into account the main features of the spirit and mentality of the peoples inhabiting the Ukraine, would be able to provide their interests and promote further comprehensive development of the Ukrainian nation and state.

Key words: ideology, populism, liberalism, democracy, political regime.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ВЗАЄМОБУМОВЛЕНІСТЬ АБСЕНТЕЇЗМУ І ПОПУЛІЗМУ

Розглядаються соціально-психологічні засади абсентеїзму і популізму як характерних рис політичної культури демократичної політичної системи. Досліджуються чинники, які взаємообумовлюють їх прояви на особистісному й масовому рівнях.

Ключові слова: абсентеїзм, популізм, демократія, політична участь, політична апатія, суспільна група, особистість.

Прядко Т. П. Социально-психологическая взаимообусловленность абсентеизма и популизма

Рассматриваются социально-политические основы абсентеизма и популизма как особенностей политической культуры демократической политической системы. Исследуются факторы, которые обуславливают их проявления на личностном и массовом уровнях.

Ключевые слова: абсентеизм, популизм, демократия, политическое участие, политическая апатия, общественная группа, личность.

Pryadko Tetyana. Social and psychological conditionality of absenteeism and populism

The socio-political foundations of absenteeism and populism as the features of the political culture of a democratic political system are considered in the article. The factors that determine their manifestation on the personal and mass levels are investigated.

Key words: absenteeism, populism, democracy, political participation, political apathy, social group, individual.

Демократичний політичний режим передбачає активне залучення громадян до управління загальнодержавними та місцевими справами. Кожна людина об'єктивно включена в політичну діяльність. Вона проявляється в електоральній поведінці, партійній діяльності, участі в мітингах, демонстраціях, акціях протесту тощо. Основою участі в політичній діяльності є соціальна свобода, незалежність суджень, інформованість особистості, можливість визначати своє життя, впливати на прийняття рішень. Абсентеїзм

виникає тоді, коли зникає зовнішній примус до політичної діяльності, коли в людини з'являються право й реальна можливість утриматися від політичних дій. Як масове явище абсентеїзм не проявляється в тоталітарних суспільствах. Участь або неучасть як форми політичної поведінки окремих індивідів чи груп актуалізують вивчення її соціально-психологічних чинників.

Феномен абсентеїзму, різні його аспекти розкривають у своїх дослідженнях такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Е. Фром¹, О. Шестопал², Д. Ольшанський³, К. Ариніна⁴, Д. Гаврилюк⁵, Н. Заяць⁶ та ін.

Ухилення від політичної участі, політична апатія визначається як абсентеїзм у широкому розумінні даного поняття. Позиція неучасті стосується, насамперед, тих видів політичної діяльності, коли людина може проявити себе як активна особистість, а саме: висловити свою думку, виразити приналежність до певної групи, визначити своє ставлення до політичної реальності. Абсентеїзм є тим станом особистості чи соціальної групи, який характеризується байдужістю, втратою інтересу до політичної сфери і розглядається як відхилення від норм політичної поведінки⁷. Абсентеїзм, як одна з форм політичної поведінки, має складну структуру й обумовлена багатьма чинниками. Він може проявлятися як наслідок політичної відчуженості, відсутності політичної ідентифікації, як результат соціальної фрустрації чи протест проти існуючої політичної дійсності.

У періоди складних суспільних криз психологічні детермінанти в політиці набувають особливого значення. Проте, не зважаючи на достатньо виражений суспільний запит на дослідження психологічних факторів таких патологій демократії як абсентеїзм і популізм, спеціальних досліджень з даної проблематики мало, слабо розроблена також методологічна база таких досліджень.

Абсентеїзм є природноісторичним явищем, невід'ємним атрибутом політичної системи, яка побудована на принципах демократії й свободи. Широке розповсюдження абсентеїзму, як у країнах класичної демократії, так і в тих, що лише стали на шлях демократичного транзиту, пов'язане з наростанням процесів дисфункціональності у їх політичних системах, вичерпанням креативного потенціалу історично сформованих демократичних інститутів, відновленням чи культивуванням підданського типу політичної культури широких мас суспільства під впливом ЗМІ. Масштаб абсентеїзму й форми його

прояву пов'язані з історичними умовами становлення інститутів демократії, з особливостями менталітету народів, з існуючими традиціями й звичаями в конкретному соціумі⁸.

Умовами для формування та розвитку абсентеїзму є штучне відтворення і підтримка апатії. Правлячі еліти створюють штучні перепони для реалізації свободи слова та висловлювання власної думки. Таким чином, обмежується можливість реалізації політичних мотивів і задоволення потреб особистості. Великий вплив здійснює політичне виховання. Система шкільної освіти, підручники та адміністративний тиск на вчителів, ЗМІ й спеціальні урядові програми зумовлюють основні напрямки і настанови політичного виховання. Якщо державна система прагне виключити частину населення з активної політичної діяльності чи прагне маніпулювати нею, вона застосовує засоби, які уповільнюють дозрівання політичної самосвідомості чи викривляють сприйняття політики у вигідному для влади напрямку, у тому числі й засобами популістської риторики.

ЗМІ, демонструючи сцени насильства, показуючи світ як ворожий і сповнений загроз, створюють викривлену реальність, формують негативні установки, провокують страх перед навколишньою дійсністю. Це призводить до замкнутості, депресивної бездіяльності, соціального відчуження. Людина відділяє себе від соціально-політичного життя перед загрозою можливої небезпеки. У результаті відбувається руйнування системи політичних цінностей у дорослих і ускладнюється політична соціалізація молоді⁹. Абсентеїзм може бути зумовлений розпадом групових норм, утратою особистістю почуття належності до якої-небудь соціальної групи, а отже, цілей і цінностей соціального життя. За різкої зміни суспільних ідеалів і моралі певні соціальні групи перестають відчувати свою причетність до даного суспільства, відбувається їх відчуження, нові соціальні норми й цінності ними не сприймаються, а замість традиційних засобів досягнення індивідуальних чи суспільних цілей висуваються власні.

Рівень абсентеїзму в державі характеризує стан політичної системи, ставлення до неї громадян. Ігнорування голосування може бути як формою пасивного схвалення існуючої політичної ситуації, так і навпаки – формою невдоволення громадян владою, недовіри, які приводять до відчуження людини від політичних процесів.

Таким чином, дослідники вирізняють серед абсентеїстів дві основні групи: 1) громадяни, чиє рішення не ходити на вибори не є вираженням їх політичної позиції і демонструє конформістську поведінку; 2) громадяни, що у такий спосіб виражають свій протест¹⁰.

Причиною недовіри, напруженості у відносинах між індивідами, соціальними спільнотами і політичними інститутами є невинуватене очікування. Відсутність допомоги, підтримки з боку владних структур, часто порушення ними ж суспільного договору викликає в людей розчарування, породжує небажання брати участь в «політичних іграх». Кожна нова передвиборча кампанія характеризується, як правило, всезростаючим популізмом, невиправданими обіцянками і викликає зростання зневіри у здатності влади діяти в інтересах народу. Перетворюючись у масове явище, абсентеїзм може становити реальну загрозу легітимності влади, породжуючи в суспільстві або повну апатію, або електоральний конфлікт.

Абсентеїзм є своєрідним показником відчуження громадян від влади і власності, формою політичного протесту проти існуючої політичної системи, політичного режиму, форми влади чи суспільного устрою загалом. Значна частина абсентеїстів, які самоусунулись від політичної участі, можуть бути мобілізовані політиками-популістами, які запропонують демагогічною риторикою «простий», радикальний спосіб зміни політичної ситуації, вирішення життєвих проблем народу. Політична бездіяльність саме таких абсентеїстів може перетворитися в політичну дію протестного радикального характеру. Абсентеїзм у своїх крайніх проявах може набувати рис політичного екстремізму. Підґрунтям для наростання екстремістських настроїв є соціальні кризи і конфлікти, падіння матеріального рівня життя населення, яке влада не може обґрунтувати об'єктивними чинниками, порушення демократичних прав і свобод, руйнування моральних настанов і цінностей.

Різкі зміни характерні для революційної кризи, якій зазвичай передують тривалий період, протягом якого економічні й політичні можливості поступово зростають і ця позитивна динаміка супроводжується зростанням очікувань. Наростання розриву між очікуваннями і можливостями сприймається людьми як катастрофа, ущемлення їх життєвих потреб, елементарних прав тощо. Виникає стан масової фрустрації, невизначеної агресивності. Подальший хід

подій залежить від міцності соціальних інститутів, ціннісних орієнтацій, дій політичних лідерів, які можуть або застосувати заходи, здатні знизити агресію, або ж спрямувати агресію у потрібному їм напрямку¹¹.

Абсентеїзм, розповсюджений у всіх країнах розвинутої демократії, має дещо іншу природу від абсентеїзму в країнах, які знаходяться на етапі становлення демократії, де неучасть зумовлена здебільшого недовірою до політичної системи. У багатьох пострадянських країнах, де сформувалася олігархічно-кланова система, відбулося відчуження влади від народу, яке трансформувалося у самовідчуження громадян через неефективність демократичних механізмів і процедур. Саме таке самовідчуження збільшує чисельність абсентеїстів, які не вірять у можливість змінити політичну ситуацію існуючими законними методами.

Один із прихильників психологічного підходу О. Шестопал у своїй роботі «Політична психологія» розглядає формування абсентеїзму і, зокрема, електоральної поведінки, виходячи з індивідуальних, особистісних настанов політичної участі, сформованих у процесі соціалізації. Тобто поведінка виборців у вирішальній мірі визначається психологічними особливостями людини, її досвідом і рівнем політичної культури¹².

Дослідники з'ясували залежність абсентеїзму від ступеня емоційної насиченості життя й міри задоволення результатами власної діяльності. Чим емоційно більш наповнене життя людини, тим вища політична активність і нижчий рівень абсентеїзму. Психічна інерція і ригідність сприяють абсентеїзму. Інерція мислення проявляється в жорсткості, негнучкості, ригідності й стереотипізованості, в небажанні й неможливості змінити систему поглядів і оцінок суспільно-політичних подій, змінити спрямованість і характер політичних дій. Ригідність заважає створенню нової картини світу, якщо вона не відповідає старій, прийняттю нових мотивів і цінностей. Людина прагне залишатися в стані спокою, уявного психологічного комфорту, не виражаючи зацікавленості в розвитку. Значні показники психічної ригідності при необхідності змін форм і стратегій поведінки в ситуації політичного вибору приводять до формування в особистості стійкої пасивної електоральної поведінки. Інерція, жорстокість, ригідність мислення є однією із властивостей тоталітар-

ного й авторитарного устрою суспільства, під дією якого відбувається формування особливого типу особистості – «авторитарної»¹³.

Як зазначає Е. Фром, авторитарний характер прихильно ставиться до умов, які обмежують свободу людини і сам із задоволенням підкоряється долі. Суттєвою рисою авторитарного мислення є переконання, що життя визначається ззовні, силами, які знаходяться поза людиною, за межами її інтересів і бажань. Основою активності людей з авторитарним характером є глибоке почуття безсилля, яке вони намагаються подолати. Для авторитарного типу особистості характерним також є заперечення принципу рівності, любов до сильної руки, до порядку і одноманітності. Е. Фром виділяє дві сторони авторитарної особистості: садизм, прагнення панувати, підпорядковувати людей своїй волі і мазохізм, прагнення підпорядковуватися, відректися від свого «я». Така ситуація складається у суспільствах, несприятливих для людського щастя й самореалізації¹⁴. Це особливо актуально для пострадянських держав. Багатовікове панування на їх території російського самодержавства, радянського тоталітаризму й авторитаризму сформували достатньо стійкий, здатний до самовідтворення авторитарний і конформістський тип особистості. Це проявляється в сліпому наслідуванні й підпорядкуванні навіть уявним авторитетам, які мають мінімальну владу, при зневажливому ставленні до тих, хто знаходиться нижче чи якимось чином залежить від даної особистості. Прагнення до підкорення й конформістської поведінки зумовлює боязнь і небажання змінювати існуючий стан речей, зокрема до політичного відчуження й абсентеїзму.

У пострадянських суспільствах в умовах демократичної трансформації спостерігається часта зміна політичних ідентифікацій, а також зростання прагнення відмежуватися від усіх ідеологій і політичних партій. Однією із причин порушення соціально-психологічної ідентифікації є несформованість політичної самосвідомості особистості. Д. Ольшанський зазначає, що політична самосвідомість розвивається двома протилежно спрямованими принципами: ототожнення («Я» – «ми») і відособлення («Я» – «вони»). Виділяючи й відособлюючи себе від оточуючої соціально-політичної дійсності суб'єкт формує самостійне політичне мислення, збагачує політичну свідомість і напрацьовує власний політичний світогляд.

Завдяки розвитку політичної самосвідомості він відділяє себе як суб'єкта соціально-психологічної діяльності від самої цієї діяльності та її продуктів, свідомо спрямовує її на досягнення тих чи інших цілей, робить її предметом волі й свідомості¹⁵. Порушення розвитку самосвідомості приводить до формування протилежних особливостей, які нейтралізують політичну участь і формують абсентеїзм: 1) деіндивідуалізація – недостатнє відчуття своєї індивідуальності, своєї відмінності від інших, що є результатом особливостей виховання й соціалізації; 2) розмитість групової приналежності – недостатнє відчуття приналежності до нації, класу, мешканців міста тощо, що є наслідком недосконалості політичних структур, які перешкоджають реальній участі людини в житті груп, до яких вона реально відноситься¹⁶.

Ціннісно-сенсова ізоляція людини від цілей суспільства породжує апатію і призводить до формування споживацьких, егоїстичних і аполітичних орієнтацій. Слабкість чи відсутність соціально-політичної ідентифікації викликає подрібнення суспільства на дрібні групи, зникнення суспільно-значимих цінностей і орієнтацій.

Апатія від втрати відчуття причетності до управління державою проєктується на себе як неможливість керувати власним життям і долею. Відчуття безсилля характеризує не об'єктивну особисту і соціальну ситуацію, а особистісне сприйняття цієї ситуації. Відображається насамперед скептичне ставлення до результатів діяльності однієї людини, яка думає, що від неї особисто нічого не залежить, від її зусиль нічого не зміниться, навіть при великих стараннях.

Політико-психологічні дослідження показують, що високий рівень незадоволення соціальних потреб викликає відстороненість особистості від політичної діяльності у зв'язку з відчуттям нестачі сил для зміни свого становища¹⁷. У результаті відбувається знецінення цієї сфери потреб і зниження рівня запитів. Високий ступінь задоволення особистих інтересів також може призводити до втрати інтересу до політики. Абсентеїзм може виникати у тих умовах, коли дійсність починає повністю влаштовувати людину й сприймається нею як оптимальний стан речей. Це породжує переконання в непотрібності політики. Пасивність в політиці, звичайно, може бути викликана просто лінощами, інертністю, байдужістю, безвідповідальністю.

На рівень абсентеїзму в суспільстві значний вплив може справляти рівень популізму в політиці. Пусті обіцянки владної еліти викликають утому від політики. У зв'язку з цим існує кілька відтінків політичної пасивності, коли люди ухиляються від участі з принципових міркувань. Це може бути пасивне невдоволення, пасивна терпимість, соціальна відчуженість, якщо громадяни виражають зневажливу байдужість до носіїв влади. Але ці стани політичної пасивності варто віднести скоріше до розряду потенційної участі¹⁸.

Водночас, на думку західних дослідників, політична участь має свої розумні межі, необхідні для стабільного розвитку суспільства. У даному випадку обмеження участі чи навіть неучасті (з різних мотивів) можуть розглядатися як стабілізуючий фактор, так як активізація аполітичних верств суспільства, включення їх в політичний процес можуть викликати дестабілізацію політичної системи. Можна допустити, що через руйнівний характер діяльності цих абсентеїстів достатньо небезпечно розширювати масштаби участі за межі традиційних форм демократичної активності громадян. Саме з пасивних громадян рекрутуються тоталітарні рухи і на них спираються диктатори різних спрямувань. Вони не входять ні до яких організацій, партій, у них немає чіткої структурованості. Саме до них застосовують термін «маси», які потенційно існують у кожній країні, утворюючи більшість із тієї великої чисельності нейтральних, політично байдужих людей, які ніколи не приєднуються ні до якої партії й навряд чи ходять на вибори¹⁹. Саме такі політично неактивні люди стали соціальною базою нацистів у Німеччині, повівшись на популістську риторику про повернення національної величі й обіцянки швидко вирішити їх життєві проблеми.

Сьогодні в умовах кризи західного суспільства як ліві так і праві популісти здатні мобілізувати частину таких абсентеїстів, що може бути ризикованим з точки зору стабільності системи чи принаймні конкретних партій і рухів. Подібне відбувалося у країнах Заходу в кінці 1960-х – на початку 1970-х рр., коли виникла необхідність активізувати політичну участь раніше пасивних прошарків населення. Тоді були розроблені владними елітами спеціальні програми для залучення до політики зокрема жінок, молоді, етнічних меншин. Але в результаті їх активізації, відбулося відхилення політичного життя вправо: політичні новобранці виявилися консервативнішими, що й

викликало поворот всього політичного механізму вправо²⁰. Таким чином, можна припустити, що утримання від політичної діяльності найпасивніших, найінфантильніших прошарків суспільства в певних межах може бути корисним для розвитку демократичних процесів.

У сучасному світі абсентеїзм як певна модель поведінки відображає прагнення простих людей відсторонитися від державних справ. Здебільшого воно обумовлене зневірою людей у можливості впливати на прийняття політичних рішень, оскільки вони спостерігають постійне амбітне та марнославне змагання у владних структурах, які борються за свої егоїстичні, групові інтереси, ніяк не пов'язані з потребами населення. У пострадянських країнах абсентеїзм також пов'язаний з психологією конформізму, панування якого привело в сферу державного управління некомпетентних, з низькими моральними якостями політиків, що, в свою чергу, вплинуло на зниження авторитету представницьких органів і влади загалом.

Збільшення чисельності людей, які з різних мотивів ухиляються від участі в формуванні виборних органів влади, ставить під сумнів легітимність владних структур. Виступаючи своєрідним маніпуляційним механізмом для правлячої еліти з відносною легітимністю та недовготривалою політичною перспективою, абсентеїзм дозволяє їй пролонговувати своє владарювання. Окрім того, почуття політико-психологічного відчуження, що проявляється у зосередженні зусиль індивіда на розв'язанні проблем особистого життя та їх відриві й протиставленні життю суспільно-політичному, достатньо загрозливе, адже може призвести і до апатії, і до екстремізму. У період суспільних криз політично пасивні люди можуть бути мобілізовані як популістами так і різного роду радикалами. Зменшити ризики абсентеїзму для демократичної політичної системи, окрім удосконалення функціонування всіх її структур і механізмів, можна через підвищення освітнього рівня населення загалом і політичної обізнаності зокрема, що сприятиме на особистісному рівні становленню самоідентифікації, розуміння групових і суспільних інтересів як особистих.

1. Фромм Э. Бегство от свободы = Die Furcht vor der Freiheit (1941) / перевод Г. Ф. Швейника. Москва: Аст, 2011. 288 с. 2. Шестопал Е. Б. Политическая психология: учебник для вузов. Москва: ИНФРА-М, 2002. 448 с. 3. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии. Учебное пособие для

вузов. Екатеринбург: Деловая книга, 2001. 496 с. **4. Аринина К. И.** Абсентеизм в политике: причины и последствия // Учёные записки Казанского университета. Гуманитарные науки. 2014. Т. 156. Кн.1. С. 214-220. **5. Гаврилюк Д. Ю.** Абсентеизм як феномен електоральної культури у контексті демократизації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03; НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 21 с. **6. Заяць Н.** Феномен абсентеїзму в умовах становлення демократичного суспільства в Україні // Юридична Україна. 2008. № 9 (69). С. 4-8. **7. Політологія:** навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. Львів: «Новий Світ - 2000», 2014. С. 5. **8. Джандубаева З. З.** Абсентеизм как феномен современной российской практики: дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04; Московский гуманитарный университет. Москва, 2005. 134 с. URL: <http://www.lib.ua-gu.net/diss/cont/220319.html> (дата обращения 24.11.2016). **9. Кара-Мурза С. Г.** Манипуляция сознанием. Москва: Изд-во : Эксмо, 2005. 832 с. **10. Аринина К. И.** Там же. **11. Политическая психология:** учебное пособие для вузов / под общ. ред. А. А. Деркача, В. И. Жукова, Л. Г. Лаптева. Москва: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2003. 858 с. **12. Шестопал Е. Б.** Цит. работа. **13. Анисимова О. В.** Социально-психологический анализ проблемы абсентеизма // Ученые записки Педагогического института Саратовского государственного университета им. Н. Г. Чернышевского. Серия Психология. Педагогика. 2009. Т. 2. № 1 (5). С. 41-46. **14. Фромм Э.** Бегство от свободы = Die Furcht vor der Freiheit (1941) / перевод Г. Ф. Швейника. Москва: Аст, 2011. 288 с. **15. Ольшевский Д. В.** Цит. работа. **16. Гозман Л. Я., Шестопал Е. Б.** Политическая психология. Ростов н/Дону: Феникс, 1996. 448 с. **17. Анисимова О. В.** Цит. работа. **18. Протестное** политическое поведение. URL: <http://nicbar.ru/protest.htm> (дата обращения 24.11.2016). **19.** Там же. **20.** Там же.

Pryadko Tetyana. Social and psychological conditionality of absenteeism and populism

Democratic political regime envisages the active involvement of citizens in the governance national and local affairs. Everyone objectively incorporated into the political activities. It can be observed as electoral behavior, party activities, participation in rallies, demonstrations, protests and so on. The basis of participation in political activities are social freedom, independence of judgment, personality awareness, the ability to determine own life, influence the decision-making. Absenteeism occurs when external coercion disappears in political activities, when the person has a right and a real opportunity to refrain from political activities. The position of non-participation applies particularly to those types of political activity where a person can prove itself as an active person - express own views or affiliation to a particular group, determine the attitude to political reality.

The main condition for the formation and development of absenteeism is the artificial reproduction and maintenance of apathy. The ruling elites create the artificial obstacles for the realization of freedom of speech and expression of opin-

ion. Thus, the possibility of implementing of political grounds and meet the needs of the individual is restricted. Great influence carries the political education. School system, textbooks and administrative pressure on teachers, the media and special government programs determine the main directions and instructions of political education. The state system uses the tools that slow the maturing of political consciousness or distort the perception of policies in the favorable to government direction, including by means of populist rhetoric, when it tends to exclude part of the population from political activity or seeking the way to manipulate it.

The cause of mistrust, tension in relations between individuals, social communities and political institutions are the unjustified expectations. Lack of care and support from the authorities is disappointing people, generates reluctance to engage in "political games." Each new election campaign is usually characterized by increasing populism, unjustified promises and causes increased mistrust in the ability of government to act in the interests of the people.

Absenteeism is a kind of measure of the alienation of citizens from power and property, a form of political protest against the existing political system, political regime, form of government or social system as a whole. Many of those who refused political participation can be mobilized by populist politicians who offer demagogic rhetoric with "simple" way to radical changes in the political situation, solving everyday problems of the people. It is their political inaction can become a radical political action with protest character.

The level of populism in politics can have a significant impact on the level of absenteeism in the community. Empty promises of the ruling elite causing weariness from politics. Today, in crisis the times of Western society both the left and right populists are able to mobilize passive masses and it can be risky in terms of system stability, or at least certain parties and movements. Reducing the risk of absenteeism for a democratic political system, in addition to improving the functioning of its structures and mechanisms, is possible through the raising of population's educational level in general and political awareness in particular to facilitate the formation of selfidentity on a personal level and understanding of group and social interests as equal to the personal.

Key words: absenteeism, populism, democracy, political participation, political apathy, social group, individual.

Розділ 2

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

УДК 321.01

І. П. ПЕЧЕРАНСЬКИЙ

КОНСЕРВАТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ І. ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО

Представлена реконструкція консервативних тенденцій та ідей в контексті історико-політичної спадщини І. Лисяка-Рудницького (1919-1984). Встановлено, що працюючи над власним проектом політичної історії України, він, ідейно еволюціонувавши від монархізму до раціоналістичного (ліберального) консерватизму, звертався до аналізу низки вагомих питань, які стосуються історичних і теоретичних засад українського консерватизму: традиціоналізму, «історичних» та «неісторичних» націй, «живого синтезу» греко-візантійського та західного елементів в українській духовності, опертя на українські державницькі традиції, відкритість ідеології консерватизму до вимог часу і т.п. Проаналізована його діяльність як одного з перших істориків українського консерватизму й дослідника політичних поглядів В. Липинського.

Ключові слова: політична історія України, ліберальний консерватизм, синтетизм та правий плюралізм, «історична» та «неісторична» нації, політична еліта, культурна інтелігенція.

Печеранский И. П. Консервативные тенденции в историко-политической концепции И. Лысяка-Рудницкого

Представлена реконструкція консервативних тенденцій та ідей в контексте історико-політичного насліддя І. Лисяка-Рудницького (1919-1984).

© ПЕЧЕРАНСЬКИЙ Ігор Петрович – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії Київського національного університету культури і мистецтв

Установлено, що працюючи над власним проектом політичної історії України, він, ідейно еволюціонувавши від монархізму до раціоналістического (ліберального) консерватизму, звертався до аналізу ряду важливих питань, пов'язаних з історичними та теоретичними основами українського консерватизму: традиціоналізму, «історических» та «неісторических» націй, «живого синтезу» греко-византийського та західного елементів в українській духовності, опори на українські державні традиції, відкритість ідеології консерватизму до вимог часу та ін. Проаналізовано його діяльність як одного з перших істориків українського консерватизму та досліджувача політичних поглядів В. Липинського.

Ключевые слова: політична історія України, ліберальний консерватизм, синтетизм та правий плюралізм, «історическа» та «неісторическа» нація, політична еліта, культурна інтелігенція.

Pecheranskyi Igor. Conservative tendencies in historical-political concept by I.Lysiak-Rudnytskoho

The goal of the article is the reconstruction of the conservative tendencies in the works by Ivan Lysiak-Rudnytskoho. Specified and implemented this objective in the following areas: first, separation and conceptualization of key theoretical aspects of conservatism in the context of scientific heritage, secondly, focusing on the figure of Ivan Lysiak-Rudnytsky as one of the first historians and researchers of Ukrainian conservatism, and thirdly, determine its place in the history of Ukrainian conservatism, and it proved the importance of ideas for the modern generation of researchers in this direction of political thought.

Key words: Ivan Lysiak-Rudnytsky, political history of Ukraine, liberal conservatism, synthesize and right pluralism, «historical» and «non-historical» nation, political elite, cultural intelligentsia.

XXI століття переконливо продемонструвало зростаючий потік нових і небезпечних викликів, які вимагають від України адекватного та своєчасного реагування. Достойно зустріти та впоратися з цими викликами країні сьогодні могла б допомогти органічна та державотворча, а не формальна та зовні нав'язана, ідеологія, що консолідує навколо основних ідей та цінностей все українське суспільство, гуртує й зміцнює його, уможлиблює сталий розвиток України у зв'язку зі збереженням культурної та цивілізаційної самобутності, її міжнародне визнання у поєднанні з національним успіхом та добробутом громадян. Фіаско лібералізму «по-українськи», що в радянських бюрократичних реаліях, які сьогодні в країні ніхто ще не подолав, помітно на прикладі буйного розквіту клептократичного та олігархічно-авторитарного режиму, підштовхує до думки про інший вектор

ідеологічного супроводу України на сучасному етапі її становлення. Ця ідеологічна альтернатива полягає у «перезавантаженні» політичного образу України на консервативних засадах, які, у свою чергу, теж повинні бути актуалізовані та переосмислені у контексті нових реалій та викликів.

Але перш ніж вести мову про своєчасність і сучасність українського консерватизму, необхідно зрозуміти та врахувати важливість ретроспективного аналізу вже накопиченого ідейно-теоретичного та практичного досвіду у цьому напрямку, особливо, коли його осмислення супроводжується історіософськими та порівняльними рефлексіями, які включають цікаві висновки і прогностичний потенціал.

Подібні аналіз та рефлексії містяться у творчості відомого публіциста та політолога, історіософа та історика української суспільно-політичної думки, професора Альбертського університету Івана Павловича Лисяка-Рудницького (1919-1984). Зазнавши впливу німецького ідеалізму та історизму XVIII-XX ст., особливо гегелівської філософії, теорій М. Вебера, Г. Юнга, Е. Ренана, Г. Ферреро та ін., а що стосується українського контексту, то слід згадати про впливи В. Липинського, М. Грушевського, С. Томашівського, М. Драгоманова, вчений прагнув створити *власний проект політичної історії України* у тісному зв'язку з проблемами націогенези та націотворення, синтезуючи філософсько-історичні та політологічні ідеї європейських та українських дослідників. Чималу роль при цьому, продовжуючи тему впливів, дійсно відіграла гегелівська діалектика з її синтетизмом та раціоналізмом, про що, до речі, у передмові до двохтомнику історичних есе вченого писав його рідний брат: «він був переконаний, що “історичний процес має власну логіку, яка перевершує плани і бажання акторів”, визнавав, що “свобода можлива лише в межах державного порядку”, прирівнював історизм до самоусвідомлення, довів неминучість конфліктів у людських взаєминах»¹.

Стосовно консервативних мотивів у творчості І. Лисяка-Рудницького, то їх теж слід інтерпретувати у контексті філософсько-синтетичного світогляду вченого, який вміщував у собі як консервативні, так і ліберальні елементи, у чому той сам зізнався в одному зі своїх листів до Є. Пизюра: «Я почуваю ідеологічну близькість до класичного лібералізму, в європейському значенні слова, який, зрештою, має в собі сильну дозу консерватизму»². Якщо згадувати типологію Р. Шуттін-

гера, то спосіб мислення, а звідси й ідеологічної симпатії українського вченого більше схиляються до *раціоналістичного консерватизму*³.

Станом на сьогодні спадщина вченого постає об'єктом вивчення у трьох аспектах: історичному (О. Пріцак, Я. Грицак, І. Хміль, С. Кульчицький, Д. Кушнір, А. Іванко), філософському (С. Бондар, Ю. Ковтун) та політологічному (В. Потульницький, В. Лісовий, І. Онищенко, Г. Касьянов, О. Салтовський).

Навряд чи про І. Лисяка-Рудницького можна говорити як про видатного представника та теоретика українського консерватизму, але це не значить, що у його творчості ми не зустрінемо ідей та ідеологем консервативного характеру. Справа у тім, що вони розкидані в межах історико-політичного простору думки, що його продукує вчений. Фрагменти та цілі блоки консервативної теорії та ідеології вплетені в історичні екскурси, які лише підсилюють та обґрунтовують підхід до осмислення українського консерватизму як політико-ідеологічного феномену, яким його бачив І. Лисяк-Рудницький.

У роботі «Правопорядок і революція» (1948) вчений, розмірковуючи над роботою «Влада: Про невидимих опікунчих духів держави» (1942) італійського історика та публіциста ліберального спрямування Ґ. Ферреро, робить цікаві та важливі висновки: криза політичної культури та «державно-політичного життя націй Окциденту» тісно пов'язана з кризою легітимації (узасадничення влади в правовій свідомості); дихотомія між існуючими у ХХ столітті видами легітимізму, – династично-монархічним і демократичним, – та влади «революційного» типу; криза європейського правопорядку полягає у тому, що «падіння монархії та старого династичного правопорядку приходить у час, коли демократія фактично не готова, щоб цілковито виповнити опорожене місце; перемагає режим революційної диктатури, ця радикальна антитеза всякого правопорядку»⁴.

Називаючи проблему влади українською «Ахіллесовою п'ятою» та проклятим «каменем спотикання», об який не одноразово розбивалися потуги здобути незалежну державність, І. Лисяк-Рудницький переконаний, що основна проблема українців ще з часів Київської Русі полягала у неможливості створити авторитетний державно-національний та консолідуючий центр, наприклад, той таки монархічний легітимізм, що виступав би гарантом питомого правопорядку та імунітетом щодо визнання зверхності чужих династій – Гадиміновичів-Ягайлонів та Романових. Що вже говорити про визвольні змагання

1917-1921 років, під час яких Україні так і не вдалося у питанні влади перейти від революційної до легітимної фази, яка б вирізнялася наявністю авторитету, стабільності та опертям на правову свідомість. Тому звідси й висновки автора *про необхідність об'єднання та координування зусиль під одним національно-державним проводом, який би ґрунтувався на міцних правових підвалинах; про те, що джерелом легітимізму має бути демократія класичного ліберального зразку, побудована на пошані до індивідуальності, свободи думки та прав меншості; про опертя на українські державницькі традиції, що повинні лежати в основі подальшого поступу*⁵.

Вже на прикладі цих думок помічаємо настільки «болючою» для нього була тема українського монархізму, позаяк більшість львівських інтелектуалів періоду студентства вченого захоплювалася ідеологією гетьманського руху, як і І. Лисяк-Рудницький⁶. Плекаючи власні юнацькі інтелектуально-політичні візії на ґрунті творів В. Липинського, він був упевнений у великому внеску і майбутньому монархічного табору консерватизму, але, вивчивши ґрунтовно події 1917-1920-х рр., вчений розчарувався у політичній діяльності гетьманців, зберігши зв'язки з цим рухом лише до 1940-х років. І це помітно з його статті «Дилема гетьманського табору», яка вийшла в Німеччині у 1948 році, з приводу якої у листі до невідомого адресату, вчений згодом написав наступне: «Це був мій розрахунок з “любов’ю молодості” – гетьманським табором...»⁷.

В есе «Виродження та відродження інтелігенції» (1944) дуже сильно відчуваються впливи В. Липинського на погляди історика, особливо коли йдеться про вирішальну роль української інтелігенції у творенні ідеології, що передбачає не лише історичну відповідальність, але й класовість і соціальну стратифікацію, про відданість цієї інтелігенції духовно-моральним авторитетам нації, її спадку, а звідси творення й збереження нею ідеології, має відбуватися з урахуванням «дідичних біологічних прикмет», що передаються своїм власним порядком, завдяки певному «автоматизмові» (у В. Липинського це «одіичені цінності»). Українська інтелігенція, займаючись цим, не повинна відрікатися від традиційних вартостей, а мусить «наново пробудити в собі зрозуміння для тої істини, що вона є спадкоємцем величезного скарбу духовно-культурних цінностей, що є легентської верстви»⁸.

Як бачимо, елементи консервативного світогляду не були сторонніми І. Лисяку-Рудницькому, не в останню чергу завдячуючи саме захопленню ще зі студентських років гетьманським рухом. Сприймаючи у вищезазначеному есе консерватизм як духовну настанову, *він виступає прихильником культурного консерватизму та традиціоналізму, ратуючи не просто за збереження мови, звичаїв і вірувань українців, але й за відродження окремого класу (інтелігенції), від діяльності якого залежить духовно-культурний поступ, а також реалізація та зміцнення правопорядку в майбутньому.* Тим самим дослідник підкреслює не лише те, що в основі державності має знаходитись національне та культурне середовище як певне підґрунтя останнього, але й, торкаючись проблеми поступу, чітко дає зрозуміти, що підтримує думку про *відкритість ідеології консерватизму щодо вимог і викликів часу.*

У праці «Формування українського народу й нації (методологічні зауваги)» (1951) на прикладі аналізу співвідношення понять «народ» і «нація», вчений показує невідповідність природничих методів і соціально-історичних феноменів. Визначаючи «народ» як одиницю етнічну, а «націю» як політичну, він специфіку першого вбачає у вегетативному характері й народній свідомості: людина у своїх знаннях, звичках і нахилах детермінована безпосереднім своїм оточенням – етнічним колективом, який виступає носієм певних об'єктивних прикмет (походження, мова, побут, своєрідний спільний стиль), що пронизують життя людини, формуючи в ній разом з іншими риси народного характеру. Як бачимо, попри пасивну силу вітальності, народ у І. Лисяка-Рудницького не є суто біологічним фактом, а ще, як він називає, фактом «соціально-культурно-духовного порядку»⁹.

А ось нація, то вже інша справа. Вона – результат суспільного договору та політичної волі: «саме ідея суспільного договору досить влучно передає внутрішню суть існування нації, де точка тяжіння лежить у волі бути товариством, підпорядковуватися запровадженим законам і владі, користуватися правами й виконувати обов'язки»¹⁰. І тут знову отримуємо дуже важливий для теорії консерватизму коментар, а саме, *нація є не самоізолюване утворення, з одного боку, вона укорінена у відправній точці, якою є компактна етнічна група, що проявляє великий рівень живучості та активності, тоді як з іншого – завдяки вказаному волінню вона жваво прагне оформитися (вилитися) в державу.* Лише у такий спосіб вона «знімає», якщо говорити мовою

Г. Гегеля, а сам І. Лисяк-Рудницький використовує термін «компенсує», власну вітальну слабкість у порівнянні з народом.

Далі важливо вказати на ще одну відмінність між народом і нацією, але вже в українському контексті, про що згадує дослідник, яка явно не на користь останньої. Сформулюємо її наступним чином: *на відміну від нації український народ від початків свого формування не втрачав історичної спадковості та «континуїтету», безперервна лінія розвитку якого тягнеться від давнини до наших днів, натомість українська нація, підкреслює історик, двічі вмирала та двічі народжувалася.* Стосовно цих переривів у своїй національній екзистенції він зауважує наступне: «нація, що викристалізувалася в Галицько-Волинському королівстві та Великому князівстві Литовському, загиває після Люблінської унії. Вдруге бачимо це явище в нашій історії на переломі XVIII та XIX століть, після ліквідації решток автономних установ козацької України... Цей факт “неісторичності” української нації (в тому умовному розумінні, що його надаємо цьому слову) мусить бути покладений в основу всіх дослідів над проблемою “постання української нації”»¹¹.

У есе «Зауваги до проблеми “історичних” та “неісторичних” націй» (1981) І. Лисяк-Рудницький, по-перше, запозичує даний поділ, посилаючись на Г. Гегеля та Ф. Енгельса стосовно терміну «неісторичні» нації (у них ми зустрічаємо поняття «народи без власної історії»), а також на адміністративну та юридичну практику Габсбурзької імперії, на публіцистику часів революції 1848 р., по-друге, опираючись на підходи Е. Ренана, М. Вебера та теоретиків українського консерватизму, проводить паралель між державною й історичною нацією, по-третє, окрім державницької складовою включає політичний провід, який повинна має очолити колективний суб’єкт політичного воління – еліта, що виступає носієм національної свідомості. «Доходжу висновку, – пише вчений, – що вирішальним фактором в існуванні т.зв. історичних націй було збереження, незважаючи на втрату незалежності, репрезентативної провідної верстви як носія політичної свідомості та “високої” культури... Натомість неісторичні нації втратили (або ніколи не мали) репрезентативний клас і були зведені до безмовної народної маси з невисокою національною свідомістю (чи взагалі без жодної) і культурою переважно народного характеру»¹².

Цей підхід вченого не позбавлений критики. Професор Гарвардського університету Г. Грабович вважав таку типологію суперечливою, оціночною та претензійною, мовляв вона не відповідає нормативним критеріям наукового аналізу. На його думку, нація – «це абстракція, яка не може оцінюватись, про яку можна лише метафорично говорити як про предмет активності, оскільки насправді існують лише індивідууми (еліта), які діють, а не нація у цілому»¹³. А ось вже О. Квасниця вважає її об'єктивною, якщо йдеться про державу як інституцію, але досить вразливою, коли ми говоримо про державу як про ідею, яка «ніколи не втрачала ані своєї присутності, ані своєї історичної спадкоємності і реалізовувалася у національній духовній сфері»¹⁴.

Звісно, що ці зауваження мають право на існування, але з політологічної точки зору, на нашу думку, більш переконливим виглядає І. Лисяк-Рудницький, для якого *майбутня українська нація є історичним і модерним суб'єктом, а не абстракцією, яка завдяки соціокультурному фундаменту, політичній еліті (яку вчений відрізняє від культурної інтелігенції) та державі набуває політичної ваги та самостійності*. Як можна у такому відношенні ставитися до нації як до абстрактної категорії, якщо від неї залежить утвердження України на світовій арені в ролі окремого суб'єкта? У свою чергу, чи не пов'язано це з державно-інституційним позиціонуванням цієї нації? Більш того, вчений не був настільки радикальним як О. Бочковський, який втрату національної еліти порівнював зі «смертю нації»¹⁵.

Питання нації пов'язане, на думку вченого, з вирішення проблеми національного характеру. У праці «Україна між Заходом і Сходом» (1966) І. Лисяк-Рудницький бере за основу розуміння національного характеру не натуралістичний субстрат, а культурно-історичний, на підставі якого тривалий час формувався образ життя, комплекс культурних вартостей та правил поведінки, що виступає предметом осмислення культурного консерватизму. *Український традиціоналізм у своїх витоках передбачає згоду східної, греко-візантійської релігійної та культурної традиції з західною суспільно-політичною структурою*, при цьому, «політичний візантинізм», на переконання історика, залишався цілком чужим Київській Русі. Осмислюючи досвід киево-руської державності (дух свободи та розведення державної та церковної влади, суспільний лад, що його характеризували договірні відносини; пошанування прав і гідності індивідуума, обмеження монархічної влади князя боярською радою та народним вічем, само-

управне життя міських громад, територіальна децентралізація та квазіфедеративний кшталт) він наголошує, що етос і естетичне почуття українського народу закорінені в духовній традиції східного християнства, але оскільки країна рівночасно була за своєю соціальною та політичною структурою частиною європейського світу, саме тому «серед завдань, які були і досі залишаються актуальними для України – це поєднання греко-візантійської та західної культур у “живу синтезу”»¹⁶.

Що стосується безпосередньо консервативних історичних і теоретичних рефлексій, які представлені у творчості дослідника, то серед іншого необхідно згадати найбільш відомі його праці у цьому відношенні: статті «Консерватизм» (1959) та «В'ячеслав Липинський» (1962) до «Енциклопедії українознавства», есе «В'ячеслав Липинський: державний діяч, історик і політичний мислитель» (1961), «Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту» (1976), «Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу» (1985) та «Напрями української політичної думки» (1987).

Коментуючи статтю «Консерватизм», Ю. Луцький зауважив, що вчений «не тільки дав досконалий перегляд цієї течії в українському політичному житті, але й висловив свої глибинні переконання. На той час, коли консерватизм ще не був у моді, Іван явно стояв на консервативній позиції і намагався оборонити її серед своїх сучасників. Його консерватизм був дуже не типовим для українського “правого крила”, бо був не загумінковим, а опертим на світових джерелах та своїх власних оригінальних думках»¹⁷.

Починаючи з теоретичних зауваг, – виокремлення консерватизму у ролі духовно-традиційної настанови або типу світогляду (широке) та політичної течії (вужьке значення), а також поряд з традиційним виділення синтетичної форми «ліберального консерватизму», що напряду пов'язаний з вищезначеною відкритістю цього типу ідеології, – І. Лисяк-Рудницький поступово переходить до поетапного розгляду становлення українського консерватизму: 1) український консерватизм до першої половини XIX століття; 2) консерватизм на «підросійській» Україні від другої половини XIX століття до 1917 року; 3) консерватизм на «підавстрійській» Україні; 4) український консерватизм після 1917 року¹⁸.

Інший досвід типологізації ми зустрічаємо в есе І. Лисяка-Рудницького «Напрями української політичної думки», в якому вчений

пропонує чотирьох-компонентну структуру української модерної суспільно-політичної думки, виділяючи головні напрями: демократично-народницький, консервативний, комуністичний та інтегрально-націоналістичний. «Перші два, – зауважує він, – неподільно панували до першої світової війни, а два останні виникли після революції. Ці чотири напрями можна класифікувати двома способами: з одного боку, народництво і комунізм як «ліві», а консерватизм та інтегральний націоналізм як «праві»; з другого боку, народництво й консерватизм пов'язує те, що обидві ці течії плюралістичні, тоді як комунізм та інтегральний націоналізм поділяють тоталітарний світогляд»¹⁹. Схематично дослідник зображає це так:

	Лівий	Правий
Плюралізм	Народництво	Консерватизм
Тоталітаризм	Комунізм	Націоналізм

На рахунок консерватизму, то тут можна помітити, що історик особливу роль «першого вияву» новітньої української консервативної думки відводить «Історії Русів», в якій була сформульована концепція «історичного легітимізму» (згідно Переяславської угоди українська нація добровільно прийняла зверхність російського царя з гарантією повного самоврядування, і незважаючи на численні спроби Росії дискредитувати угоду, це, на думку вченого, не послабило вимоги України відновити її конституційні права, які автор цього анонімного історико-політичного трактату ототожнював з традиційними свободами). Також зустрічаємо згадки про П. Куліша й М. Міхновського, яким, на думку вченого, так і не вдалося запропонувати конструктивної відповіді на претензії народництва. Завдяки діяльності на Галичині греко-католицької церкви та «старих русинів» або русофілів, а на середньо-східній Україні уряду гетьмана П. Скоропадського консерватизм остаточно утвердив себе у спектрі українських політичних течій. Цікавим є спостереження І. Лисяка-Рудницького стосовно галицького консерватизму, про який він писав, що той «був не стільки свідомо обдуманого філософією, скільки способом мислення, що могло сполучатися з демократичними принципами. Його вияви – відданість правовим парламентським методам політичної боротьби, твереза поміркованість та інстинктивна повага до законної влади»²⁰. Ну і, звісно ж, окрема увага постаті В. Липинського та його внеску у розбудову українського кон-

серватизму, на чому ми зосередимо увагу нижче. А тут хотілося б відзначити цікавий висновок вченого, який він наводить відносно цього політичного напрямку: «Отже, можемо констатувати парадоксальний факт, що з чотирьох напрямів української політичної думки саме консерватизм, найслабший і найменше підтримуваний у масах, зробив найбільший інтелектуальний внесок протягом нинішнього (йдеться про ХХ-ге – І.П.) століття»²¹.

В. Липинський в інтерпретації І. Лисяка-Рудницького – окрема сторінка під час становлення його як *історика українського консерватизму*. Звернемо увагу в даній статті лише на ті ключові моменти, які, в представленні вченого, розкривають *мотиви та змістовні компоненти політичного вчення «класика» української консервативної думки*. Серед них: 1) основна ідея В. Липинського полягала у тому, щоб перетягти на український бік шляхетську верству Правобережжя, яка б, приєднавшись до українського національного руху, утворила б еліту; 2) двома основними принципами Української демократичної хліборобської партії, одним із співзасновників якої він є, постають збереження приватної власності на землю та українська державність, де перший принцип суперечив революційній програмі усупільнення землі, завдяки чому його партія була в опозиції по відношенню до лівого режиму та політики Центральної Ради; 3) критика як буржуазної, так і української революційної демократії з правих позицій; 4) центральною проблемою Липинського була українська державність – аналіз причин того, чому недавні змагання до самостійності зазнали невдачі, і пошук шляхів, якими втрачену незалежність можна було відвоювати і зміцнити; 5) критика «моністично-редукціоністських» ідеологій і відстоювання суспільного плюралізму (Україна повинна розвинути диференційовану класову структуру, яка б охопили усі верстви, потрібні для існування зрілої нації та самостійної держави); 6) інтелектуали повинні творити та охороняти культурні цінності та формулювати суспільно-політичні ідеології, якщо ж вони тягнуться до влади, то у такому випадку зраджують своєму покликанню; 7) не потрібно ігнорувати фактор історичної аристократії, який компенсує проблему «плебсу», тобто погляд на характер українського народу як на селянський і пролетарський та виступає сполучною ланкою між «старою» і «новою» Україною; 8) його соціальний плюралізм доповнюється політичним (здійснення опозицією тиск на державний апарат, а ще спроба побороти «смертельну однобічність нації», при цьому

зміцнюючи праве консервативне крило, а також узгодити між собою декілька суперечливих позицій в рамках однієї політичної системи) і релігійним (був переконаний, що цивілізована політика включає в себе християнські етичні принципи, але відкидав спроби прирівнювати національність до конкретного віросповідання, протистояв клерикалізмові та змішанню церковних і державних справ); 9) ідея монархічного ладу у формі спадкового гетьманату для майбутньої української держави; 10) ревна відданість ідеї влади закони та принципу монархічної легітимності. Стосовно останньої історик відмічав ось що: «Великою та невмирущою заслугою Липинського є те, що він був першим українським політичним мислителем, який сформулював проблему легітимності влади... Липинський єдиний (на відміну від націонал- демократів, народників, націоналістів чи комуністів – І.П.) розумів, що, аби не бути деспотичної і тиранічною, влада держави повинна засновуватися на принципі легітимності й ним обмежуватися. Саме тому українська демократія повинна намагатися вчитись у Липинського, водночас пропонуючи інші розв'язання»²².

Звісно не зі всім можна погодитися з В. Липинським, тому, як і багато сучасних дослідників спадку останнього, І. Лисяк-Рудницький теж мав власні критичні зауваження, опираючись на які, він оцінював його підхід під маркером «догматичного монархізму»²³. Але в цілому ставлення історика до політичного мислителя та його творчості не можливо не назвати позитивним, що особливо помітно на прикладі наступної думки: «На мою думку, за останні сто років Україна дала двох великих політичних мислителів – Драгоманова та Липинського. Вони уособлюють два різні полюси української думки – лівий і правий, соціал-демократичний і консервативний. Без повної інтеграції спадщини цих людей – маю на увазі критичну оцінку, а не сліпе сприйняття – поступ української політичної думки неможливий»²⁴.

Таким чином, аналіз історико-політичної спадщини вченого на предмет виявлення в ній консервативних тенденцій, переконує нас у тому, що І. Лисяк-Рудницький, попри відсутність у нього ґрунтовних робіт, які були б присвячені теоретичним проблемам українського консерватизму, все ж таки, є близьким до цієї ідеологічної традиції. Свідченням цьому є наступні висновки: по-перше, в своїй духовно-інтелектуальній еволюції історик пройшов шлях від захоп-

лення гетьмансько-монархічним рухом до «ліберального консерватизму»; по-друге, світоглядно він схилився до «синтетизму», раціоналізму та історизму, що відобразилося теоретично у його спробах поєднати на легітимним правових підвалинах демократію класично-ліберального зразку та традиційний консерватизм, що відображається на його тлумаченні майбутньої української нації як модерно-історичного суб'єкта, який завдяки державі набуває політичної визначеності; по-третє, ідея «живого синтезу» греко-візантійської та західної культур, який лежить в основі духовного потенціалу української державності; по-четверте, виокремлення консерватизму у широкому (світогляд й духовна настанова) та вузькому (політична течія) значеннях, де останній кваліфікується як «правий плюралізм»; по-п'яте, становлення в ролі не лише історика української політичної думки, але й як історика українського консерватизму (еволюція думки, типологія, аналіз внеску персоналій, зокрема В. Липинського, який не втратив своєї актуальності й сьогодні).

1. Лисяк-Рудницький П. Передмова // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т.; пер. з англ. М. Базік, У. Гавриків, Я. Грицакатаін. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. IX-XII. 2. Грицак Я. І. Лисяк-Рудницький (Нарис інтелектуальної біографії) // Сучасність. 1994. №11. С. 73-97. 3. Шуттінгер Р. Проблема ідентичності консерватизму // Консерватизм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Простір, Смолоскип, 2008. С. 89-103. 4. Лисяк-Рудницький І. Правопорядок і революція // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т.; пер. зангл. У. Гавриків, Я. Грицака. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 332-344. 5. Там само. 6. Грицак Я. І. Цит. праця. 7. Із листа до невстановленого адресата від 16 березня 1951 р., Женева: Коментарі // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 х т.; пер. з англ. У. Гавриків, Я. Грицака. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 509-510. 8. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою: статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. Мюнхен: Сучасність, 1973. 442 с. 9. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу та нації (методологічні зауваги) // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т.; пер. зангл. М. Базік, У. Гавриків, Я. Грицакатаін. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 11-41. 10. Там само. 11. Там само. 12. Лисяк-Рудницький І. Зауваги до проблеми «історичних» та «неісторичних» націй // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т.; пер. зангл. М. Базік, У. Гавриків, Я. Грицака та ін. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 29-39. 13. Потульницький В. А. Теорія української політології: курс лекцій. Київ: Либідь, 1993. 192 с. 14. Квасниця О. Ю. Концепція провідної верстви в історичній есеїстиці Івана Лисяка-Рудницького // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Соціальні комунікації. 2012.

№ 1027. Вип. 4. С. 185-191. **15.** *Лисяк-Рудницький І.* Цит. праця. **16.** *Лисяк-Рудницький І.* Україна між Заходом і Сходом // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т.; пер. з англ. М. Базік, У. Гавриків, Я. Грицака А. Дешиці та ін. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 1-11. **17.** *Луцький Ю.* Спогад про Івана Лисяка-Рудницького // *Сучасність*. – 1984. – Ч. 9 (281). URL: http://shron.chtyvo.org.ua/Suchasnist/1984_N09_281.pdf. **18.** *Лисяк-Рудницький І.* Консерватизм // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т.; пер. з англ. У. Гавриків, Я. Грицака. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 119-125. **19.** *Лисяк-Рудницький І.* Напрями української політичної думки // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т.; пер. з англ. У. Гавриків, Я. Грицака. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 63-93. **20.** Там само. **21.** Там само. **22.** *Лисяк-Рудницький І.* Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т.; пер. з англ. У. Гавриків, Я. Грицака. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 159-172. **23.** Там само. **24.** *Лисяк-Рудницький І.* В'ячеслав Липинський: державний діяч, історик та політичний мислитель // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т.; пер. з англ. У. Гавриків, Я. Грицака. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 149-158.

Pecheranskyi Igor. Conservative tendencies in historical-political concept by I. Lysiak-Rudnytskoho

The goal of the article is the reconstruction of the conservative tendencies in the works by Ivan Lysiak-Rudnytskoho. Specified and implemented this objective in the following areas: first, separation and conceptualization of key theoretical aspects of conservatism in the context of scientific heritage, secondly, focusing on the figure of Ivan Lysiak-Rudnytsky as one of the first historians and researchers of Ukrainian conservatism, and thirdly, determine its place in the history of Ukrainian conservatism, and it proved the importance of ideas for the modern generation of researchers in this direction of political thought.

The analysis of the historical-political scientist's heritage is to identify it conservative tendencies convinces us, that Ivan Lysiak-Rudnytsky because of absence any grounds works which would be dedicated to the theoretical Ukrainian problems in any case are too close to this ideological tradition. Evidence of this is the following conclusions: firstly, in its spiritual and intellectual evolution historian has gone from admiration hetman monarchist movement to «liberal conservatism»; secondly, it ideologically inclined to «synthetizm» rationalism and historicism that was reflected in his theory attempts to reconcile legitimate legal foundations of democracy classically liberal and sample traditional conservatism displayed on its interpretation of the future Ukrainiannation as a modernist and historical subject, which is due state acquires political certainty; thirdly, Thirdly, the idea of «living synthesis» of the Greek Byzantine and Western cultures, which underlies the spiritual potential of Ukrainian statehood; Fourth, a wide separation of conservatism (spiritual outlook and attitude) and narrow (political movement) values, where the latter qualifies as «right pluralism»; Fifthly, becoming not only as a historian of Ukrainian political thought, but as a historian of Ukrainian conservatism (evolution

of thought, typology, an analysis of the contribution of personalities, including V. Lipinsky, which has not lost its relevance today).

Key words: political history of Ukraine, liberal conservatism, synthetizm and right pluralism, «historical» and «non-historical» nation, political elite, cultural intelligentsia.

УДК 323.1(94.478)

В. В. ДОБИЖА
О. В. КОЛЕСНИК

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ ВІННИЦІ В ПЕРІОД МАСОВИХ РЕПРЕСІЙ (1920-1930-і РОКИ)

На основі архівних документів та історичних джерел проаналізовано політику радянської влади стосовно культурних і релігійних цінностей міста Вінниці. Виявлені засоби боротьби радянської влади проти православної церкви та її служителів. Досліджено політику тоталітарного управління, зневагу до історичних, культурних і національних традицій. Окремо описано та проаналізовано форми масових репресій проти духовенства і вірян.

Ключові слова: церква, влада, репресії, духовенство, розстріли.

Добижа В. В., Колесник А. В. Религиозная жизнь Винницы в период массовых репрессий (1920-1930-е годы)

На основе архивных документов и исторических источников проведен анализ политики советской власти по отношению к культурным и религиозным ценностям города Винницы. Обнаружены средства борьбы советской власти против православной церкви и ее служителей. Исследовано политику тоталитарного управления, пренебрежение к историческим, культурным и национальным традициям. Отдельно описаны и проанализированы формы массовых репрессий против духовенства и верующих.

Ключевые слова: церковь, власть, репрессии, духовенство.

© ДОБИЖА Василь Валерійович – кандидат політичних наук, доцент кафедри правового регулювання економіки і правознавства Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету

© КОЛЕСНИК Олександр Володимирович – викладач Вінницького коледжу економіки і підприємництва Тернопільського національного економічного університету

Dobizha Vasyi, Kolesnuk Oleksandr. Religious life in Vinnytsya during period of mass repression (1920-1930 years)

On the basis of the archival documents and historical sources we have analyzed the Soviet government policy regarding cultural and religious values of Vinnytsa. There are determined the means of struggle of the Soviet regime against the Orthodox Church and its ministers. We have made a research of the totalitarian governance policy, disregard for historical, cultural and national traditions. Separately, there are described and analyzed the forms of mass repression against the churchmen.

Key words: church destruction, power, repression, churchmen.

Дане питання досить часто піднімалося і висвітлювалося в роботах таких істориків як: О. Ігнатуші¹, А. Киридон², О. Нестулі³, В. Пашенка⁴, В. Силантьєва⁵, О. Тригуба⁶, саме вони заклали ґрунтовні засади і нові методологічні підходи до вивчення даних подій. Науковий доробок за останній час є основою для необхідного дослідницького переходу від з'ясування статусу церков до висвітлення процесу їх нищівного і безбожницького руйнування. В цьому контексті наукові доробки О.М. Галамай⁷. формують інтерес до висвітлення даного питання. З поваленням системи самодержавства розпочався новий етап у вивченні як проблем релігії загалом, так і проблеми, яка порушується в даній статті. Деякі аспекти релігійного минулого нашого міста і повсякденного життя церковнослужителів піднімали у своїх працях П. Слободянюк⁸, С.І. Жилюк⁹.

Проте аналіз існуючої літератури дозволяє стверджувати, що дане питання ще не достатньо висвітлене, а окремі його моменти залишились поза увагою дослідників і потребують детального вивчення.

Початок ХХ-го століття відзначився бурхливими подіями в житті царської Росії: революцією 1905 р., буржуазною революцією, а також революцією 1917 р. Відповідно ці події розпочали певні зміни не тільки в політичному, економічному, а й що саме болюче – релігійному житті країни.

Із самого початку свого правління більшовицька влада одним з найважливіших засобів політики обрала постійний терор. В такий спосіб вона намагалась ліквідувати своїх непримиренних ворогів та залякати населення.

Взявши курс на масову атеїзацію, комуністична партія, уряд хотіли обмежити вплив релігійних громад на населення та думки ві-

руючих, дискредитувати їх. Шквал репресій спрямовувався на релігійні установи, окремих священнослужителів та віруючих. Народні маси опинились у путах більшовицької атеїстичної пропаганди та антицерковної політики. Нова влада активно використовувала релігійну ідеологію, ускладнювала процедуру реєстрації релігійних громад, намагалась поставити під контроль урядових органів їхню діяльність. За їх рішенням швидко закривалися молитовні будинки, здійснювалась реквізиція церковного майна, заарештовувалися, а досить часто і розстрілювалися священники.

Цей процес утвердження й посилення позицій комуністичної партії більшовиків в українському суспільстві, що розгорнувся відразу з приходом Леніна і його послідовників до влади призвів до суцільного наступу радянської влади на Церкву, яку не лише ототожнювали зі старим ладом, а й вбачали в ній серйозного конкурента у боротьбі за вплив на думки суспільства.

Заради справедливості слід зазначити що релігійні організації, що існували на той час, сподівалися на можливість компромісу, а відповідно мирного співіснування між державою та новою владою. Проте більшовицька влада ставила своєю метою «звільнити» людину від релігії, тому активно розпочала дії по викоріненню релігійної ідеології та церковних догм із голів Вінничан.

Початок цього процесу на Україні, а відповідно і на Поділлі поклав Декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», прийнятий 22 січня 1919 року, де першим заходом «молодої» влади щодо втілення даного декрету стало позбавлення її статусу юридичної особи, тобто вести будь – яку діяльність¹⁰.

На підставі ст. 5 Декрету "Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви" та ст. 48 Інструкції НКЮ від 10 листопада 1920 р. будь-які релігійні паломництва та публічні релігійні церемонії могли здійснюватись лише з дозволу виконкомів місцевих рад. Порушення цих нормативних актів каралося за ст. 227 Карного Кодексу - примусовими роботами або штрафом до 300 крб. золотом. Крім того, з священнослужителів бралася розписка, де вони зобов'язувались щоразу одержувати дозвіл у виконкомах на проведення релігійних обрядів поза межами молитовного будинку¹¹.

Необхідно зазначити, що особливі зусилля з боку радянської влади були направлені на боротьбу з релігійними пережитками у на-

вчальних закладах серед учнівської молоді. Підтвердженням такого відношення до релігії відображено у наказі завідуючого губнаросвітою Орлика за №24 від 10 квітня 1923 р., в якому відмічалось, що "учні та вчителі шкіл м. Вінниці приймають активну участь у церковних співах, читанні та прослуховуванні проповідей церковних служб". У відповідності до наказу вчителям та учням шкіл Поділля категорично заборонялося приймати будь-яку участь у релігійних відправах як у церквах, костьолах чи в синагогах. За невиконання наказу учні шкіл підпадали під виключення зі школи, а завідуючі негайно притягалися до відповідальності¹².

Та, на жаль, на цьому влада не обмежилася, а навпаки, тільки запускала маховик репресій. Кожен наступ більшовиків супроводжувався дикими розправами з українською інтелігенцією та духовництвом. Під час наступу більшовиків на початку 1919 р. було знищено чимало священиків. Зокрема, у Вінниці під час кривавої розправи над інтелігенцією міста 21 березня розстріляно двох священиків¹³. А духовенство місцевого собору брало активну участь у похованні жертв більшовицького терору літа 1919 року¹⁴, а ховати дійсно було кого, адже з серпня 1918 року Вінницькі єпископи, вікарії Подільської єпархії, починають мешкати у Вінниці. Саме тоді патріарх Тихон та священний Синод постановили: «Ректорові Київської Духовної Академії архімандриту Амвросію (Полянському) бути єпископом Вінницьким»¹⁵.

Законодавчі акти радянської влади з самого початку практично виключали духовенство та церковні організації із громадсько-політичного життя. Становище православних духовних осіб засвідчує циркуляр наркома юстиції УРСР С. Буздаліна від 30.IX.1921 р.: «Монахи, священики, диякони, ксьондзи, пастори, равини, мулли та інші представники духовенства є суспільними паразитами»¹⁶.

Недарма в своєму таємному повідомленні датованому 19 березням 1922 роком Ленін писав своєму товаришу та одноступцю Феліксу Дзержинському: «Чем большее число представителей реакционной буржуазии и реакционного духовенства удастся нам по этому поводу расстрелять, тем лучше. Надо именно теперь проучить эту публику так, чтобы на несколько десятков лет ни о каком сопротивлении они не смели и думать»¹⁷.

Майже відразу, на підтвердження цих слів, у травні – червні 1922 р. у Вінниці та інших містах були організовані гучні судові процеси, під час яких ряд відомих церковних діячів отримали смертні вироки по звинуваченні у контрреволюційній діяльності¹⁸.

Такого роду «невтручання» бачимо й у ставленні до благодійних товариств. Наприклад, у лютому 1923 р. автокефальна громада у м. Вінниці при Вознесенській церкві подала до реєстрації свій статут, в якому був записаний пункт про її добродійну організацію. У цьому їй категорично відмовили, цей пункт належало «викинути цілком». Мотивувалося це тим, що в Радянській республіці неприпустимі приватні добродійні організації за доглядом інвалідів, хворих і т.д., адже цим відають відповідні державні установи¹⁹.

Однак «вирішальний штурм» церкви було розпочато в 1929 р., а розорення її досягло апогею наприкінці 1929 — в перші місяці 1930 рр. Священиків виселяли, церковні та релігійні споруди руйнували, переобладнували на культосвітні установи або, що ще гірше, під господарські потреби, дзвони скидали й передавали на промислову переплавку. Суцільним потоком йшли повідомлення про закриття церков. В 1929 р. була видана навіть директива Вінницького окружного комітету КП(б)У «Про порядок закриття церков та молитовних будинків». В ній зокрема говорилося:

1. Провести широку роз'яснювальну роботу в масах.
2. Підготовча робота повинна мати своїм наслідком протокольні постанови з переліком всіх присутніх.
3. Постанова про закриття буде законною лише тоді, коли за закриття буде подано голоси 85% населення даного населеного пункту чи району обслуговування даної церкви²⁰.

Ще раніше, в грудні 1929 р., було знято й розбито на шматки сім дзвонів собору. Інспектор культів Карамазова надсилає одразу після цієї наруги доповідну голові міськради м. Вінниці: «Надсилаємо приймально-здавальний акт №6208 від 28/XII 1929 р. про здачу мною «Рудметалторгу» з Преображенського собору м. Вінниці дзвонів та іншого кольорового металу вагою 1975 кг. Вартість ломбронзи – 500 крб. за тонну. Гроші, які заносяться на культосвітні потреби, треба одержати в конторі «Рудметалторгу».

У цьому ж таки 1930 році однією з численних постанов Вінницького окрвиконкому православний храм, що проіснував сотні років, було зачинено²¹.

Тільки у Вінниці з 7 церков, 1 костюлу, 2 капличок і 11 синагог було награвовано 8 пудів 34 фунта срібла й 67 з полтиною золота²².

Детальніше про це йдеться в статті провідного Вінницького історика Анатолія Лисого, саме він дає характеристику награвованого в релігійних установах «У Вінниці з православних храмів було вилучено: Преображенського собору – 10,567 золотників срібла, Казанської церкви – 2,468 золотників срібла, Мало – Хуторянської церкви – 167 золотників срібла, Велико – Хуторянської церкви – 190 золотників срібла, Староміської церкви – 70 золотників срібла, Церкви психіатричної лікарні – 196 золотників срібла»²³.

Як бачимо, даний факт, цілком природно вписується в ряд блюзнірських дій молодого влади. Такі ж речі культури, як приміром: ікони, іконостаси та ін., що їх не передано в користування віруючим..., з причини, що вони не являють собою жодної матеріальної цінності, а тому їх можна реалізувати загальним порядком, або знищувати. А ось і приклад застосування настанов цього обіжника у Вінниці після ліквідації церкви при колишній місцевій гімназії. Постановою Вінницького окружного адмінвідділу певна частка майна цієї церкви передавалася в одну із місцевих трудових шкіл, в окружний фінвідділ, інша – релігійним громадам. Збереглися документи й перелік церковних речей, які мали бути знищеними. Серед них іконостас дубовий, запрестольний образ, образ («Моління при чаші»), хоругва, євангеліє²⁴. І цей список далеко не єдиний в масиві архівних даних та безбожницьких дій.

Через описані вище численні руйнації на 20 березня 1937 року на території Вінниці діяли: Преображенський собор, Воскресенська церква, старообрядницька церква Зішестя Святого Духа та деякі костюли і синагоги²⁵.

Підсумовуючи та узагальнюючи даний матеріал, можна дійти висновку, що динаміка більшовицького наступу на церкву у Вінниці, як і на Україні в цілому, простежувалася за будь – якими показниками і вчинками офіційних органів влади.

Більшовицькою ідеологією була лише одна мета – проведення безбожної, антирелігійної пропаганди. Релігійне життя вінничан поступово, але невпинно відокремлювалося від загальносуспільного. Більшовики ставили собі за мету : перетворити мешканців нашого

славного міста на сіру, безлику масу, знищивши при цьому віковічні цінності.

Богобоязливий та Боголюбивий народ поступово деградував, і як наслідок, в недалекому майбутньому це породило страх, підозру, підступність, підозрілість, підлість і зраду.

Молода Радянська влада прагнула відігравати ту роль, яка багато століть відводилася раніше церкві, тому з перших її кроків почалася руйнація церкви як суспільного інституту. Особливо боляче це відбувалося у Вінниці.

1. *Ігнатуша О.М.* Руйнація конфесійної мережі в Україні 20-30-х років ХХ ст.: реалізація проекту безрелігійного суспільства // Науковий вісник Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 2003. № 10. С. 31 - 36. 2. *Киридон А. М.* Час випробувань: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917-1930-х років. Тернопіль: "Підручники і посібники", 2005. 384 с. 3. *Нестуля О. О.* Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. Ч. 1: 1917 р. – середина 20-х рр. 280 с. 4. *Пащенко В.* Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20-30-х рр. ХХ ст. Київ: Інститут історії України, 1994. 252 с.; *Пащенко В.О.* Боротьба з «опіумом для народу» чи злочин проти пам'яті? // Православ'я і культура: історія і сучасність. Полтава, 1994. С. 10 – 12. 5. *Силантьєв В. И.* Большевики и православная церковь на Украине в 20-е гг. Харьков: Харьк. гос. политех. ун-т, 1998. 232 с. 6. *Тригуб О. П.* Розгром української церковної опозиції в Російській православній церкві (1922-1939 рр.): монографія. Миколаїв: ТОВ "Фірма "Іліон", 2009. 312 с. 7. *Галамай О.М.* Особливості радянської модернізації релігійного життя на Поділлі у 20-х рр. ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; Вінницький державний педагогічний ун-т. Вінниця, 2006. 238 с. 8. *Слободянюк П.* Українська церква: історія руїни та відродження. Хмельницький, 2000. 266 с. 9. *Жилюк С.І.* Обновленська церква в Україні (1922-1928): монографія. Рівне: РДГУ, 2004. 384 с. 10. *Державний архів Вінницької області* (далі - ДАВО). - Ф. Р - 925, Оп.2, Спр. 171. – АРК 54. 11. *Галамай О.М.* Реалізація політики відокремлення церкви від держави у 20-х роках ХХ ст. на Поділлі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. III. Вінниця, 2001. С. 83. 12. *Місінкевич Л.Л.* Реалізація державної політики щодо релігії та віруючих на Поділлі в 20 30-ті рр. ХХ ст. // Кращезнавство. 2003. № 1. С. 96. URL: <http://history.org.ua/publ/245756> 13. *Бурко Д.* Українська Автокефальна Православна Церква - вічне джерело життя. Саут-Бавнд-Брук (Нью Джерсі): Видавничий фонд Владики Мстислава, Митрополита Української Автокефальної Православної Церкви в діаспорі, 1988. С. 68. 14. «Небо на землі» з історії Вінницького Спасо – Преображенського кафедрального собору. Вінниця: Видання Вінницької єпархії. 2008. С. 37. 15. *Архієпископ* Вінницький і Могилів – Подільський Симеон Історія суспільно –

релігійного життя Поділля // Релігійне життя Поділля: Минуле і сучасне. До 1020-ліття Хрещення Русі та 120-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. Вінниця, 2008. С. 103. **16.** Там само. С. 45. **17.** *Зінченко А.Л.* Новітня історія релігійних спільнот в Україні : навчальний посібник для студентів спеціальностей «Історія». Київ, 2011. С. 97. **18.** *Григорчук П. С., Кузьмінець Н. П.* Влада і православна церква на Поділлі в першій половині 20-х рр. ХХ ст. // Релігійне життя Поділля: Минуле і сучасне. До 1020-ліття Хрещення Русі та 120-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. Вінниця, 2008. С. 103. **19.** *Зінченко А. Л.* Чи була відокремлена церква від держави у 20-ті роки? // Укр. історичний журнал. -1992. № 1. С. 110. **20.** *Хіхляч Б.* Антирелігійна боротьба на Поділлі в кінці 20-х – 30-і роки ХХ ст. // Політичні репресії на Поділлі в ХХ ст.: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Вінниця, 2002. С. 150. **21.** «Небо на землі» з історії Вінницького Спасо – Преображенського кафедрального собору. Вінниця: Видання Вінницької єпархії. 2008. С. 44. **22.** Там само. С. 45. **23.** *Лисий А.* Нариси історії Подільської (Вінницько-Брацлавської) Єпархії. 1795-1995. Вінниця, 1995. С. 68. **24.** *Зінченко А. Л.* Цит. праця. С. 113-114.

Dobizha Vasyl, Kolesnuk Oleksandr. Religious life in Vinnytsya during period of mass repression (1920 – 1930 years)

Deliberate and systematic anti-religious policy of the Soviet power in Ukraine began in the 20-th years of the twentieth century, and the political terror has destroyed thousands of churchmen. A similar policy was also provided on the territory of Vinnytsya region, where hundreds of churches were destroyed or converted into warehouses, stables, gyms and other outbuildings.

It should be noted that in the struggle with the Orthodox Church, the Soviet government used various means and methods. The government practiced direct interference in to the church affairs, robbed religious community, their relics and values.

The hostility against the Church was due to the fact that the Soviet regime had fear against a strong spirit of the national churches that could awaken national consciousness of the Ukrainian people.

While destroying Ukrainian church the authorities aimed also to destroy the national and cultural identity of the Ukrainian people, to prepare the basis for the new "socialist" mentality of the Soviet people. According to Lenin's views the church had to be eliminated as the main political opponent without any financial resources, that's why the company aimed at the removal of church property began.

Having made a research of the regulatory processes and working methods of the Communist Party we are able to explore the full arsenal of the relationships between the ruling circles and the clergy, particularly in the period of the 1920-1930-ies, exactly the revocation of the church as a legal entity; search for material benefit (illegal removal of jewelry, precious things, religious structures, excessive taxation clergy, religious buildings mandatory insurance, etc.); carrying out mass executions of the clergy and the churchmen; existing separation of church organizations, comprehensive assistance to the strongest opposition to the Orthodox denomination

movements; promoting discord between the ministers of God and the people, searching for dirt; realizing the idea of total subjugation and repression of the clergy power means and so on.

These forms of pressure on the church in the 20-th years of the XX century are marked with rudeness, brutality and the constant disregard of laws and morals, because the communists had one goal – a complete uptake of religion and its eradication from people's conciseness.

The young Soviet government believed to play the role that had been earlier assigned to church. That's why its first steps were the destruction of the church as a social institution.

Key words: church destruction, power, repression, churchmen.

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 323.1

В. А. ЯВІР

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС КРИМУ: ПЕРЕДУМОВИ РЕІНТЕГРАЦІЇ*

Проаналізовано фактичний етнополітичний статус Криму, приклади суперечностей між статусом півострова де-факто і де-юре, які останнім часом все частіше виникають у внутрішній та міжнародній політиці. Вивчено передумови реінтеграції цього тимчасово окупованого Російською Федерацією регіону, зокрема реінтеграційні проекти в середовищі громадянського суспільства, позицію української влади та суспільства щодо реінтеграції Криму. Виокремлено основні фактори реінтеграції анексованої території.

Ключові слова: реінтеграція, етнонаціональна політика, Автономна Республіка Крим, громадянське суспільство.

* Стаття підготовлена в рамках наукового проекту «Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму» в межах цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Інтеграція Донбасу і Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України: історичний досвід, сучасні виклики, перспективи»

© ЯВІР Віра Анатоліївна – кандидат політичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Явир В. А. Этнополитический статус Крима: предпосылки реинтеграции

Проанализированы фактический этнополитический статус Крима, примеры противоречий между статусом полуострова де-факто и де-юре, которые в последнее время все чаще возникают во внутренней и международной политике. Изучены предпосылки реинтеграции этого временно оккупированного Российской Федерацией региона, в частности реинтеграционные проекты в среде гражданского общества, позиция украинской власти и общества по реинтеграции Крима. Выделены основные факторы реинтеграции аннексированной территории.

Ключевые слова: реинтеграция, этнонациональная политика, Автономная Республика Крым, гражданское общество.

Yavir Vira. Ethnopolitical status of Crimea: the conditions of reintegration

The actual ethnopolitical status of Crimea, examples of contradictions between the status of the peninsula de facto and de jure, which in recent years increasingly appear in domestic and international politics are analyzed. The conditions of reintegration of temporarily occupied by the Russian Federation region, in particular the reintegration projects in the civil society environment, the position of the Ukrainian authorities and the public view on the reintegration of Crimea are studied. The basic factors of the reintegration of annexed territory are found out.

Key words: reintegration, ethnonational politics, Autonomous Republic of Crimea, civil society.

Політику реінтеграції України доведеться проводити в складних умовах етнополітичного конфлікту, зовнішньополітичного тиску, гібридної війни. Анексія Автономної Республіки Крим, посилення відцентрових тенденцій у південно-східних регіонах України започаткували процес територіальної дезінтеграції України, подолання наслідків якої стане головним завданням політики реінтеграції як складової державної етнонаціональної політики України.

Етнополітична ситуація та статус окупованої Автономної Республіки Крим суттєво відрізняється в тимчасово окупованих частин Донецької та Луганської областей, оформлених в самопроголошені утворення ДНР та ЛНР. Однак в модель реінтеграції всіх тимчасово окупованих територій повинна враховувати специфіку кожного регіону, що незаконно вийшов зі складу України під збройним тиском Російської Федерації.

Участь Росії стала визначальною в ескаляції дезінтеграційних тенденцій та сепаратизму в Україні, адже саме сусідня держава надала місцевим елітам Криму, частин Луганської та Донецької областей фі-

нансову, інформаційну, військову підтримку у прагненні вийти зі складу України під надуманим приводом невизнання центральної влади в м. Києві, яка прийшла на зміну попередній внаслідок Революції гідності – масових акцій протесту в м. Києві проти відтермінування євроінтеграції України. Попередня влада з 2010 р. стояла на проросійських позиціях, тісно співпрацювала з Росією, впроваджувала проросійську мовну та етнокультурну політику, що робило будь-які радикальні проросійські претензії в Криму та на Сході України безпідставними.

Етнонаціональна політика, що сприяла б розширенню українського етнокультурного середовища, в Криму та на Сході України практично не впроваджувалася. В першу чергу це стосується Криму, який залишався зоною впливу Російської Федерації – через ЧФ, ЗМІ, російські громадські організації. Вважалося, що цей регіон потребує напрацювання особливої стратегії етнонаціональної політики, яка б враховувала увесь спектр політичних, історичних, етнічних та геополітичних факторів, однак її за всі роки незалежності так і не було напрацьовано.

1 березня 2014 р. Російська Федерація ввела в Крим війська, захопивши частину території України та порушивши низку міжнародних угод, які гарантують недоторканість та суверенітет України. Війська сусідньої держави забезпечили проведення в Автономній Республіці Крим незаконного референдуму 16 березня 2014 р. Сфальсифіковані результати референдуму (96,77% виборців, що взяли участь у волевиявленні, начебто підтримали приєднання півострова до Росії, 2,51% - підтримали статус Криму як частини України) визнали лише Росія та влада Криму¹. Однак саме вони стали формальною підставою сецесії та анексії регіону - 17 березня 2014 р. Верховна Рада АРК проголосила Крим незалежною суверенною державою – Республікою Крим і звернулася до Росії з пропозицією прийняти нове державне утворення до свого складу. Між Російською Федерацією та невизнаною республікою було підписано Договір про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі РФ нових суб'єктів - Республіки Крим та міста федерального значення Севастополь.

Наразі Російська Федерація вважає незаконно анексовану Республіку Крим суб'єктом Російської Федерації. Самопроголошена Рес-

публіка Крим увійшла до складу Кримського федерального округу РФ. В 2016 р. Президент Росії указом приєднав Кримський федеральний округ до складу Південного федерального округу з метою підвищення ефективності діяльності федеральних органів державної влади. Тепер до складу Південного федерального округу РФ з центром в м. Ростов-на-Дону входять: Республіка Адигея (Адигея), Республіка Калмикія, Республіка Крим, Краснодарський край, Астраханська область, Волгоградська область, Ростовська область, місто Севастополь.

Україна намагалася протидіяти анексії Криму виключно правовим, але не збройним шляхом. Зокрема Верховна Рада України достроково припинила повноваження Верховної Ради АРК, ЦВК заборонила проведення незаконного місцевого референдуму. Однак всі ці заходи з блокування процесу дезінтеграції України виявилися неефективними, оскільки центральні органи влади не мали можливості для їх імплементації на території півострова, контрольованого незаконною кримською владою, що спирається на військову присутність Росії. Україна втратила контроль над півостровом: між Херсонською областю та Кримом було облаштовано державний кордон України.

Насильницька анексія Криму не визнається українською державою, ЄС, Генеральною асамблеєю ООН, ПАРЄ, ПА ОБСЄ, а також суперечить рішенню Венеціанської комісії. Натомість російською владою трактується як повернення Криму до Росії. Російська Федерація наполягає на тому, що питання Криму закриті, тому не має наміру брати участь у переговорах щодо статусу анексованого півострова. Так російська сторона прокоментувала пропозицію України створити міжнародний формат для деокупації Криму².

Тим часом кримські татари вважають розширення Мінського процесу, метою якого є відновлення територіальної цілісності України, за рахунок включення до нього теми повернення Криму доцільнішим, ніж створення нового формату переговорів. За словами глави Меджлісу, це дозволить в єдиному контексті системно розглядати всі питання, пов'язані з відновленням територіальної цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах. Р. Чубаров пропонує вимагати від західних партнерів практичних кроків на підтвердження їх заяв про те, що вони ніколи не змиряться з окупацією Криму. Пе-

редусім це відмова від формули застосування окремих санкцій щодо Донбасу й Криму. Однак, лідер Меджлісу визнає, що цей варіант важче реалізувати, бо "західні партнери хочуть швидких "результатів по Донбасу", досягнення яких суттєво ускладнюються у випадку порушення питання Криму³. Ідею створення міжнародного майданчика для переговорів про повернення Криму Меджліс кримськотатарського народу обговорює з літа 2015 р. на усіх зустрічах із провідними світовими політиками й керівництвом України.

Попри різний етнополітичний статус Криму та Донбасу, проблематика відновлення територіальної цілісності України є нероздільною і повинна вирішуватися комплексно. Про що свідчить той факт, що Київ вже порушив питання Криму на чотиристоронніх переговорах у Нормандському форматі – (Україна, Росія, Німеччина, Франція), висловивши обурення переслідуванням кримських татар російською окупаційною владою. Адже ситуація з захистом прав людини, правами національних меншин, демократичними свободами, зокрема свободою слова і висловлювання оцінюється як критична. У щорічному звіті міжнародної правозахисної організації Human Rights Watch стверджується, що ситуація з правами людини в окупованому Росією Криму залишається репресивною⁴. Human Rights Watch звинувачує російську владу в тому, що вона створила атмосферу страху і репресій в анексованому Криму. Від початку окупації Криму російськими військами на початку 2014 р. простір свободи слова, свободи об'єднань і ЗМІ (про що свідчить закриття на півострові кримськотатарського телеканалу АТР-ТВ, радіостанції "Мейдан" та дитячого телеканалу "Лалі") у Криму радикально зменшився.

За два роки самопроголошена влада не змогла провести змістовні розслідування таких дій збройних угруповань як тортури, позасудові страти, зникнення людей, напади і побиття кримських татар, українських активістів та журналістів. Кримчани, які відмовляються від російського громадянства і зберігають українське, зазнають дискримінації на півострові - стикаються із серйозними труднощами у доступі до освіти, працевлаштування та соціальної допомоги. Також зазнають переслідувань російські організації, які виступали проти анексії Криму.

Через ізоляцію Криму Росією моніторинг дотримання прав людини на півострові дуже ускладнений. Однак ці факти підтверджують

дані й інших моніторингових організацій. Неурядова організація Freedom House назвала 2015 рік найгіршим за останнє десятиліття за рівнем свободи, в тому числі в окупованому Росією Криму. Російська нелегітимна влада в Криму далі пригнічує інакомислення, зокрема шляхом відключення незалежних засобів інформації та обмеження можливостей представників громадянського суспільства, особливо представників кримських татар⁵. Багато противників російської окупації Криму були арештовані або вигнані.

Спостерігачі Ради Європи підтверджують, що в Криму превалює "клімат залякування з боку посадових осіб правоохоронних органів, загрози для окремих журналістів і практика вирішення питань погрозами фізичної розправи"⁶. Після окупації Криму на півострові відбулося помітне зменшення рівня свободи слова. Крім того, зміни у законодавстві щодо реєстрації громадських організацій та проведення масових акцій призвели до значного зменшення неурядових організацій (НУО) в окупованому Криму та суттєво обмежили право на зібрання громадян. Про це наголошується у доповіді за результатами візиту місії Ради Європи до Криму, яку було представлено на комітеті міністрів Ради Європи. Жорстке антиекстермістське законодавство РФ використовується для порушення прав людини на анексованому півострові.

Тим часом поступово фактичний стан речей, а саме належність Криму до Російської Федерації, починає утверджуватися в громадській думці, особливо світовій. Про це свідчить чимало факторів. Зокрема, на початку 2016 р. на офіційній сторінці Соса-Сола у соцмережі "Вконтакте" була опублікована карта Росії, на якій не був зазначений Крим, Калінінградська область та Курильські острови. Після того, як російські користувачі почали масово висловлювати своє невдоволення мапою, компанія в ніч на 5 січня опублікувала нову, на якій Крим був позначений територією РФ і вибачилася перед росіянами⁷. Це викликало хвилю обурення серед українських користувачів соцмереж, учасники яких закликали бойкотувати продукцію Соса-Сола. Тому українське представництво компанії Соса-Сола переписало українців за "непорозуміння" через публікацію карти Росії, на якій Крим був вказаний територією цієї країни. Ці приклади не поодинокі і характерні не лише для Росії.

Італійське аналітичне видання "Лімес" в своєму січневому номері позначило на карті Крим частиною Росії. Посол України в Італії звернувся до редакції журналу з вимогою "привести карти у відповідність до норм міжнародного права". Український дипломат зазначив, що технічна помилка або свідомо провокація, "яка є викликом територіальної цілісності України, ігнорує консолідовану позицію ЄС та ООН щодо невизнання окупації Криму з боку РФ"⁸. 18 травня 2016 р. регіональна рада Венето – північно-східного регіону Італії з центром у Венеції підтримала резолюцію щодо визнання Криму частиною РФ та закликала уряд Італії скасувати санкції проти Росії. Аналогічні резолюції прийняли Лігурія та Ломбардія. Утім офіційна позиція Італії залишалася незмінною, але Італія є державою з потужним самоврядуванням і значною самостійністю регіонів. Україні доводиться відстежувати подібні спроби ідентифікації Криму російським регіоном і жорстко блокувати та спростовувати їх.

Неодноразово повідомлялося про істотне посилення військової присутності Росії в окупованому Криму, зокрема на півострові сконцентровано до 80 тисяч військового контингенту. Росія заперечує наявність мілітаризацію анексованого півострова. Постійний представник Росії при НАТО стверджує, що нарощування російського військового угруповання в окупованому Криму не спрямоване проти НАТО або України. «Якщо говорити про сприйняття того, що ми робимо в Криму, тут присутній такий надуманий елемент залякування громадської думки. Насправді в НАТО чудово розуміють, що в Криму завжди історично був дуже серйозний російський військовий компонент, у всі часи», - наголосив О. Грушко⁹. Також Росія з перших днів окупації взяла курс на зміну місцевої кримської еліти, заміняючи кримчан на всіх більш-менш значимих посадах росіянами з центральної Росії, Північного Кавказу.

З часом зв'язок між Україною та окупованою територією Криму послаблюється, а задекларований українською владою процес реінтеграції досі не розпочався. На даний момент Україна майже не має політико-правих механізмів впливу на ситуацію на окупованому півострові. У першу чергу, це стосується неможливості забезпечення захисту прав громадян України, які залишилися на окупованій території та зазнають тиску. Як слушно зауважує С. Сільченко, для того сегменту населення Криму, яке не визнало легітимності окупаційного

режиму, не отримало російських паспортів, актуальними стали безліч питань правового статусу, у тому числі в царині трудового права і права соціального забезпечення¹⁰.

Утім, влада Україна запевняє, що працює над поверненням окупованої території до складу України, однак цей процес кропіткий, тривалий і неоднозначний. 17 липня 2014 р. було утворено відповідний державний орган - Державну службу України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб, яка, втім, не проіснувала і двох років. Президент України пообіцяв, що стратегія з повернення Криму буде підготовлена як цілісний документ у РНБО і презентована найближчим часом. За словами глави держави, Крим залишається першим і головним пріоритетом України¹¹.

Т. Березовець впевнений, що в 2016 р. стратегія деокупації Криму, як офіційний документ, прийнятий РНБО, з'явиться і Україна активізує політику «напрацювання того, що робити з окупованими територіями»¹². Навіть експерт не вживає відповідного терміну «реінтеграція», що свідчить про політико-правову прогалину у визначенні політики взаємодії з окупованими територіями, їх поверненням. Політики, яку ми пропонуємо назвати політикою реінтеграції окупованих територій до складу України і імплементувати в етнонаціональну політику.

Політолог не виключає того, що з'явиться контактна група навіть без участі Російської Федерації, куди є сенс залучити, наприклад, країни Балтії, ту ж саму Туреччину, а також Грузію, Молдову – тобто країни, які постраждали безпосередньо від Росії і російської агресії, зазнавши етнополітичної дезінтеграції. В створенні такої контактної групи, в об'єднанні зусиль, в першу чергу, зацікавлені країни пострадянського простору: Україна, Молдова та Грузія. Саме ці країни стали майданчиками етнополітичних конфліктів, інспірованих ззовні Російською Федерацією, і втратили частину своїх територій, які оформилися у самопроголошені республіки.

Напрацювання спільного формату допоможе об'єднати зусилля для спільної подачі позовів у міжнародні суди за окупацію територій незалежних держав. Україна вже подала кілька позовів до міжнародних судів, зокрема Європейського суду з прав людини безпосередньо щодо анексії Криму і відповідальності РФ перед Україною. Також на

розгляді в Європейському суді з прав людини (Страсбург) перебуває понад 2 тис. індивідуальних заяв, пов'язаних з подіями в Криму або конфліктом на Сході України. Крім того, Україна збирається подати позов проти Росії в Міжнародний суд ООН за підтримку тероризму.

Крим можна повернути за допомогою потужного міжнародного тиску та здійснення політики присутності України на окупованій території. За 2014-16 рр. Крим віддалився від України ще більше: в політичному плані, культурному, ментальному. Завдання України полягає в тому, щоб повернути Крим не лише на міжнародний порядок денний, а й внутрішньополітичний. В цьому контексті слід цитувати депутата Г.Логвинського, учасника проекту Free Crimea (Вільний Крим), який підкреслив: «Поки ми боремося за Крим, він залишається нашим, і ця боротьба є тим ланцюжком, який нас з'єднує»¹³. Слід зазначити, що на даний момент громадянське суспільство досягло більше успіхів в реалізації реінтеграційних проєктів, ніж держава.

Також в ході напрацювання, вибору моделі реінтеграції критично важливою є громадська думка населення як тимчасово окупованих територій, так і України. Так, абсолютна більшість населення України – 69% – висловила переконання в тому, що Крим повинен входити до складу України, 12% підтримали ідею того, щоб Крим мав статус незалежного державного утворення, і лише 7% опитаних погодились на те, щоб Крим входив до складу Росії. Більшість опитаних українців – 39% вважають за необхідне активно порушувати саме сьогодні питання про повернення Криму до складу України, тоді як 31% опитаних вважає, що загалом це питання важливе, але тепер не на часі. Водночас 16% респондентів заявили, що жителі Криму скористались своїм правом на самовизначення і тому не варто взагалі піднімати питання про повернення території півострова до України. І лише 5% згодні з твердженням, що Крим – це споконвічна російська територія, яка незаконно була передана Україні у 1954 р.

Оптимістична оцінка перспективи реінтеграції Криму до складу України превалює над песимістичною оцінкою такої перспективи: 54% вірять у можливість повернення території нині окупованого Криму. Щоправда, більша частка цих умовних оптимістів (32% із 54%) схильні вважати, що повернення Криму можливе лише в довго-

строковій перспективі. При цьому 24% респондентів вважають, що скоріше за все повернути Крим вже не вдасться, тоді як 13% переконані в тому, що Крим втрачений Україною назавжди¹⁴.

На відміну від України, абсолютна більшість росіян виступають проти повернення анексованого Криму до складу України, про що свідчать дані опитування Левада-центру. В 2016 р. проти повернення півострова висловилися 87% росіян, у 2014 р. цей показник перебував на рівні 64%. Більшість респондентів заявили, що "Крим завжди був російським" (64%), ще 18% нагадали про те, що жителі півострова на референдумі висловилися за приєднання до Росії¹⁵.

Питання повернення Україні анексованого Криму є одним з першочергових завдань етнонаціональної політики України і має бути визначене пріоритетом держави на сьогодні, а не у віддаленій перспективі. Адже де-факто півострів перебуває у складі Російської Федерації і як окупована територія постійно зазнає етнополітичного впливу та тиску, що з часом суттєво ускладнить процес реінтеграції. Для того, щоб провести процес реінтеграції тимчасово окупованого Криму, Україні потрібно ефективніше проводити реформи, продовжувати та посилювати санкції проти Росії, розробити стратегію реінтеграції Криму в межах державної етнонаціональної політики України та підтримувати громадян, які залишилися в Криму, зокрема українців та національних меншин.

1. Результаты общекрымского / Государственный Совет Республики Крым. URL: <http://www.rada.crimea.ua/referendum/resultaty>. **2. У Кремлі** відмовляються брати участь в переговорах щодо деокупації Криму: питання як такого немає // NEWSru.ua. URL: <http://www.newsru.ua/arch/world/21jan2016/netvoprosov.html>. **3. Чубаров** пропонує розширити Мінський процес включенням теми повернення Криму // Дзеркало тижня. URL: http://dt.ua/POLITICS/chubarov-proponuye-rozshiriti-minskiy-proces-vklyuchennyam-temi-povernennya-krimu-197628_.html. **4. Всесвітній звіт** 2016: Україна // Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/uk/world-report/2016/country-chapters/284984>. **5. Nations in Transit-2016: Ukraine** // Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/ukraine>. **6. Російський** офіс Coca-Cola "приєднав" Крим к РФ, не уведомив руководство компании // Дзеркало тижня. URL: http://zn.ua/WORLD/rossiyskiy-ofis-coca-cola-prisoedinil-krum-k-rf-ne-uedomiv-rukovodstvo-kompanii-200536_.html. **7. Італійське** видання позначило на карті Крим частиною РФ // Українська правда. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/01/9/7094847/>. **8. Там само.** **9. Постпред** России при НАТО объяснил усиление военной группировки в Крыму // РИА Новости. URL: <https://ria.ru/de>

fense_safety/20160818/1474702311.html. **10.** Сільченко С. Соціальні аспекти окупації Криму // Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 5-7 червня 2014 р. Суми: СумДУ, 2014. С. 320. **11.** Повернення Криму протягом найближчого року неможливо – Порошенко // Дзеркало тижня. URL: http://dt.ua/POLITICS/povernennya-krimu-protuyagom-naublizhchogo-roku-nemozhливо-poroshenko-174892_.html. **12.** *Что ждет крымчан в 2016 году: прогноз Тараса Березовца* // Крым.Реалии. URL: <http://ru.krymr.com/a/27466660.html>. **13.** *Пока мы боремся за Крым, он остается нашим - Георгий Логвинский* // Free Crimea. URL: http://freecrimea.com.ua/153934/2015/12/18/Poka_my_boremsya_za_Krym_on_ostaetsya_nashim_-_Georgiy_Logvinskiy. **14.** *Майбутнє Криму: чи можлива реінтеграція? Як і коли?* (загальнонаціональне і експертне опитування) / Фонд «Демократичні ініціативи». URL: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2016a/maibutnepituvannja.htm>. **15.** *Более 80% россиян высказались против возвращения Крыма в состав Украины* // Интерфакс. URL: <http://www.interfax.ru/russia/502455>.

Yavir Vira. Ethnopolitical status of Crimea: the conditions of reintegration

The actual ethnopolitical status of Crimea, examples of contradictions between the status of the peninsula de facto and de jure, which in recent years increasingly appear in domestic and international politics are analyzed. The conditions of reintegration of temporarily occupied by the Russian Federation region, in particular the reintegration projects in the civil society environment, the position of the Ukrainian authorities and the public view on the reintegration of Crimea are studied. The basic factors of the reintegration of annexed territory are found out.

Ukraine reintegration policies has to be realized in difficult conditions of ethnopolitical conflict, foreign pressure, hybrid war. Ethnopolitical situation and the status of the occupied ARC significantly different from temporarily occupied parts of Donetsk and Lugansk regions, designed in the formation of self-proclaimed DNR and LNR. However, the model of reintegration of temporarily occupied territories has take into account the specificity of each region illegally seceded from Ukraine under armed pressure of Russian Federation.

Participation of Russia became crucial in escalating disintegration tendencies and separatism in Ukraine, because the neighboring state has provided local elites Crimea, parts of Luhansk and Donetsk regions with financial, informational, military support to the effort to secede from Ukraine. The previous government of 2010 had the pro-Russian positions, worked closely with Russia, implemented pro-Russian linguistic and ethnocultural policy, making any radical pro-Russian claims in the Crimea and Eastern Ukraine unfounded. Ethnonational policy that would have contribute to the expansion of Ukrainian ethnocultural environment in the Crimea and eastern Ukraine hadn't practically been implemented.

On March 1, 2014 Russian Federation imposed troops in Crimea, seized the territory of Ukraine violating a number of international agreements that guarantee

the integrity and sovereignty of Ukraine. Between the Russian Federation and the unrecognized republic an agreement on the adoption of Republic in the Russian Federation was signed. Currently, Russian Federation considers illegally annexed Republic of Crimea as a part of its territory.

Ukraine tried to oppose the annexation of the Crimea only in legal way, but not with force of arms. Ukraine lost control on the peninsula. The state border of Ukraine between the Crimea and Kherson region was organized.

Crimea could be returned with a help of a powerful international pressures and policy implementation of Ukraine's presence in the occupied territories. From 2014-16 Crimea withdrew from Ukraine more: politically, culturally, mentally. Ukraine task now is to return Crimea not only on the international agenda, but also on internal political one.

Over time, the relationship between Ukraine and the Crimea as occupied territory is weakened and declared reintegration process by Ukrainian authorities has not yet begun. Currently Ukraine has almost no political and legal mechanisms to influence the situation in the occupied peninsula. However, the government says Ukraine is working on the return of occupied territory to Ukraine, but this process is laborious, lengthy and ambiguous.

The return of the annexed Crimea to Ukraine is one of the priorities of ethnonational policy of Ukraine and should be defined as priority of the state today, but not in the long run. Because de facto peninsula is in the Russian Federation and as occupied territory constantly undergoing ethnopolitical influence and pressure over time. That fact will significantly complicate the process of reintegration. To carry out the process of reintegration of temporarily occupied Crimea, Ukraine needs to effectively carry out reforms, to continue and increase sanctions against Russia, develop a strategy for reintegration Crimea within the ethnonational policy of Ukraine and support the citizens who remained in the Crimea, including Ukrainian and ethnic minorities.

Key words: reintegration, ethnonational politics, Autonomous Republic of Crimea, civil society.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323.2

А. І. ПОГОРЕЛОВА

ГРОМАДЯНСЬКА ПРАВОВА КУЛЬТУРА І ПОЛІТИКА: СТРАТЕГІЧНИЙ ВИМІР ВЗАЄМОВПЛИВУ В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

Йдеться про взаємозалежність громадянської правосвідомості, правової культури і стратегічних орієнтирів української політики в сучасних умовах. Розкривається концептуальне значення питань соціальної справедливості для успіху демократичних реформ в Україні.

Ключові слова: *правова культура, ефективне законодавство, ефективна політика, соціальна справедливість, держава, громадянське суспільство.*

Погорелова А. И. Гражданская правовая культура и политика: стратегическое измерение взаимовлияния в украинских реалиях

Освещается взаимозависимость гражданского правосознания, правовой культуры и стратегических ориентиров украинской политики в современных условиях. Раскрывается концептуальное значение вопросов социальной справедливости для успеха демократических реформ в Украине.

Ключевые слова: *правовая культура, эффективное законодательство, эффективная политика, социальная справедливость, государство, гражданское общество.*

Pogoryelova Alla. Civil legal culture and politics: strategic dimension of reciprocal influences in Ukrainian reality

The article refers to the reciprocal influences of civil legal awareness, legal culture and strategic orientation of Ukrainian politics in terms of current circumstances. The article reveals the conceptual meaning of social justice for the success of democratic reforms in Ukraine.

Key words: *legal culture, effective legislation, effective politics, social justice, State, civil society.*

У XXI ст. доленосного сенсу, на наш погляд, набирає розуміння політики як науки і мистецтва жити разом, усвідомлення простої і в той же час складної істини, яка полягає в тому, що ефективною у стратегічному вимірі може бути лише неконфронтаційна політика.

Шлях від забезпечення ефективної законотворчої роботи і ефективного законодавства до ефективної політики неможливо пройти поза високою правовою культурою і поза культурою парламентаризму, поза конструктивною діалектичною взаємодією держави і суспільства, поза віднаходження справді державних людей та механізмів їхнього просування до влади, поза формуванням відповідальної еліти із високим інтелектуально-моральним, культурним рівнем, стратегічним мисленням. І якщо латинське слово *cultura* означає обробку, виховання, освіту, облагородження, то зрозуміло, що поняття культура фіксує якісну відмінність людської життєдіяльності від біологічних форм життя, а також істотну своєрідність історично конкретних форм цієї життєдіяльності на різних етапах історичного розвитку, в межах певних епох, суспільно-економічних формацій, етнічних і національних спільнот. Культура характеризує також особливості свідомості, поведінки, діяльності людей у конкретних сферах життя суспільства — культура праці, спілкування, побуту, права, політична культура.

Найпершою умовою демократичності суспільства є демократична настроєність громадянства, відповідний рівень правосвідомості і правової культури. Демократія — ці дії культурних людей, це духовний стан людей, характер їхніх уявлень про самих себе, про свої права, можливості та обов'язки. Якщо завдання організації мирного і справедливого співжиття людей на землі є завданням права і правосвідомості, то кризові явища (війни, революції, гострі конфлікти) свідчать про певну хворобу правосвідомості. Адже обмежений, вузь-

кий світогляд людини визначає її погляд на світ в цілому, визначає її поведінку; нерозвинений смак обумовлює відповідний естетичний вибір; задушене сумління лише інколи пробивається, а викривлена правосвідомість спотворює відносини людей¹.

Слід підкреслити, що громадянське суспільство є одночасно і носієм правової культури, і суб'єктом правотворчості в сучасній демократичній державі, від якого має залежати і стан законодавства, і стан практичної реалізації права в діяльності органів державної влади, включно з формами і змістом законотворчої роботи і відповідно законодавчої роботи в парламенті. Але на жаль, в період демократичної трансформації в Україні ми можемо говорити лише про певну перверсивну форму правової свідомості, правової культури. Тобто коли поєднуються елементи правової обізнаності із суцільною зневагою до політичних і правових інститутів з боку окремих громадян, і такої ж зневаги з боку держави до забезпечення прав і свобод населення. Такий перверсивний (викривлений) тип правової культури ускладнює і навіть унеможливує реалізацію таких функцій правової культури як праворегулятивна, ціннісно-нормативна та правосоціалізаційна функції².

Виходячи з того, що демократія сприймається позитивно тоді, коли вона асоціюється із поступовим рухом від бідності широких верств населення до благополуччя, із справедливими діями влади, слід ставити питання про необхідність помітного внесення моральної проблематики і моральної наповненості в політичні дії, політичні відносини. І хоча справедливість як цінність різні політичні сили і в різні історичні часи трактують по-різному, важко заперечити її велике значення для формування активного ставлення людини до політики.

Водночас, як підкреслюють вітчизняні політологи³, діяти посправедливості означає діяти правомірно, відповідно до всезагальних вимог права, адже справедливість походить від латинського терміна *justitia* і означає правильність, імперативність і необхідність правового начала. Спираючись на існуючі в суспільних науках підходи, вони визначають справедливість, виходячи із сучасної правової точки зору, як внутрішню властивість і якість права; як нормативне поняття моралі, що відіграє значну роль у соціально-політичній і правовій свідомості людей; як соціальну цінність, захищати й культивувати яку в умовах демократичного розвитку покликана вся система права.

В останні роки в Україні спостерігається не лише збереження, але й поглиблення нерівності, що супроводжується соціальними диспропорціями, гальмує задоволення індивідуальних і суспільних потреб. Стає все більш зрозумілим, що, шукаючи шляхи досягнення соціальної справедливості, ми маємо переглядати ряд економічних пріоритетів, які визначають прийняття політичних рішень.

Зазначимо, що об'єктивна природа держави визначається її найвищою метою, її єдиним і незмінним завданням, яке можна визначити як захист і організацію духовного життя людей, що належать до даного політичного союзу.

Захист полягає у забезпеченні всьому народу і кожному індивідууму його природного права на самобутнє визначення себе в житті, тобто права на життя і при тому на достойне життя, зовні вільне і внутрішньо самостійне. Організація такого співжиття людей, і при цьому на основах права і влади, складає ту політичну мету, якій служить держава. Основна природа цієї мети, тобто те, що робить її політичною, полягає в її єдності і спільності для всіх громадян. Державний лад за такого підходу буде тим досконалішим, чим буде вищим і сильнішим рівень правосвідомості в країні.

У будь-якій державі і в умовах будь-якого ладу влада має належати кращим людям, які розуміються, зокрема, на значенні справедливості. Проблеми соціальної справедливості в сучасному житті набувають все більшої ваги і в теоретичному, і в практичному сенсі. Досягнення соціальної справедливості сьогодні не випадково є центральною науковою проблемою зарубіжної науки, а домінуюча політична ідея всіх сучасних західних концепцій справедливого соціального устрою — це ідея рівності, яка розглядається як рівність шансів.

Досягнення соціальної справедливості можливе, на наше переконання, лише на шляху долаття недооцінки в державі стратегічного мислення, стратегічного планування, із усвідомленням небезпечних викликів, пов'язаних із глобалізмом. Коли поле соціальних домагань з одного боку нібито вирівнюється за стандартами високорозвинених країн, а з іншого — відповідні можливості для значної кількості людей в світі відсутні, виникає значна напруга руйнівного характеру, про що свідчать, зокрема, мільйони біженців до Європи, витік висококваліфікованої робочої сили, в т. ч. з України. Справедливо під-

мічено, що результатом розриву між фактичною і референтною приналежністю до професії, до соціальної групи є розчарування, втрата сенсу життя, а далі — покинута земля, покинута професія, яка колись викликала ентузіазм, покинута батьківщина⁴. Якщо національна еліта буде бачити референтну групу лише в обличчі Заходу, годі розраховувати на успіхи національної економіки. Громадяни України всупереч всім маніпулятивним технологіям все більше розуміють, що слід «будувати Європу в Україні», орієнтуватися на розвиток власної держави власними силами. На шляху до європейської інтеграції маємо у відповідності з Франковою наукою усвідомлювати й утверджувати свою рівнозначність і рівноправність у всіх взаєминах з іншими державними народами.

За умов глобалізації зростає відповідальність національних еліт за те, щоб не збитися на сучасну компрадорську політику, не капітулювати, перш за все, в галузі культури. Адже відстороненість від досвіду батьків, від національної традиції, від попередніх соціальних досягнень країни, захоплення єдиними стандартами суспільств споживання, концентрація в руках владної верхівки не лише багатства й влади, але й їхнє зачарування престижем, блиском сучасної прозахідної глобалізації неминуче веде до втрат політичного характеру. Розповсюджуються специфічні практики у стосунках еліти і суспільства, поширюються різноманітні маніпулятивні технології, які утягують маси в наслідування сумнівним зразкам поведінки.

Ми поділяємо думку тих науковців, які переконливо доводять, що в період становлення «постіндустріального» суспільства формуються соціальні протиріччя, які за своєю комплексністю цілком можуть перевершити всі колишні типи соціального протистояння. Вони вважають, що конфлікт, заснований на відмінності систем світоглядів і цінностей, може породжувати більше проблем, ніж економічне протистояння колишніх епох. Що найважливішим завданням у ХХІ ст. є не встановлення якогось нового глобального порядку, а формування, розвиток, підтримка якісно нової соціальної системи в рамках розвиненого світу, розвиток людських здібностей як основного ресурсу цього нового часу, виховання в зазначеному дусі нових поколінь⁵.

Доречно згадати, що Шарль Монтеск'є зазначав, що «жодне правління не потребує такою мірою допомоги виховання як респуб-

ліканське правління...», що «закони виховання повинні бути різними для кожного виду правління...», що в республіках їхнім предметом буде добродесність. Політичну добродесність він визначав «як любов до законів і вітчизни». Ця любов, яка потребує віддання постійної переваги суспільному благу перед особистим, лежить в основі всіх приватних чеснот», «ця любов набирає особливу силу в демократіях».

Для конструктивної політичної стратегії, на нашу думку, необхідні, зокрема, такі передумови: вміння і звичка аналізувати власний досвід, власні помилки, невдачі, прорахунки, сміливо виносити їх на публічне обговорення за участю науковців, експертів, активних громадян; відмова від наклеювання ярликів, грубих образ одне одного, від ставлення до опонентів як до ворогів, від недооцінки їхніх можливих контрдій, повага до особистості громадянина, виборця, політичного діяча; звичка шукати взаємовигідні рішення в т. ч. і з незручними зарубіжними сусідами по спільній планеті, що мало би свідчити про високу правову культуру, про високу культуру парламентаризму, як сучасну культуру політики.

Парламент покликаний стати тим інститутом, якому належить бути фундаментом інституціональної будівлі країни, якщо її розуміти як злагоджену нормативну систему, в якій норми і правила співіснують гармонійно, яка б позитивно впливала на життєві стратегії людей, відроджувала віру у колективні можливості суспільства, гальмувала розквіт егоїстичного індивідуалізму. Успішна реалізація такого призначення пов'язана з повагою до етичних імперативів, дотриманням депутатами кодексу етичної поведінки.

Доля демократичних трансформацій в країні вирішальною мірою залежить від націленості всіх гілок влади і в першу чергу парламенту, кожного його комітету на систематичну взаємодію із структурами громадянського суспільства, досягнення розумних компромісів у середовищі як влади, так і різних соціальних верств, вміння приймати консенсусні рішення. Саме культура здатна приносити в суспільство стабільність і наступність, без яких не може успішно відбуватися процес розвитку, вона позначається на характері не лише парламентських дебатів, але й всіх видів лобіювання, медійних акцій, поведінці громадян різного віку. Зростає значення інтелектуально-моральної домінанти як владної еліти, так і її партнерів з боку структур громадянського суспільства.

Особливого значення набуває здатність парламенту конструювати консенсусні соціальні відносини через законотворчу діяльність, що ґрунтується на практиці демократичного розвитку, доланні розриву політики і моралі.

У контексті законотворчої діяльності парламенту потребують особливої уваги ті законопроекти, які спрямовані на скорочення дефіциту солідарності й співчуття в суспільстві, обмеження і врівноваження негативних індивідуалістичних проявів, які заглушують аргументи в дискусіях, є небажаними нашаруваннями у національному житті України, ті закони, які позитивно впливають на психологічний клімат в суспільстві, не роз'єднують покоління, не збурюють людей.

Удосконалення роботи з формування сучасної громадянської правової культури, культури політики вимагає долання в сучасній Україні кричущої некомпетентності та безвідповідальності, активного залучення до зазначеного процесу в суспільстві висококваліфікованих фахівців, які здатні творчо працювати, в т.ч. у віці, що перевищує формальний пенсійний, передавати досвід молоді.

Політична стратегія вирішення українських проблем на базі демократичної правової культури — це налагодження взаємодії інтересів всіх соціальних груп за допомогою ресурсів влади, в першу чергу, кадрового ресурсу, за допомогою людей компетентних, чесних, сумлінних, по-справжньому державних. Це — забезпечення не руйнації корисних попередніх досягнень, а примноження потенціалу розвитку, це — не обмеження можливостей для його реалізації, для творчої праці, а їхнє розширення, це — утвердження порозуміння на противагу контрпродуктивної ненависті між людьми в ім'я загального блага.

1. *Ильин И. А.* Теория права и государства. Москва: Зерцало, 2003. 400 с.
2. *Гринюк Р. Ф.* Громадянське суспільство як носій правової культури і суб'єкт правотворчості в сучасній правовій державі // Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 07 квітня 2008 р.). Київ: НДІ приватного права і підприємництва, 2008. С. 78–79.
3. *Горбатенко В. П., Горбатенко І. А.* // Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 07 квітня 2008 р.). Київ: НДІ приватного права і підприємництва, 2008. С. 62–73.
4. *Панарин А. С.* Искушение глобализмом. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2002. 416 с.
5. *Иноземцев В.* On modern inequality.

Социобиологическая природа противоречий XXI века / // Постчеловечество. Москва: Алгоритм, 2006. С. 10–73.

Pogoryelova Alla. Civil Legal Culture and Politics: Strategic Dimension of Reciprocal Influences in Ukrainian Reality

In the XXIst century, from our point of view, the understanding of politics as a science and art of living together, awareness of simple and at the same time complex truth, which is that effective (in terms of strategic dimension) can only be non-confrontational policy gains an earthshaking sense.

The way from the ensuring effective legislative work and efficient legislation to the effective policy can not be passed without a high level legal culture and culture of parliamentarianism, without a constructive dialectic interaction of state and society, without finding true state people and the mechanisms of their promotion to the power, as well as without the formation of a responsible elite with high intellectual, ethical and cultural level and strategic thinking. And if the Latin word *cultura* means adaptation, attitude development, education, refining, it is clear that the concept of culture fixes the qualitative difference between human vital activity and biological life forms, as well as the essential peculiarity of the historically specific forms of this life at different stages of historical development, within certain periods, socio-economic formations, ethnic and national communities. Culture also is one of the peculiar characteristics of consciousness, behaviour, activity of people in certain areas of society life – standards of labour, communication, way of life, legal and political culture.

First and foremost condition of any society's democratic nature is a democratic orientation of its citizenry, an appropriate level of legal awareness and legal culture. Democracy is the actions of cultural people; it is an inner world of the people, the nature of their ideas about themselves, about their rights, opportunities and responsibilities. If the task of a peaceful and just co-existence of people on the Earth is the task of law and legal awareness, then the crisis situations (wars, revolutions, bitter quarrels) indicate a certain legal awareness "disease". Nevertheless one's limited, narrow views defines one's view of the world as a whole, determines one's behavior; undeveloped taste determines appropriate aesthetic choice; crushed conscience only occasionally forces its way and distorted legal awareness distorts relationships between the persons.

It should be emphasized that civil society is simultaneously the bearer of legal culture, and the subject of law-making in the modern democratic state, which must depend on both – the legislation itself and its implementation in the state bodies' activity, including the form and the content of law-making work and the legislative activity of the parliament respectively. But unfortunately, in terms of democratic transformations in Ukraine, we can only speak of a perverse form of legal awareness and legal culture. That is, when we have a combination of legal awareness elements and continuous disregard for political and legal institutions by certain citizens, and the same neglect by the state in ensuring the rights and freedoms of the people. This perverse (distorted) type of legal culture makes it difficult or even impossible to fulfil such legal culture functions as law-regulation, value-regulation and law-socialization.

Based on the fact that democracy is perceived positively when it is associated with a gradual movement from poverty to the general public welfare, with just power's actions, we should question the need for making significant moral problems and moral filling in political actions and political relations. Although the justice (equity) as a value has been interpreted differently by different political parties and in different historical periods, it is hard to deny its importance for the formation of an active person's attitude to the politics.

Recently in Ukraine one can see not only continuance, but also deepening of the inequality accompanied by social disparities, inhibits meeting of the individual and social needs. It is becoming increasingly clear that, while seeking ways of achieving social justice, we have to review a number of economic priorities that determine political decision-making process.

The political strategy of Ukrainian problems' solution based on Ukrainian democratic legal culture lies in establishing of interests' interaction of all social groups using power resources, primarily human resources, by competent, fair, honest, truly public people. This consists not in destruction of useful previous achievements, but in development potential augmentation, not in limiting possibilities for its realisation and creative work, but in their expansion; this lies in strengthening of understanding as a counter to counterproductive hatred among the people for the sake of common weal.

Key words: legal culture, effective legislation, effective politics, social justice, State, civil society.

УДК329 (NPD)

М. І. ГРИМСЬКА

ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ КРАЙНІХ ПРАВІХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПІСЛЯВОЄННІЙ НІМЕЧЧИНІ (НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ НІМЕЧЧИНИ)

Розглянуто становлення крайніх правих політичних партій у Німеччині після II світової війни. Виокремлено основні етапи їх розвитку і охарактеризовано кожен з них. Висвітлено становлення Націонал-демократичної партії Німеччини та її ідеологічні засади. Визначено місце НДПН у партійно-політичній системі сучасної Німеччини і доведено, що її вплив на політичний порядок денний лише зростатиме.

Ключові слова: ідеологія, політичні партії, крайні праві політичні партії, Німеччина, Націонал-демократична партія Німеччини.

© ГРИМСЬКА Марта Ігорівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Грымская М. И. Основные этапы истории крайне правых политических партий в послевоенной Германии (на примере Национал-демократической партии Германии)

Рассмотрено становление крайне правых политических партий в Германии после Второй мировой войны. Выделены основные этапы их развития и дана характеристика каждому из них. Освещены становления Национал-демократической партии Германии и ее идеологические принципы. Определено место НДПГ в партийно-политической системе современной Германии и доказано, что ее влияние на политическую повестку дня будет только расти.

Ключевые слова: идеология, политические партии, крайне правые политические партии, Германия, Национал-демократическая партия Германии.

Grymska Marta. Main stages of history of far-right political parties in post-war Germany (the case of National Democratic Party of Germany)

It is stated that the end of World War II should be considered as a starting point for the contemporary history of far right political parties in Germany. Despite the fact that the public generally condemned Hitler's policy and Nazism, some of its ideas remained rather popular such as unity and power of German nation. As a result, a window of opportunities for development of far right political parties has emerged.

Key words: ideology, political parties, far right political parties, Germany, National Democratic Party of Germany.

Історія крайніх правих політичних партій в Німеччині розпочинається практично одразу ж після завершення II світової війни. У той час ідеї нацизму зберігали популярність серед німецького населення, яке, хоч і засуджувало політичний курс А. Гітлера, загалом позитивно ставилось до ідей єдності та могутності німецької нації на основі національної ідентичності і відчуття патріотизму. Провал політики денацифікації призвів до поширення культури колективного відчуття вини, що, в той же час, негативно сприймалось молоддю, яка не вірила у необхідність соромитись своєї національної належності через помилки минулого. Усе це сприяло виникненню та зростанню підтримки політичних організацій, які згодом стали основою для формування крайніх правих політичних партій.

Розвиток німецьких крайніх правих в другій половині XX ст. відбувався трьома хвилями або етапами. Перший з них ознаменувався існуванням низки політичних партій, які здобували електоральну підтримку на різних рівнях і сприяли збереженню даної проблематики у політичному дискурсі. Другий і третій періоди прямо пов'язані з історією найбільш впливової німецької крайньої

правої політичної партії – Націонал-демократичної партії Німеччини, яка і до сьогодні домінує на політичній арені цієї країни.

Вивчення крайніх правих політичних партій в Німеччині є предметом великої кількості публікацій зарубіжних вчених. Зокрема, про їх історію та розвиток йде мова у працях Л. Вейберга, Е. Годіна, Б. Дженкінса, П. Ігнаці, Г. Кітшельта, Е. МакГена, П. Меркла, К. Мудде, П. Норріс, М. Харріс, П. Хейнсворза та ін. Оскільки Німеччину разом з Австрією та Італією вважають державами, звідки крайня права ідеологія бере свій початок, цій державі приділяється увага практично в усіх комплексних дослідженнях, навіть якщо вони присвячені більш загальним питанням і окремі держави аналізуються лише в якості прикладу. Безпосередньо Націонал-демократична партія Німеччини є головним предметом статей О. Іванова, У. Бекеса, Ф. Декера, Л. Міліопулоса, Б. Зоммера, М. Брандстеттера, С. Тені, Л. Дітмера та величезної кількості німецьких і не лише вчених.

Серед українських дослідників німецьких крайніх правих політичних партій варто відзначити А. Шеховцова та О. Іванова, які детально аналізують їх специфіку та ідеологічні засади. Разом з тим, враховуючи зростаючий вплив крайніх правих у сучасній Європі та їх погляди на ситуацію в Україні і українсько-російські відносини (зазвичай, вони проявляються у підтримці російської сторони), активізація наукового вивчення німецьких крайніх правих політичних партій загалом та Націонал-демократичної партії Німеччини зокрема є актуальною та потрібною, що і становить основну мету даної статті.

Історію крайніх правих політичних партій Німеччини прийнято поділяти на три етапи. Перший з них розпочався одразу ж після II світової війни і характеризувався виникненням низки крайніх правих політичних організацій і зростанням їх впливовості. Ще за часів окупації території Німеччини союзними державами було зареєстровано три політичні партії крайнього правого спрямування – Асоціацію за економічне відновлення (1945 р.), Німецьку консервативну партію – Німецьку праву партію (1946 р.), Групу дії / Європейський народний рух Німеччини (1949 р.). Вони функціонували у тих частинах держави, які знаходились під контролем США, Великобританії та Франції¹. Уже в перші роки свого існування вони одержали

велику підтримку – у 1946 р. на виборах до парламенту Баварії Асоціація за економічне відновлення отримала 7,4% голосів, у 1947 р. за Німецьку консервативну партію – Німецьку праву партію проголосувало 3,1% виборців у Шлезвігу-Гольштейні. Обидві партії здобули представництво і у федеральному парламенті, здобувши у 1949 р. відповідно 2,9% (12 мандатів) та 1,8% (5 мандатів)².

Після передачі влади новоствореним німецьким інституціям було зареєстровано ще декілька крайніх правих політичних партій – Соціалістичну імперську партію (1949 р.), того ж року – Німецьку спільноту, у 1950 р. – Загальнонімецький блок/Союз вигнаних і безправних (1950 р.) та Німецьку імперську партію (1950 р.). Найбільш радикальною була перша із вище перелічених – Соціалістична імперська партія. Вона відкрито визнала себе неонацистською, проголосивши єдиним легітимним правителем країни наступника А. Гітлера Карла Деніца, а тогочасну владу неконституційною. Це дозволило їй завоювати популярність у низці північнонімецьких земель. Зокрема, за неї проголосувало 11% виборців у Нижній Саксонії та 7,7% у Бремені³.

Однак через відверто нацистські погляди Соціалістична партія Німеччини у 1952 р. була заборонена Конституційним судом. Це негативно позначилось на усіх крайніх правих політичних партіях, які почали розглядатись виборцями як потенційна загроза демократичному устрою та підстава для ізоляції Німеччини. Як наслідок, практично усі вищезазначені партії показали доволі низькі результати у 1953 р. Успішним залишався лише Загальнонімецький блок/Союз вигнаних і безправних, але ця партія керувалась, насамперед, інтересами соціальної групи, яку представляла, що зрештою привело її до об'єднання з Християнсько-демократичним союзом.

Вибори у 1953 р. вважають завершенням першого етапу історії німецьких крайніх правих політичних партій. Протягом наступного десятиліття активно залишалась лише Німецька імперська партія, результат якої коливався навколо 1% з деякими винятками. Такі низькі результати зумовили внутрішньопартійні конфлікти і вихід з партії найбільш радикальної групи. Прагнучи подолати кризу, керівництво Німецької імперської партії почало шукати шляхів консолідації невеликих крайніх правих політичних організацій з метою утворення єдиної політичної партії. Мети було досягнуто із заснуванням Націонал-

демократичної партії Німеччини (далі – НДПН) у 1964 р. Це вважають початком другого етапу історії німецьких крайніх правих⁴.

Подальший розвиток крайніх правих політичних партій в Німеччині тісно пов'язаний з успіхами та невдачами НДПН. Саме з неї починається якісне оновлення німецьких крайніх правих, яке проявлялось у поступовому відході від нацистського минулого та прийнятті тих тем, які домінуватимуть на межі ХХ-ХХІ ст. Зокрема, хоча фактично партією керував колишній голова Німецької імперської партії Адольф фон Тадден, формально на цю посаду було обрано Фрідріха фон Талена, колишнього члена ХДС та депутата парламенту. Це сприяло швидкому розвитку партії та здобуттю нею популярності. Велика увага приділялась формуванню розгалуженої та дієвої партійної структури з представництвом по всій країні. Уже на перших виборах до парламенту у 1965 р. НДПН отримала 2% голосів. Партія спромоглась здобути підтримку і на виборах до земельних парламентів. У 1966-68 рр. депутатами було обрано її представників у Баварії, Баден-Вюртемберзі, Бремені, Гессені, Нижній Саксонії, Рейнланд-Пфальці, Шлезвіг-Гольштейні⁵.

Ще з перших програмних документів НДПН проголосила відданість цінностям та принципам крайньої правої ідеології. При її формуванні було створено два документи – «Заклик до заснування Націонал-демократичної партії Німеччини» та «Основні положення Націонал-демократичної партії Німеччини» – які стали фундаментом для першої офіційної програми, розробленої у 1967 р. та затвердженої на з'їзді партії у місті Ганновер. Головними темами програми стали ревізіонізм (партія закликала до перегляду Ялтинських і Потсдамських угод, а також амністії засуджених за злочини II світової війни) та об'єднання Німеччини⁶.

Високий рівень підтримки було збережено і на виборах до федерального парламенту у 1968 р. На той момент НДПН вдалось об'єднати навколо себе багато різноманітних організацій та ініціатив і позиціонувати себе як єдину справжню опозицію до правлячої Великої коаліції з ХДС/ХСС і СДПН⁷. Партія здобула 4,3% і, хоча виборчий бар'єр вона так і не спромоглась подолати, цей результат був надзвичайно високим як для крайньої правої політичної сили. НДПН продовжувала дотримуватись крайньої правої ідеології. Зокрема, в центрі Верхтаймського маніфесту, прийнятого в 1970 р. –

прагнення відновити історичну справедливість щодо німців та в майбутньому зважувати користь і шкоду для німецького народу при прийнятті будь-якого рішення у сфері внутрішньої чи зовнішньої політики. Велика увага у цьому програмному документі приділялась і критиці комунізму та американізму, які розглядалися як вороги, що прагнуть впливати на свідомість німців, відвертаючи їх від справжніх національних цінностей⁸.

Підтримка партії почала знижуватись, коли на поверхню вийшов внутрішньопартійний конфлікт, який певний час вдавалось приховувати. Наявність, по суті, двох груп впливу всередині партії – «нових політиків» (більш поміркованих) та вихідців з Німецької імперської партії (більш радикально налаштованих) – не сприяла внутрішньопартійній єдності. У 1967 р. відбувся відкритий конфлікт за владу між Тіленом та фон Тадденом. Останнього було обрано на посаду голови партії, однак це не сприяло завершенню протистоянь. Електоральні невдачі, зумовлені в тому числі і внутрішньою ситуацією, спонукали більш радикальні групи і далі тиснути на керівництво з метою активувати вуличну діяльність. У 1971 р. фон Тадден пішов з посади голови, мотивувавши це неможливістю контролювати внутрішньопартійні процеси. Партію очолив Мартін Мусгунг, що не задовільнило мілітаристські групи, оскільки він також був представником поміркованого крила⁹. Як наслідок, погіршувався фінансовий стан партії, скорочувалась кількість членів та знижувався рівень підтримки. У 1970-71 рр. НДПН втратила представництво в усіх земельних парламентах і до кінця десятиліття її результат не перевищував 1,1%¹⁰.

Занепад НДПН вважають завершенням другого періоду історії крайніх правих політичних партій у Німеччині. Протягом 1970-х – першої половини 1980х рр. становище цієї партії було незадовільним, що проявлялось у зниженні підтримки виборців. Здебільшого партія здобувала менше 1% голосів, що не давало їй політичного представництва на будь-якому рівні. Разом з тим, вона продовжувала існувати і брати участь у виборах, що дозволило їй утримувати увагу свого електорату і зрештою поступово вийти з кризи. Зокрема, на виборах до Європейського парламенту у 1984 р. вона здобула 0,8% голосів, що означало підтримку більш ніж 150 тис. виборців¹¹.

З середини 1980х рр. розпочався третій етап історії крайніх правих політичних партій Німеччини, який продовжується і досі. У той

час на політичну арену вийшли ще дві крайні праві політичні партії, що дещо активізувало НДПН та змусило її переглянути стратегію з врахуванням посилення конкуренції. Саме тоді партія дещо відійшла від поміркованих позицій і включила до своєї політичної риторики проблему імміграції. Для поширення ідей було створено низку регіональних ініціатив, які виступали за зниження рівня міграції. Однак схожі погляди відстоювала і новоутворена крайня права політична партія Республіканців, яка мала перевагу над НДПН у тому, що не була пов'язана з нацистським минулим. Для підвищення конкурентоспроможності НДПН уклала союз ще з однією крайньою правою політичною партією, яка виникла у той час – Німецьким народним союзом. Було погоджено, що партії почергово йтимуть на вибори, і та політична сила, яка бере участь цього разу, включатиме до своїх списків представників від обох. Таке об'єднання довело свою ефективність, оскільки Німецький народний союз був «партією-привидом», без розгалуженої організаційної структури та членства і ґрунтувався лише на особистості лідера Герхарда Фрая. Водночас, він мав такі потрібні НДПН фінансові ресурси. Тому співпрацю між НДПН та Німецьким народним союзом іноді називають «союзом грошей і кадрів», вигідним для обох, хоча він і тривав всього кілька років¹².

Нова сторінка в НДПН розпочалась у 1996 р., коли на посаду голови було обрано Удо Фойгта. Йому вдалось здійснити те, чого партія потребувала протягом усього періоду свого існування – консолідувати внутрішньопартійні групи і фракції. Це сприяло поступовому поверненню електоральної підтримки. У 2004 р. НДПН вперше потрапила до парламенту Саксонії, здобувши 9,2% та 12 місць. Ця підтримка була частково збережена і у 2009 р., коли за партію проголосувало 5,6% саксонців, що дало їй 8 мандатів. У 2006 р. представники НДПН вперше стали депутатами і земельного парламенту Мекленбурга-Передньої Померанії, отримавши 7,3% голосів та 6 мандатів. У 2011 р. партія зберегла представництво, хоч і одержала трохи менше голосів – 6% (5 мандатів). Суттєво було підвищено підтримку і в інших землях, де партія раніше здобувала менше 1,5%, а в кінці 1990х та у 2000х рр. змогла здобути 3-4,9%, хоч і не подолала прохідний бар'єр. Найбільшим успіхом для партії стало обрання Уго Фойгта до Європейського парламенту у 2014 р. (за партію проголосував 1% виборців)¹³.

**Таблиця 4.1. Рівень підтримки
Націонал-демократичної партії Німеччини¹⁴**

Рік, р.	% голосів (мандатів)	Рік, р.	% голосів (мандатів)	Рік, р.	% голосів (мандатів)	Рік, р.	% голосів (мандатів)
Бундестаг (федеральний парламент)							
1965	2,0 (0)	1980	0,2 (0)	1994	--	2009	1,5 (0)
1969	4,3 (0)	1983	0,2 (0)	1998	0,3 (0)	2013	1,3 (0)
1972	0,6 (0)	1987	0,6 (0)	2002	0,4 (0)		
1976	0,3 (0)	1990	0,3 (0)	2005	1,6 (0)		
Європейський парламент							
1984	0,8 (0)	1994	0,2 (0)	2004	0,9 (0)	2014	1 (1)
1989	--	1999	0,4 (0)	2009	--		
Земельні парламенти							
Баварія		Бреген		Мекленбург-Передня Померанія		Саар	
1966	7,4 (15)	1967	8,8 (8)	1990	0,2 (0)	1970	3,4 (0)
1970	2,9 (0)	1971	2,8 (0)	1994	0,1 (0)	1975	0,7 (0)
1974	1,1 (0)	1975	1,1 (0)	1998	1,1 (0)	1985	0,7 (0)
1978	0,6 (0)	1979	0,4 (0)	2002	0,8 (0)	1990	0,2 (0)
1982	0,6 (0)	1995	0,1 (0)	2006	7,3 (6)	2004	4 (0)
1986	0,5 (0)	1999	0,3 (0)	2011	6 (5)	2009	1,5 (0)
1994	0,1 (0)	2011	1,6 (0)	Нижня Саксонія		2012	1,2 (0)
1998	0,2 (0)	2015	0,2 (0)	1967	7 (10)	Саксонія	
2008	1,2 (0)	Гамбург		1970	3,2 (0)	1990	0,7 (0)
2013	0,6 (0)	1966	3,9 (0)	1974	0,6 (0)	1999	1,4 (0)
Баден-Вюртемберг		1970	2,7 (0)	1978	0,4 (0)	2004	9,2 (12)
1968	9,8 (12)	1974	0,8 (0)	1990	0,2 (0)	2009	5,6 (8)
1976	0,9 (0)	1978	0,3 (0)	1994	0,2 (0)	2014	4,9 (0)
1980	0,1 (0)	1997	0,1 (0)	2008	1,5 (0)	Саксонія-Ангальт	
1988	2,1 (0)	2004	0,3 (0)	2013	0,8 (0)	1990	0,1 (0)
1992	0,9 (0)	2011	0,9 (0)	Північний Рейн- Вестфалія		2011	4,6 (0)
2001	0,2 (0)	2015	0,3 (0)	1970	1,1 (0)	Тюрингія	
2006	0,7 (0)	Гессен		1975	0,4 (0)	1999	0,2 (0)
2011	1 (0)	1966	7,9 (8)	1990	0 (0)	2004	1,6 (0)
Берлін		1970	3 (0)	2000	0 (0)	2009	4,3 (0)
1999	0,8 (0)	1974	1 (0)	2005	0,9 (0)	2014	3,6 (0)
2001	0,9 (0)	1978	0,4 (0)	2010	0,7 (0)	Шлезвіг-Гольштейн	
2006	2,6 (0)	1995	0,3 (0)	2012	0,5 (0)	1967	5,8 (4)
2011	2,1 (0)	1999	0,2 (0)	Рейнланд-Пфальц		1971	1,3 (0)
Бранденбург		2008	0,9 (0)	1967	6,9 (4)	1975	0,5 (0)
1990	0,1 (0)	2009	0,9 (0)	1971	2,7 (0)	1979	0,2 (0)
1999	0,7 (0)	2013	1,1 (0)	1975	1,1 (0)	1988	1,2 (0)
2009	2,6 (0)			1979	0,7 (0)	2000	1 (0)
2014	2,2 (0)			1983	0,1 (0)	2005	1,9 (0)
				1987	0,8 (0)	2009	0,9 (0)
				1996	0,4 (0)	2012	0,7 (0)
				2001	0,5 (0)		
				2006	1,2 (0)		
				2011	1,1 (0)		

У 2010 р. було прийнято оновлену програму НДПН під назвою «Робота. Сім'я. Батьківщина», де ще раз підкреслено відданість крайній правій ідеології. Партія стверджує, що на початку ХХІ ст. перед Німеччиною постали нові виклики, які вимагають мобілізації зусиль задля збереження німецького народу. Вихідним поняттям програми є нація. До німецької нації, стверджується у програмі, слід включати усіх тих, хто історично належав до німецької держави. Якщо деякі території сьогодні знаходяться поза її межами, німцям, які там проживають, необхідно всіляко допомагати зберегти відчуття національної ідентичності та культури. У програмі наголошується, що німецький народ повинен відійти від політики культивування колективної вини. Німці – це не нація злочинців, а таку віру вигідно підтримувати міжнародним фінансовим групам, які таким чином сприяють деградації німецької молоді¹⁵.

Важливим викликом, який руйнує національну ідентичність, є мультикультуралізм. Він сприяє формуванню багатонаціональних суспільств, у яких не солідарність витісняють егоїзм та індивідуалізм. Високі темпи імміграції призводять до виникнення у багатьох містах цілих осередків компактного проживання іноземців. Корінне населення тут стає меншістю. Більш того, руйнування єдності спільнот зумовлює підвищення рівня злочинності¹⁶.

У внутрішній політиці партія, традиційно для крайніх правих, виступає за розширення сфер використання прямої демократії. Зокрема, мова йде про створення реальних можливостей для проведення референдуму з важливих для суспільства питань. Це сприятиме належній участі народу у прийнятті рішень, яке сьогодні монополізували домінуючі політичні партії, що відстоюють інтереси лише окремих суспільних груп. Присутні у програмі і ідеї, пов'язані з законністю і правопорядком. НДПН виступає за встановлення системи більш жорстких покарань за здійснення злочинів, які повинні бути невідворотними. Партія не висловлює чіткої позиції щодо смертної кари, натомість наголошуючи на необхідності проведення референдуму з цього питання. Однак довічне позбавлення волі як найвища міра покарання має справді означати перебування людини за ґратами до кінця життя. Іноземців, які вчинили злочин на німецькій території, слід депортувати. Для кращого забезпечення правопорядку необхідно збільшити чисельність та фінансування сил

поліції. Велика увага повинна приділятися боротьбі з торгівлею наркотиками як з одним з найтяжчих злочинів¹⁷.

НДПН підкреслює підтримку ідей соціальної ринкової економіки. У програмі стверджується, що економічне зростання повинно перестати розглядатись як самоціль, а має перетворитись в інструмент забезпечення інтересів народу. Держава покликана сприяти справедливості і допомагати тим, хто цього потребує. При цьому, здійснюючи такий перерозподіл, на перше місце вона повинна ставити потреби німецького народу. Чужинці не повинні мати доступу до системи соціального забезпечення. Ті, хто перебуває у країні легально, мають самостійно створювати спеціальні фонди, а біженці не повинні отримувати соціальної допомоги взагалі. Економічний розвиток держави нерозривно пов'язаний з правом на працю. Тому держава має всіляко захищати підприємництво, особливо малий і середній бізнес, які страждають від негативних впливів глобалізації і змушені конкурувати з великими міжнародними корпораціями. Зокрема, необхідно запобігати спробам перенесення виробництва у держави з дешевою робочою силою¹⁸.

У зовнішній політиці партія також стоїть на традиційних для крайніх правих засадах. Держава має повернути свій національний суверенітет та позбутись надмірного впливу таких наднаціональних інституцій як Європейський Союз та НАТО. ЄС, переконує партія, перестав бути об'єднанням вільних та багатих націй. Сьогодні це – союз, яким правлять технократи і великий бізнес. Тому Німеччина має переосмислити свою належність до даного об'єднання. Взаємодія з будь-якими державами чи союзами держав повинна приносити користь, що означає, що будь-які внески, зроблені Німеччиною, мають повертатись як мінімум у такому ж обсязі, в протилежному випадку, необхідно припинити їх сплачувати¹⁹.

НДПН виступає проти євро як спільної грошової одиниці держав Європейського союзу, вважаючи, що із його введенням Німеччина втратила можливість планувати свою економічну діяльність, виходячи з національних інтересів. Також слід скасувати Шенгенську угоду, яка довела свою неефективність і створює додаткові загрози для німецького народу. На протипагу НАТО партія пропонує

розробити європейську систему безпеки, яка б включала і Росію. З останньою слід поглибити співпрацю, в тому числі і в енергетичній сфері²⁰.

Електоральні успіхи були дуже важливими для НДПН, оскільки у той час партія переживала кризу через низькі результати у попередні роки і мала фінансові труднощі (через неналежне управління фінансами на партію було накладено великі штрафи, що забрало і так обмежені ресурси та позбавило можливості повноцінно проводити передвиборчі кампанії). Те, що, незважаючи на проблеми, партії вдалось потрапити до кількох земельних парламентів та делегувати свого представника до Європарламенту, знову привернуло до неї увагу та змусило говорити про можливий початок нового етапу в історії не лише НДПН, а й німецьких крайніх правих політичних партій в цілому.

Сьогодні Націонал-демократична партія Німеччини залишається найбільш помітною серед крайніх правих політичних організацій сучасної Німеччини. Різке зростання кількості мігрантів та біженців дозволяє їй зберігати увагу громадськості та засобів масової інформації через проведення мітингів і демонстрацій, які часто супроводжуються насильством і сутичками з поліцією. Це можна вважати одним з головних чинників, чому ця політична партія, незважаючи на тривалу історію, що у випадку крайніх правих є, скоріше недоліком, зберігає підтримку і до сьогодні. Незважаючи на порівняно низький рівень підтримки, вона час від часу здобуває представництво у регіональних парламентах, впливаючи таким чином на порядок денний німецького суспільства. У 2014-15 рр. проблема імміграції – одне з центральних питань ідеології крайніх правих – знову стає нагальною, що дає можливість стверджувати про ймовірність чергового зростання підтримки крайніх правих політичних партій у Німеччині. Це ще раз підкреслює актуальність подальших наукових досліджень радикалізації електоральних переваг у всіх країнах світу, зокрема у Німеччині.

1. Ignazi P. *Extreme right parties in Western Europe* / Piero Ignazi. Oxford: OUP Oxford, 2006. P. 61. 2. *Bundestagswahlen* // Der Bundeswahlleiter. URL: <http://www.bundeswahlleiter.de/de/bundestagswahlen/> (am 2. April 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm 3. Там само. 4. Ignazi P. Цит. праця. С. 65. 5. *Bundestagswahlen* // Der Bundeswahlleiter. URL: <http://www.bundeswahlleiter.de/de/>

bundestagswahlen/ (am 2. April 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm. **6.** *Іванов О., Йовенко А.* Утворення націонал-демократичної партії Німеччини та спроби її утвердження в політичній системі ФРН (1964-1971 pp.) // Схід. 2009. № 5 (96). С. 70. **7.** *Mudde C.* The ideology of extreme right. Manchester&New York: Manchester University Press, 2000. P. 61-62. **8.** *Іванов О., Йовенко А.* Цит. праця. С. 70. **9.** Там само. С. 72. **10.** *Bundestagswahlen // Der Bundeswahlleiter.* URL: <http://www.bundeswahlleiter.de/de/bundestagswahlen/> (am 2. April 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm. **11.** Там само. **12.** *Mudde C.* Цит. праця. – С. 61-62. **13.** *Bundestagswahlen // Der Bundeswahlleiter.* URL: <http://www.bundeswahlleiter.de/de/bundestagswahlen/> (am 2. April 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm. **14.** Там само. **15.** *Arbeit. Familie. Vaterland. Das Parteiprogramm der Nationaldemokratischen Partei Deutschlands (NPD) // Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) – Elektronischen Daten.* URL: <http://medien.npd.de/dokumente/parteiprogramm.pdf> (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm. **16.** Там само. **17.** Там само. **18.** Там само. **19.** Там само. **20.** Там само.

***Grymska Marta.* Main stages of history of far-right political parties in postwar Germany (the case of National Democratic Party of Germany)**

It is stated that the end of World War II should be considered as a starting point for the contemporary history of far right political parties in Germany. Despite the fact that the public generally condemned Hitler's policy and Nazism, some of its ideas remained rather popular such as unity and power of German nation. As a result, a window of opportunities for development of far right political parties has emerged.

Three main stages of German far right political parties' development have been distinguished. The most important feature of the first one is the preservation and further promotion of far right ideology among the German people. During this time, six far right political parties have been established and they demonstrated comparatively high electoral results. However, due to their close ties with the Nazis and open use of Nazi ideas and symbols, the parties functioned under close government supervision and in the beginning of fifties the most radical of them – The Socialist Reich Party – has been banned by the Federal Constitutional Court of Germany. It led to decrease in electoral support not only of this, but of all far right political parties in Germany.

It is emphasized that this event marked an end of the first stage of German far right political parties' development. The only party to remain operational was The German Reich Party but it did not have much public support. In order to increase the popularity, its leadership decided to establish a new political party, able to unite the far right movement in Germany. In 1964, The National Democratic Party of Germany has been created and it is considered a starting point for the second stage of far right development in Germany.

Further history of German far right is closely connected with the successes and failures of The National Democratic Party of Germany. From the very beginning, the party lent much effort to distancing itself from the Nazi ideas and or-

ganization. Such strategy proved to be effective and the party demonstrated high electoral popularity, being represented in federal and several land parliaments. It is highlighted that the party, typically for the far right in any country, could not maintain this success and very soon became a victim of internal conflicts. The membership rates dropped, the financial situation worsened and the party lost all representation it had in political institutions.

Decrease of popularity of The National Democratic Party of Germany marked the end of second stage of far right development in Germany. In the 1970-80s, the party demonstrated very low electoral results and had numerous internal problems. Such period lasted until mid-80s when the party regained its popularity and the third stage of far right development has begun. Its main peculiarity and difference from the previous two laid in emergence of real competition among the parties of this group. At first, two other parties – The German People’s Union and The Republicans – have been created and, much later, in 2013 – the most popular contemporary far right political party in Germany – The Alternative for Germany – has emerged.

Additionally, much attention is given to the electoral results and ideology of The National Democratic Party of Germany. The number of gained votes both on federal and regional level is summarized in a table and analyzed in detail. Development of ideas and principles of the party is presented through broad discussion of party documents, published and made public in different years. In particular, the most recent program, titled “Work. Family. Motherland” is focused on the immigration issue and multiculturalism, proposed reforms in economy and social policy, foreign affairs and EU relations.

Key words: ideology, political parties, far right political parties, Germany, National Democratic Party of Germany.

УДК 321.7

Н. А. ГЕРБУТ

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Аналізується представницька демократія в аспекті політичної репрезентації групових інтересів. Встановлено, що для ефективного представництва інтересів жінок в парламенті необхідно розглядати жінок як гомогенну соціальну групу. Визнання існування загальних політичних інтересів жінок актуалізує питання пропорційного представництва жінок і чоловіків в парла-

© ГЕРБУТ Надія Анатоліївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

ментах. Досягнення гендерної рівності вимагає усунення бар'єрів, що перешкоджають жінкам мати доступ до ухвалення політичних рішень.

Ключові слова: представницька демократія, групові інтереси, інтереси жінок, гендерна рівність.

Гербул Н. А. Гендерное равенство в контексте представительной демократии

Анализируется представительная демократия в аспекте политической групповых интересов. Установлено, что для эффективного представительства интересов женщин в парламенте необходимо рассматривать женщин как однородную социальную группу. Признание существования общих политических интересов женщин актуализирует вопрос пропорционального представительства женщин и мужчин в парламентах. Достижение гендерного равенства требует устранения барьеров, которые препятствуют женщинам иметь доступ до принятия политических решений.

Ключевые слова: представительная демократия, групповые интересы, интересы женщин, гендерное равенство.

Herbut Nadiia. Gender equality in the context of representative democracy

The article gives an analysis of representative democracy in the aspect of political group interests. It was found that the effective representation of women's interests in parliament necessary to treat women as a homogeneous social group. The recognition of the existence of common political interests of women highlights the issue of proportional representation of women and men in parliament. Achieving gender equality requires the removal of barriers that prevent women from access to political decision-making.

Key words: representative democracy, group interests, the interests of women, gender equality.

Одна з головних ідей ліберальної концепції демократії полягає у тому, що кожний індивідуум наділений від народження природними правами, зокрема правом на свободу і рівність. Так історично склалося, що під індивідуумом представники лібералізму, як правило, розуміли тільки чоловіка.

Хоча сучасні формулювання ідей щодо прав людини, зокрема і щодо права на участь у процедурах прийняття політичних рішень, передбачають рівні можливості для обох статей, на практиці є очевидним, що жінки суттєво недопредставлені в парламентах¹.

Однією з головних ознак демократичного режиму вважають ефективну політичну участь громадян у суспільному житті, а також їхню рівність у процесі ухвалення рішень.

У Рекомендації Rec 2003 (3) Комітету Міністрів Ради Європи «Про збалансоване представництво жінок і чоловіків у процесі ухвалення політичних і суспільних рішень» сказано, що «збалансована участь жінок і чоловіків у прийнятті політичних і суспільних рішень є питанням використання прав людини у повному обсязі і питанням соціальної справедливості, а також необхідною умовою оптимального функціонування демократичного суспільства»².

Оскільки пряме правління народу державними справами забезпечити практично неможливо, народ здійснює свою волю через представників, яких обирає за допомогою законодавчо закріпленої процедури виборів. Обравши парламент, народ, опосередковано, через своїх представників (депутатів) стає автором законодавчих актів, що визначають суспільно-політичні норми життя суспільства³.

Головна проблема представницької демократії пов'язана із забезпеченням репрезентативності політичного вибору, тобто створенням умов, за якими вибір делегатів відповідав би настроям та інтересам населення⁴.

Відповідно до теорії наслідування, яка була перенесена у політичну науку з естетики, політична репрезентація полягає у тому, що погляди обраних представників повинні бути повністю схожі з поглядами самих виборців. Саме так визначали політичну репрезентацію антифедералісти, коли вели дебати щодо американської конституції. Федералісти не були задоволені егалітаристським підтекстом концепції репрезентації, яку відстоювали їхні опоненти і намагалися довести, що відмова від принципу тотожності між представником і тих, кого він представляє не означає повернення до аристократичних порядків.

Дж. Медісон, четвертий президент США і один з ключових авторів Конституції США, стверджував, що одна з головних цілей політичної репрезентації – це обрання найкращих і найрозумніших кандидатів для виконання відповідальної місії представників народу. Він зробив висновок, що оскільки від представників завжди очікують більше політичної мудрості, ніж від виборців, то вони навіть повинні відрізнятись від них ступенем своєї компетентності.

Двадцятирічна дискусія федералістів та антифедералістів щодо теорії наслідування як основи політичної репрезентації була підір-

вана критикою Ж.-Ж. Руссо, який був прихильником прямої демократії і заперечував будь-які форми представницької демократії⁵.

Розкритикувавши у своєму листі до брістольських виборців (1774 р.) принцип наслідування, Е. Берк перший сформулював теорію заміщення (яка також була запозичена з естетики) і поклав її в основу теорії політичної репрезентації. Як твір мистецтва є автономним (естетично) по відношенню до того, що він репрезентує, так і обраний представник повинен бути незалежним по відношенню до свого електорату. За Берком, погляди виборців повинні враховуватися їхніми представниками в процесі прийняття політичних рішень, але не визначати ці рішення.

Ф. Анкерсміт зазначає, що різниця між репрезентацією та репрезентом не обов'язково є ознакою конфлікту, спотворення або неправильності. Якщо прийняти теорію Е. Берка, де він визначає політичну репрезентацію як заміщення, то стає очевидним, що невід'ємною частиною політичної репрезентації є різниця (естетична) між електоратом та його представниками. При цьому, як стверджує Ф. Анкерсміт, досить проблематично, зокрема для виборців, провести межу між невірною репрезентацією та розривом, який притаманний будь-якому представництву. Він робить висновок, що чим більш зрілим є електорат, тим легше йому розібратися, наскільки успішно виконують свої функції обрані представники⁶.

Зробивши ретроспективний аналіз процесів становлення демократії в західних країнах, Ф. Анкерсміт констатує, що «є всі причини, щоб віддати належне представницькій демократії як найбільш успішному й інтелектуальному політичному інструменту в історії людства. Здатність цієї системи до визначення найбільш нагальних політичних проблем, до знаходження їхнього творчого вирішення, до забезпечення продуктивної співпраці держави і громадянського суспільства не має собі рівних»⁷.

Один з найвідоміших представників британської школи утилітаризму ХІХ ст. Дж. С. Мілль вважав, що теоретично найкращою формою правління є та, яка базується на праві усіх людей брати участь в управлінні. В той же час, розуміючи неможливість залучення усіх громадян до управлінських функцій, С. Мілль також констатував, що «ідеальним типом форми правління може бути тільки представницький»⁸.

Державна практика свідчить, що спроба здійснення прямого народовладдя спостерігається, як правило, в рамках малих державних утворень (наприклад, в деяких швейцарських кантонах)⁹.

Сучасна демократія, як зазначає Ю. Р. Шведа, може існувати тільки як представницька демократія. «Представництво народу, що є джерелом політичної влади, здійснюється тільки завдяки виборам представників... Депутат, який балатується та обирається, репрезентує у парламенті разом з іншими депутатами сам народ... тому в демократичному парламенті важливо... поєднати інтереси різних суспільних та політичних сил»¹⁰.

Великий вплив на зміну поглядів щодо політичного представництва мала теорія консоціальної демократії А. Лейпхарта, в якій суспільство розглядається як багатоскладове, розділене на сегменти за різними ознаками (релігійними, мовними тощо). А. Лейпхарт запропонував основні риси консоціальної демократії:

- 1) участь представників усіх груп в управлінні країною;
- 2) високий рівень автономії для кожної з цих груп;
- 3) пропорційність – відповідний рівень представництва у владі в залежності від розміру групи;

4) наявність у меншини права вето¹¹. Причому необхідно зазначити, що жінок А. Лейпхарт визначав як меншину (в політичному, а не кількісному сенсі) і пов'язував рівень демократії з рівнем представництва жінок у легіслатурах¹².

Система, в якій різні групи представлені у відповідності до їх кількості у суспільстві, може бути створена в результаті статистичного представництва, як його визначив Д. Хелд. Щоб забезпечити даний вид представництва, необхідно застосовувати такі виборчі правила, які дозволяють обирати серед тих, хто представляє ключові соціальні категорії, до яких відносяться і «гендер», і «раса».

Згідно Дж. Бйоркман, представництво ділиться на описове (descriptive) та незалежне або субстантивне (substantive). Описове представництво означає, що представник має одну або декілька основних характеристик, притаманних тим громадянам, яких він репрезентує. Під субстантивним представництвом розуміють ситуацію, коли хтось – не залежно від своїх фізичних та інших характеристик – служить інтересам тієї громади, яку він або вона представляє¹³.

В основу дескриптивного представництва жінок покладений принцип: жінок повинні представляти тільки жінки. У емпіричних дослідженнях дескриптивної гендерної репрезентації першочерговою метою є визначення усіх можливих шляхів доступу жінок до владних структур. Дослідники визначають три основні групи факторів, що впливають на представленість жінок у політичних органах: інституційні фактори (виборчі правила, процедури відбору кандидатів тощо); структурні фактори, що сприяють збільшенню кількості жінок-кандидатів (наприклад, збільшення кількості працюючих жінок, або отримання жінками якісної освіти); фактори, що пов'язані з культурою та менталітетом даного суспільства (переконання щодо рівності, жіночого лідерства тощо).

Дослідження субстантивної репрезентації жінок передбачає знаходження відповіді на питання, чи спроможні обрані у владні структури жінки-політики ефективно відстоювати інтереси усіх інших жінок і, взагалі, чи мають жінки інші політичні цілі, що відмінні від цілей чоловіків¹⁴.

Розглянувши різні види представництва, М. Діаз робить висновок, що різниця між моделями представницьких органів влади залежить від того, хто повинен бути представлений та що потрібно представляти. Перед веденням дискусій щодо значення присутності жінок у парламенті важливо з'ясувати, які позиції щодо репрезентації прийняті в даній політичній системі. Дослідниця виділяє три типи інтересів – індивідуальні, групові та загальні.

З огляду на позиції есенціалізму та групового підходу, суть якого полягає у представництві інтересів окремих груп, можна припустити існування специфічних інтересів, які притаманні усім жінкам, що розглядаються як група¹⁵.

У 1980-х роках питання інтересів жінок активно дискутувалося у наукових колах. В. Сапіро констатувала, що домашня робота, пов'язана з народженням та вихованням, заважає жінкам займати соціально-економічні позиції, що у свою чергу генерує специфічні інтереси, які повинні бути представлені на політичному рівні. І. Даймонд і Н. Хатсок не погоджувалися з Сапіро, що інтереси жінок є тільки наслідком домашніх обов'язків, а запропонували розглядати їх у більш ширшому контексті – гендерного розділення роботи. А. Джонасдоттір узгодила ці дві точки зору, визначивши

інтереси жінок як ті, що породжуються гендерною реальністю, яка головним чином співпадає з гендерним розділенням праці, але містить в собі й інші гендерні відмінності щодо інтересів. Дослідниця зазначала, що для жінок важливо брати участь у прийнятті рішень, тобто мати можливість впливати на процес вибору, а не на наслідки вибору.

З 1990-х років теоретики, що займалися проблематикою представництва інтересів соціальних груп, також замислилися над питанням визначення жіночих інтересів. Е. Філліпс, яка відкидала концепцію існування універсальних інтересів у жінок, акцентувала увагу на тому, що жінки мають конкретний життєвий досвід, що продукує гендерні інтереси, які мають бути репрезентовані.

А. Янг пов'язує представництво жінок із соціальними перспективами, які інтерпретуються, як і в кожній соціальній групі, в межах свого соціально-структурного положення. Вона пояснює свою точку зору тим, що соціальні групи будуються навколо відмінностей (наприклад, за статтю, расою, національністю, релігією), тому вони не можуть визначатися через загальні інтереси. На думку А. Янг, жінки не повинні бути репрезентовані як група, що має якісь інтереси і думки – мають бути представлені перспективи соціальної групи, що випливають із її позицій в суспільстві.

Дослідниця також не погоджується з ідеями узагальнення функцій представництва і зазначає, що коли в суспільстві одні групи привілейовані, а інші пригнічені, то вимоги до громадян відкинути свої особисті якості і життєвий досвід заради прийняття загальної точки зору буде призводити лише до підвищення домінування привілейованих груп¹⁶.

Сучасні дослідники намагаються вирішити це протиріччя (необхідність розглядати жінок як гомогенну групу при наявності у них ще й індивідуальних інтересів) через концептуалізацію інтересів жінок як змінного процесу. По-перше, жіноча ідентичність множинна, оскільки виражається не лише через гендер, але й через етнічну приналежність, расову, соціальну тощо. По-друге, жінки можуть поділяти загальні інтереси, незалежно від своїх індивідуальних характеристик. По-третє, наявність соціоісторичних моделей маргіналізації жінок означає те, що інтереси чоловіків відомі суспільству, у той же час інтереси жінок як групи та індивідуальний досвід не мають політичної ваги.

Підхід, що розглядає загальні інтереси як ті, що автоматично продукуються індивідуальністю, дає змогу уникнути есенціалістської пастки – твердження, що індивіди не можуть представляти інтереси всієї групи.

Зв'язок між дескриптивним і субстантивним представництвом, як стверджують С. Франсешет і Дж. Піскопо, не вимагає повної схожості представника з групою, щоб виражати її інтереси: питання, що артикулюються представниками і які стосуються різних груп жінок, будуть почуті загальною групою жінок¹⁷.

Надання специфічних прав щодо представництва групових інтересів часто розглядають як реакцію на певні бар'єри, що існують в політичному процесі й унеможливають репрезентування точок зору та інтересів певних груп.

Тим групам, які систематично перебувають у стані маргіналізації та недопредставленості, необхідно надавати спеціальні права, зокрема застосовувати квоти як механізм підвищення представництва жінок у легіслатурах¹⁸.

І. Чикалова стверджує, що вагомим аргументом на підтримку пропорційного представництва жінок в органах влади є наявність жіночих політичних пріоритетів, що будуть впливати на вирішення таких питань, які пов'язані з екологією, охороною здоров'я, піклуванням про дітей тощо. Як зазначає дослідниця, емпіричним шляхом було доведено (на досвіді північноєвропейських та скандинавських країн), що жіноче представництво починає впливати на ухвалення політичних рішень, коли воно досягає, принаймні, 15 %¹⁹.

Комісія ООН 1990 р. визначила критичний поріг, а саме – 30%, який є мінімальним для обрання або призначення жінок на керівні посади.

Такий самий відсоток (30%) необхідного мінімального представництва жінок був визначений на Спеціальній конференції «До партнерства чоловіків і жінок у політиці», яка відбулася у 1997 р. в Нью-Делі, та на інших форумах.

Тридцятивідсоткове представництво однієї статі («критична маса») – це визнаний світовою практикою рівень співвідношення, що дає змогу долати гендерну асиметрію та впливати на формування і ухвалення рішень, зокрема у парламенті²⁰.

У рекомендаціях ООН, що ґрунтуються на науковому аналізі світових гендерних процесів, робиться наступний висновок щодо рівня представництва жінок у законодавчих органах влади: якщо в парламенті кількість жінок менша за 20%, то в ньому не вирішуються на необхідному рівні питання дитинства і материнства, а якщо жінки не становлять 40% складу парламенту, то соціальні питання лишаються поза його увагою²¹.

Рівноправна участь жінок в процесах прийняття політичних рішень сприяє врахуванню однаковою мірою інтересів та потреб, як чоловіків, так і жінок. ПАРЄ зазначає, що відсутність рівного представництва жінок і чоловіків у розробці рішень щодо політичних та суспільно важливих питань складає загрозу для легітимності демократії та є порушенням прав людини²².

Законодавчі акти України не містять дискримінаційних норм і обмежень щодо участі жінок і чоловіків у політичному житті країни.

Парламентські вибори в Україні (на відміну від місцевих) не передбачають застосування гендерних квот. Хоча формально виборче законодавство декларує рівність статей у виборчому процесі і не містить жодних дискримінаційних обмежень щодо них, Верховна Рада України 8-го скликання має у своєму складі лише 11,85% жінок. Причому це найбільший показник серед усіх попередніх скликань парламенту.

Отже, проблема паритетного представництва в українському законодавчому органі полягає не у відсутності юридичних прав, а в недосконалості (або відсутності) механізмів забезпечення такого представництва.

Євроінтеграційний курс України, який передбачає розвиток демократії, актуалізує питання рівноправного з чоловіками доступу жінок до прийняття політичних рішень. Подолання гендерної розбалансованості парламенту можливо насамперед через впровадження обов'язкового гендерного квотування для політичних партій, що не суперечить принципам представницької демократії.

1. *Diaz M. M. Representing Women?: Female Legislators in West European Parliaments.* Essex: University of Essex Print Centre, 2005. С. 13. 2. *Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / за ред. Ю. Ключковського.* Київ: Логос., 2009.

С. 486. **3.** *Кислий П., Вайз Ч.* Становлення парламентаризму в Україні: На тлі світового досвіду. Київ: Абрис, 2000. С. 77. **4.** *Соловьев А. И.* Политология: Политическая теория, политические технологии.: учебник для студентов вузов. Москва: Аспект Пресс, 2000. С. 191. **5.** *Анкерсмит Ф.* Политическая репрезентация; пер. с англ. А. Глухова. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. С. 138-140. **6.** Там само. С. 141-142. **7.** Там само. С. 150. **8.** *Милль Дж. Стюарт.* Представительное правление: публицистические очерки: Пер. с англ. под ред. Р. И. Сементковского. Санкт-Петербург: Изд. Ф.Павленкова, 1897. С. 34. **9.** *Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз / за ред. проф. Ф. М. Рудича.* Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011С. 183. **10.** *Романюк А., Шведа Ю.* Партії та електоральна політика. Львів: ЦПД – «Астролябія», 2005. С. 9. **11.** *Лейнхарт А.* Демократия в многосоставных обществах. Москва: Аспект Пресс, 1997. С. 60. **12.** *Ленхарт А.* Конституционные альтернативы для новых демократий // Полис. 1995. № 5. С. 142. **13.** *Diaz M. M.* Цит. праця. Р. 13. **14.** *The Impact of Gender Quotas / ed. by S. Franceschet, M. L. Krook, J. M. Piscopo.* New York: Oxford University Press, 2012. P. 7-8. **15.** Там само. Р. 16. **16.** *Young I. M.* Polity and Group Differency: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship // Ethics. – 1989. № 2 (Vol. 99). P. 257. **17.** *Franceschet S., Piscopo J.M.* Gender Quotas and Women's Substantive Representation: Lesson from Argentina // Politics and Gender. 2008. № 4. P. 396 – 397. **18.** *Чикалова И.* Гендерная проблематика в политической теории // Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков: ХЦГИ, 2001. С. 80–107. **19.** *Основи гендерної політики в парламентській діяльності: навчальний посібник / за заг. ред. Гошовської.* Київ: НАДУ, 2011. С. 95-97. **20.** Там само. С. 16. **21.** Там само. С. 17-48. **22.** *Council of Europe Parliamentary Assembly: Increasing women's representation in politics through the electoral system, 2010.* URL: <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta10/erec1899.htm>

***Herbut Nadiia.* Gender equality in the context of representative democracy**

The article analyzes the representative democracy in the aspect of women interests representation in parliaments. Representative democracy has effective mechanisms for ensure of the representation of interests of different social groups in the parliaments. However, there are different points of view of what interests (common, individual or group interests) should be the basis of political representation.

It is shown that the interests of women can be represented in parliament if the political system implements the concept of representation of group interests.

The article gives a detailed analysis of women's interests in the context of political representation. Women belong to different social groups, and this gives rise to different individual interests. The life experiences of women of different social groups can be very different. Can a rich woman to represent the interests of the poor women? Such questions call into question the possibility of some women to realize fully the problems of others. However, women have common interests associated with the gender division of labor and other gender differences.

Women have individual and group interests at the same time. This contradiction leads to search for the concept of political representation, which allows women to act in their own interests. It was found that women with different individual interests may share common interests. In this case, women can be regarded as homogeneous social group.

One of the key issues of this group is able to take political decisions in its own interests. This issue is related to the problem of removing barriers that prevent women to be proportionally represented in the national parliaments. Despite the fact that women constitute half of the society, their common social group is marginal. Interests of men known to the public, at the same time, group and individual interests of women have no political weight. While some groups are privileged and others marginalized, requirements to share only universal interests will only lead to an increase in dominance of privileged groups. Therefore, those groups that are in a state of marginalization should be given special rights. Gender quotas are an effective mechanism to ensure parity of representation of women and men in parliament.

Analysis of the gender policy in Ukraine showed that the electoral law does not contain any gender discriminatory provisions. At the same time it found that the proportion of women in the Ukrainian parliament is 11.85%. One reason for this low level of representation is to hold parliamentary elections without the use of gender quotas. Large gender asymmetry in the Ukrainian parliament is not caused by the lack of women's legal rights but the lack of gender equality mechanisms.

Key words: representative democracy, group interests, the interests of women, gender equality.

УДК 323.3

К. Є. ІЩЕЙКІН

НЕОВЕБЕРІВСЬКА МОДЕЛЬ: МІЖ ДЕРЖАВОЮ ТА РИНКОМ

Модель раціональної бюрократії як спосіб організації управління державою, запропонована М. Вебером, виявилася неадекватною викликам ХХ ст. Концепція нового державного управління запропонувала підвищити ефективність управлінських процесів за рахунок запозичення ринкових методів, однак її реалізація на практиці не дала бажаних результатів. Неовеберівська модель є спробою поєднання ключових характеристик веберівської бюрократії та управлінських методів Нового державного управління.

Ключові слова: неовеберівська держава, Нове державне управління, бюрократія, демократія.

Ищейкин К. Е. Неовеберовская модель: между государством и рынком

Модель рациональной бюрократии как способа организации управления государством, предложенная М. Вебером, оказалась неадекватной вызовам XX ст. Концепция нового государственного управления предложила повысить эффективность управленческих процессов за счет заимствования рыночных методов, однако ее реализация на практике не дала желаемых результатов. Неовеберовская модель является попыткой совмещения ключевых характеристик веберовской бюрократии и управленческих методов Нового государственного управления.

Ключевые слова: неовеберовское государство, новое государственное управление, бюрократия, демократия.

Ishcheikin Kostantyn. Neo-Weberian model: between state and market

The rational bureaucracy as a way of governance, proposed by Max Weber, was failed to meet the requirements of the XX century. The concept of the New Public Management has been proposed to increase the effectiveness of public administration processes by borrowing market methods, but its implementation in practice has not given the desired results. Neo-Weberian model is an attempt to combine the key features of the Weberian bureaucracy and management practices of the New Public Administration.

Key words: neo-Weberian state, the new public administration, bureaucracy, democracy.

Веберівська модель бюрократії як організаційної основи для здійснення державної влади форми була вдало охарактеризована Д. Олсоном наступним чином: «по-перше, у центрі є конкретна організація: формалізована, ієрархізована, спеціалізована, з чітким функціональним поділом праці та визначенням компетенції, яка діє згідно стандартів, орієнтована на правила та деперсонфікована. По-друге, бюрократія стосується професійного, повністю зайнятого управлінського персоналу з позитивним наймом, організованою кар'єрою, зарплатою та пенсією, винагородою на основі отриманої освіти, заслуг та стажу. По-третє, бюрократія передбачає більшу організаційну та нормативну структуру, де уряд заснований на владі ...»¹.

Однак виникають дискусії про те, наскільки веберівська модель близька до реальної ситуації з державним управлінням у Західній Європі протягом XX ст. чи її слід вважати насамперед як ідеальний тип для визначення ступеня «бюрократизації» приватних і державних організацій (перебувало у центрі поствеберівських досліджень 1940-1960-х років). Тим не менше веберівська модель залишається

важливим концептуальним інструментом для аналізу державної бюрократії.

Нове державне управління (НДУ) часто описується як реакція на недоліки «старорежимної» веберівської моделі. У рамках НДУ була сформульована концепція держави – постачальника державних послуг, в якій державні органи за аналогією з приватними компаніями надають певні послуги громадянам, які розглядаються як споживачі. Для підвищення якості цих послуг і, відповідно, ефективності управління, вважалося за потрібне радикально перебудувати традиційну бюрократичну систему шляхом децентралізації і підвищення автономії її окремих складових (також розглядався варіант передачі окремих функцій держави на аутсорсінг приватним компаніям), завдяки чому вдалося б значно підвищити її орієнтованість на споживача-громадянина. Згідно з цим підходом рекомендувалося створити у державному управлінні конкурентне середовище та матеріально винагороджувати чиновників за високі отримані результати, відмовившись від системи заохочень, що виходила з етики служіння суспільству. Підхід НДУ запозичив низку положень мікроекономіки та теорію організаційного менеджменту. Це й зумовило прагнення прихильників цього підходу оптимізувати адміністративні процеси, орієнтувати чиновників на кінцевий результат, перетворити їх на аполітичних ефективних менеджерів, здатних мотивувати підлеглих на досягнення поставлених результатів.

Один із підходів розглядає НДУ як концепції щодо організації державного сектора². Однак у спеціалізованій літературі такими дослідниками як Д. Бостон³, П. Данліві⁴, К. Поллітт⁵ представлені різні підходи до тлумачення цього феномена. Вони включають:

- на рівні загальної конфігурації державного сектору пріоритет належить радше одно цільовим, ніж багатозадачним організаціям; пріоритет малих організацій; пріоритет приватних надавачів над публічними організаціями, особливо щодо комерційних функцій; пріоритет для неміністерських організацій над міністерськими; акцент на відділенні операцій від регулювання та політики; акцент на відділенні фінансування від закупок, і закупки у постачальників; акцент на аудиті результатів, а не відповідності загальному курсу.

- на рівні окремих організацій державного сектору пріоритет віддається плоскій, а не ієрархічній структурі, з прямою підзвітністю

стю, децентралізацією відповідальності управлінців; акцент на вимірюванні результатів управління, що включає розподіл ресурсів згідно з планованих показників; акцент на відповідальності за досягнення поставлених цілей, аніж процедури слідування; переорієнтація трудових відносин на контрактну систему, а не укладання колективних угод; пріоритет для призначень на чітко визначений термін, особливо на вищі посади, та акцент на взаємозв'язку між отриманими результатами та винагородою.

Найінтенсивніше НДУ запроваджувався в країнах з англосаксонською традицією і найбільш повно були реалізовані у Новій Зеландії, що довго слугувала прикладом того, як слід здійснювати адміністративні реформи. Однак уже в кінці ХХ ст. стало очевидним, що впровадження НДУ не дало очікуваних результатів.

Перехід до оринковленої держави та зміна культури державного управління дали підстави низці дослідників стверджувати, що такий крок у жодній країні не призвів до досягнення поставлених цілей, а у ниці випадків – навіть до управлінських катастроф⁶. На думку Т. Рандма-Ліів НДУ не сприяє формуванню сильної держави, здатної вирішувати численні внутрішні та зовнішні проблеми, характерні для новоутворених держав, таких як надмірно плюралістичні партійні системи, неефективне регулювання економіки, систем охорони здоров'я та довкілля⁷. Наслідком стало зростання популярності ідеї неовеберівської держави та усвідомлення переваг традиційної державної служби.

Як можна поєднати характеристики веберівської та чисто управлінської моделей? Один з підходів пояснення співіснування характеристик веберівської бюрократії та моделі НДУ характеристик полягає в аналізі адміністративних форм у державному секторі сучасних демократій⁸. Це дає змогу розглядати їх як вдале співіснування для подальшого порівняльного аналізу. Інший підхід полягає у тому, щоб розглядати управлінські та веберівські риси як такі, що інтегровані у внутрішню цілісну модель, так звану неовеберівську модель, яка була запропонована К. Полліттом та Г. Букартом для пояснення траєкторій реформ державного управління у країнах континентальної Європи⁹. У цій моделі веберівські елементи становлять основу того, як працює і повинно працювати державне управління. Такі елементи включають підтвердження важливості

ролі держави, функціонування представницької демократії як інструменту легітимації державного апарату та адміністративного права як основного способу збереження принципів, що регулюють відносини між державою та громадянином. Якщо більш детально, то неовеберівська модель виходить з:

- важливості держави як основного координатора у прийнятті рішень щодо нових проблем, які постають у результаті технологічних, екологічних та соціальних (старіння, депопуляція, міграція) викликів;

- необхідності представницької демократії як легітимізуючого елементу в рамках державного апарату, що може бути доповнений, але не замінений низкою консультативних механізмів;

- здійснення адміністративного права як основного інструмента для збереження принципів, що регулюють відносини між державою та громадянином (включаючи рівність перед законом, правову безпеку та доступність спеціалізованого правового нагляду за діяльністю органів державної влади);

- ідеї особливо статусу державної служби та створення особливих умов праці для державних чиновників.

Веберівські елементи таким чином доповнюються, але не заміщаються управлінськими елементами. Вони включають:

- відхід від внутрішньої орієнтації на дотримання бюрократичних правил до зовнішньої, зосередженої на задоволення потреб громадян;

- орієнтацію на досягнення конкретних результатів, а не слідування процедури;

- акцент на державних службовцях як професійних управлінцях, знання закону якими у відповідній сфері є лише однією із широкого переліку вимог, необхідних для державного чиновника;

- доповнення, але не заміщення, інститутів представницької демократії широким набором механізмів для консультацій з прямим представленням поглядів громадян.

Основною для неовеберівської моделі є положення, що саме бюрократична модель визначає те, як повинен бути організований державний сектор, вона забезпечує внутрішню логіку підзвітності та основу для легітимності, в той час як управлінські інструменти активно використовуються та інтегруються, але не заміщують ці базові характеристики.

Щоб краще зрозуміти суть неовеберівської моделі слід зазначити, що НДУ, принаймні у деяких інтерпретаціях, не є синонімом до впровадження управлінського підходу в державному управлінні. Іноді він передбачає радикальні заходи щодо реорганізації державного сектора¹⁰; це теорія управління, що кидає виклик попереднім підходам, зокрема веберівському, і не просто нашаровує нові інструменти на додаток до уже відомих, а передбачає радикальну реструктуризацію організації державного сектору, включаючи інші підстави підзвітності, ніж у веберівській моделі¹¹.

З огляду на це НДУ протилежне неовеберизму, моделі, що розглядає «традиційні» лінії підзвітності, що є суттю функціонування державного сектору, і передбачає їх інтеграцію, а не заміщення.

Поняття «неовеберівський» має тривалу історію у політології та соціології. Його асоціювали з поняттям «держава», оскільки неовеберівські теорії зазвичай сприймають державу за належне, а в історичній перспективі «окремі держави розуміються як ті, що залишаються на власних особливих шляхах інституційної еволюції, яку ми можемо назвати конституційною еволюцією чи еволюцією «правової держави», водночас час вона представляє ізоморфізм у важливих характеристиках управлінських систем, ... управлінська трансформація може відбутися без фундаментальної зміни кордону між державою і суспільством»¹².

Однак стверджується, що глобальний капіталізм (зокрема глобальний фінансовий капіталізм до кризи 2008 року, його агресивні форми, зосереджені на приматі першості розподілу ресурсів з огляду на поставлені задачі та мінімізацію податків, а не виходячи з потреб суспільства) у поєднанні з технологіями, що нівелюють значення кордонів, видається чи видавався таким, що може перекроїти кордони між державою і суспільством. Таким чином, концепція неовеберівської держави може розглядатися також і як політична відповідь еліт країн континентальної Європи на тиск з боку глобального капіталізму щодо перегляду взаємовідносин між державою і суспільством; а більш глобально – як реакція на надмірний вплив «знеособлених сил» (на кшталт тих, що діють у глобальному фінансовому капіталізмі), при цьому особливе значення має зміцнення інститутів представницької демократії.

Згідно іншого підходу слід відзначити, що неовеберівська модель є «територіально локалізованою парадигмою», що стосується конкретних країн континентальної Європи і передбачає наявність низки характеристик (таких як окрема галузь права – адміністративне право; окрема державна служба; та більш узагальнено – центральне місце держави). В свою чергу НДУ є територіально делокалізованою концепцією, що схожа на універсальний рецепт, який може застосовуватися у будь-якій країні без огляду на її інституційну еволюцію. Очевидно, що ця модель створена на дуже високому рівні абстракції і питання конструктивних особливостей та операціоналізації є досить поширеними.

Отже, на сьогодні неовеберівська модель може вважатися адекватною відповіддю на специфіку функціонування державного бюрократичного апарату та потребу підвищення ефективності державного управління шляхом запозичення інструментарію приватної сфери, який пропонується Новим державним управлінням.

1. *Olsen J. P.* Europe in search of a political order. Oxford: Oxford University Press, 2006. P. 138. 2. *Barzelay M.* The new public management. Improving research and policy dialogue. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2001. 3. *Boston J., Martin J., Pallot J., Walsh P.* Public management: The New Zealand model. Auckland: Oxford University Press, 1996. 4. *Dunleavy P., Hood C.* From old public administration to new public management // *Public Money & Management*. 1994. Vol. 14. № 3. P. 9–16. 5. *Pollitt C., Bouckaert G.* Public management reform. A comparative analysis. Oxford: Oxford University Press, 2011. 6. *Dunleavy P., Margetts H., Bastow S., Tinkler J.* New public management is dead – Long live digital-era governance // *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2006. Vol. 16. № 3. P. 467-494. 7. *Рандма-Луув Т.* О применимости «западных» теорий государственного управления в посткоммунистических странах // *Вопросы государственного и муниципального управления*. 2008. № 2. С. 73–87. 8. *Christensen T., Lægreid P.* Transcending new public management: The transformation of public sector reforms. Aldershot: Ashgate, 2007; Lægreid P., Verhoest K. Governance of public sector organization. Proliferation, autonomy and performance. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. 9. *Pollitt C., Bouckaert G.* Public management reform. A comparative analysis. Oxford: Oxford University Press, 2011. P. 99-100. 10. *Lynn L. E. Jr.* What is a neo-weberian state? Reflections on a concept and its implications? // *The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*. 2008 Vol. 1. № 2. P. 17–30. 11. *Ferlie E., Ashburner L., Fitzgerald L., Pettigrew A.* The new public management in action. Oxford: Oxford University Press, 1996. 12. *Lynn L. E. Jr.* Цит. праця. Р. 5.

Ishcheikin Kostantyn. Neo-Weberian model: between state and market

The rational bureaucracy as a way of governance, proposed by Max Weber, was failed to meet the requirements of the XX century. The concept of the New Public Management has been proposed to increase the effectiveness of public administration processes by borrowing market methods, but its implementation in practice has not given the desired results. Neo-Weberian model is an attempt to combine the key features of the Weberian bureaucracy and management practices of the New Public Administration.

The main features of the neo-Weberian model include: the state is the main facilitator of solutions to the new problems (technological, environmental, social); the representative democracy is the legitimating element within the state apparatus that may be complemented, but not supplanted, by a range of consultation devices; the administrative law is the main instrument for preserving principles pertaining to the state–citizen relationship

The next Weberian elements are complemented, but not supplanted, by managerial elements of the New Public management: the shift from an internal orientation toward bureaucratic procedures to an external orientation toward meeting citizens' needs; the orientation toward the achievement of results rather than procedure following; the emphasis on civil servants as professional managers; the supplementation the role of representative democracy by a range of devices for consultation.

Key words: neo-Weberian state, the New Public Management, bureaucracy, democracy.

УДК 323.225

О. В. ГРУЄВА**ПЕРФОМАНС: ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧОГО
ПОТЕНЦІАЛУ В ПОЛІТИЦІ**

Вивчається перфоманс як одна з форм політичної дії-гри в постмодерній реальності. Політичний перфоманс аналізується як новітній формат спілкування в системі «влада – суспільство», поява якого зумовлена втратою потенціалу традиційними технологіями політичної комунікації. Доводиться, що перфоманс якнайкраще вписується в соціокультурну матрицю сьогодення. Автором наголошується, що політичний перфоманс уже укорінився як форма соціального протесту в Україні й засвідчив свою ефективність як технологія взаємодії (впливу).

Ключові слова: перфоманс, політичний перфоманс, соціальний протест

© ГРУЄВА Олександра Валеріївна – аспірант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Груєва А. В. Перфоманс: використання творчого потенціала в політиці

Изучается перфоманс как одна из форм политического действия-игры в постмодернистской реальности. Политический перфоманс анализируется как новейший формат общения в системе «власть – общество», появление которого обусловлено снижением потенциала традиционных технологий политической коммуникации. Доказывается, что перфоманс как нельзя лучше вписывается в социокультурную матрицу настоящего. Автором отмечается, что политический перфоманс уже укоренился как форма социального протеста в Украине и показал свою эффективность как технология взаимодействия (воздействия).

Ключевые слова: перфоманс, политический перфоманс, социальный протест.

Hruieva Oleksandra. Performance: the use of creative potential in politics

The article examines performance as one of the forms of political action-game in the postmodern reality. Political performance is analyzed as a modern communication format within the «government – society» system, the appearance of which is caused by the loss of potential by the traditional political communication technologies. It is proved that performance fits perfectly into the present-day socio-cultural matrix. The author emphasizes that political performance is already rooted as a form of social protest in Ukraine and has demonstrated its effectiveness as an interaction (influence) technology.

Key words: performance, political performance, social protest, theatricalization of politics.

Політичний перфоманс (або – перформанс) – новітній об'єкт вивчення вітчизняної політології. Перфоманси були об'єктом наукового аналізу найперше культурологів, антропологів, філософів, але в останні роки перформативні практики суспільно-політичної спрямованості є об'єктом політологічного аналізу, позаяк політичне буття пропонує широкий еміричний матеріал для аналізу – перфоманс вийшов на вулиці у межах протестних рухів.

Серед дослідників перформативних практик виділимо розвідки М. Антонян, Н. Маньковської, Н. Мусієнко, Ю. Починок, І. Чудовської-Кандиби, С. Шомової, Я. Шумської. Серед українських дослідників-політологів, які вивчали саме політичні перфоманси, виокремимо дослідження У. Ільницької, Т. Кремень, Н. Хоми. Утім, тема перебуває лише на старті свого вивчення і нашим дослідницьким завданням постає аналіз характеристик політичного перфомансу в умовах постмодерного сьогодення та розкриття його

особливостей на прикладі окремих яскравих політичних перформансів останніх років.

Сутність перформансу визначають із різних підходів. Так, Н. Маньковська характеризує його як «публічне створення артефакту за принципом синтезу мистецтва і не-мистецтва, що не потребує спеціальних професійних навичок і не претендує на довговічність», «мистецтво миті, яке балансує на межі буття і небуття»¹. За словами польського митця Я. Балдиги, «перформанс – мистецтво приватного жесту, який у публічному просторі звертається до проблем людського самоусвідомлення, прагнення та емоцій»². Політичний перформанс є спеціальною, як правило, символічною і зазвичай ритуальною діяльністю, що здійснюється індивідом або групою осіб із метою справити враження на іншого індивіда, групу або масу людей і привернути увагу до своєї діяльності та функціонування³.

Практично всі конотації «перформансу» вказують на існування активного начала, що породжує творчий акт. Як правило, творчість суб'єкта перформансу опозиційна до влади, тому не вписується в її політичні стратегії та тактики⁴. Перформанс слід розуміти як творчий акт суб'єкта, який здійснюється в певному місці й у певний час, має публічний і демонстративний характер, реалізуються через своєрідну театралізовану дію. Перформанс є творчим актом суб'єкта, його самовираженням через уявлення та дію, адресовану певній аудиторії.

Дослідниця М. Антонян вказує на доречність виділення двох самостійних видів перформансу – художнього та соціального⁵. Політичні перформанси є різновидом соціальних, які розуміються як «певний публічний жест, який є відповіддю на певні події чи процеси у суспільстві»⁶. Американська дослідниця А. Борекка відзначає, що політика стає театром тоді, коли «вона маніфестує себе як така, коли представникам надається сцена, де вони можуть спостерігатися аудиторією, і коли глядач – вимога постановки на сцені – стає нормою політичної взаємодії»⁷. Дослідники вважають, що політика та театр подібні у тому, що в обох випадках є потреба в аудиторії, є спроба завоювання цієї аудиторії.

На нашу думку, основний сенс перформансу потрібно шукати не в ньому самому, а в просторі тих індивідуальних переживань і вра-

жень, які наповнюють тих, хто його споглядають. Головною метою політичного перформансу є не сам комунікативний акт, а завоювання уваги аудиторії. Адже політичний вибір багатьма здійснюється не після виваженого аналізу, а під впливом емоційного враження. Як слушно зауважує І. Чудовська-Кандиба, перформанс зорієнтований, насамперед, на зоровий (візуальний), а не словесний (вербальний) характер сприйняття⁸. Якщо навіть у ньому й використовуються слова або мовна взаємодія між виконавцями, то все одно не в їхній традиційній інформативній функції. Вербальні знаки наділяються символічним сенсом і використовуються скоріше для того, щоб спровокувати глядача на пошук якогось прихованого змісту. У перформансі, на думку Я. Шумської, звичайні речі та буденні предмети, завдяки незвичайним поєднанням і нетрадиційному використанню, набувають нового, іноді й несподіваного сенсу⁹.

Серцевиною перформансу є «жест, а невід'ємними рисами – епатаж і провокативність»¹⁰. У сучасній політиці до перформансу вдаються як до технології комунікативної взаємодії зі широкою аудиторією. Частіше перформанси використовуються не для підтримки, просування провладної політики, а саме для протестної. Громадсько-політичні перформансні акції можуть бути різноформатними та неоднотипними за стилем і жанром: від найпростіших театралізацій до акцій, які володіють складним сценарієм і потребують професіоналізму виконавців (наприклад, «ожилі» картини; балетні постановки; ходіння на ходулях).

Українська дослідниця-політолог У. Ільницька важливим аспектом політичних перформансів називає видовищність, театралізацію дійсності¹¹. І справді, у перформансі кордон між виконавцем і глядачем, спеціально стирається, наприклад, до дійства залучаються перехожі. Акцент робиться на взаємодії «сцени» та «глядацького залу», що неможливо у випадку урочистого політичного (а подекуди і сакрального) ритуалу. «Перформанс є комплексною комунікативною дією, де рівноцінною є і роль дійових осіб, і власне аудиторії. Сутність перформансу проявляється в його функції як способі маніфестації політичних ідей і демонстрації ролі своїх прихильників»¹². Українська дослідниця-політолог Т. Кремень вважає, що через перформанси політична мобілізація досягає аполітичних верств

населення, залучає їх до політичної діяльності шляхом надання політичній участі елементів гри¹³.

Політичний перформанс – явище, яке виникло задовго до постмодерної доби, але якнайкраще вписується у соціокультурну матрицю сьогодення. За останні роки політичний перформанс міцно укорінюється як форма соціального протесту в Україні. Сьогодні чимало реальних подій практичної політики театралізується, аби вони могли потрапити у новини.

Постмодерністська суспільно-політична реальність відторгує усталені ціннісні орієнтації, нормативність, впорядкованість, суспільну організованість, натомість актуалізуються питання індивідуального саморозвитку й якості життя. Наприклад, мистецько-політичний перформанс «Відрізання язика українській журналістиці» (Київ, 21.09.2012, біля парламентського паркану) проводився на знак протесту проти прийняття парламентом у першому читанні законопроекту, у якому передбачалися санкції (трирічне ув'язнення) до журналістів за «наклеп». Під час перформансу демонструвалося «відрізання язика» українській журналістиці, з якого й «готувалися страви».

Розкриємо сутність політичних перформансів детальніше на одному прикладі. У парку З. Фройда у Відні український перформер і поет Н. Гончар зробив концептуальний перформанс на суспільно-політичну проукраїнську тематику. В основі концепції був круглий мармуровий стіл із такими ж величними стільцями, на спинках яких були назви новоприйнятих у 2004 році країн-учасниць ЄС. Між двома такими стільцями з написом UNGAR та TSCHECHIEN було закладено решітку, перед нею – дерев'яний стілець, «вдягнений» у помаранчеву футболку (перформанс відбувався після Помаранчевої революції). На ньому вимальовували фарбою UKRAINE. Неподалік від круглого столу забили чотири кілки в землю й обгорнули червоною тканиною, що створювало вигляд кабіни для голосування або ж роздягалки. Ту «кабіну» Н. Гончар обклеїв у процесі перформансу аркушами з літерами: перший листок – U і далі дописує чорним маркером: nterricht; другий листок – вгopі: in der K lasse, внизу: кілька ікон матінки Божої з написами (GNADENBILD MARIA PÓCS aus dem Stephansdom in Wien. / Die Ikone stammt aus einem ukrainischen Basilianerkloster in Ungarn); третій листок – зверху: RAIN/

TUT/BUDE, знизу: TUT/ BUDE/ WIRD/ DA; четвертий листок – Е. Букви склали слово UKRAINE. Напис на перших двох листках «Unterricht in der Klasse» – навчання в класі. Під однією з ікон напис: Милосердна Марія Поч) з собору св. Стефана у Відні; під другою – відбиток ікони з українського василіанського монастиря в Угорщині. Далі на третьому листку Н. Гончар пророкує, що тут буде дощ і тому він буде тут. Знову ж таки застосовує свій прийом міжмовної словесної гри. Після цього автор фотографує свої словесно-візуальні витвори. Далі на решітку перед кріслом UKRAINE (тобто лицем до України) чіпляє табличку – візуальний вірш німецькою:

Also
 Als→O
 Als→sehr O
 Als→O
 Als

В українському перекладі: «Отже / Якщ О / як дуже О / як О / як». Це, у випадку, якщо сприймати кожне слово як окреме повідомлення. А в цілому вірш має в основі гру слів, а також візуальний ряд із літер «О», що можна сприймати як вікно у Європу чи як благальні очі України. У цих недомовках відчитуємо бажання України: як зробити так, щоб пробити грати й опинитися за круглим столом?

А через грати до круглого столу обернено надпис німецькою, в перекладі Х. Назаркевич, який у авторському варіанті звучить так: «Ліжко моє/ моя поетична майстерня/ Ліжко моє/ мій найщиріший друг/ Ліжко чиясь/ do you sleep English?/Ліжко чиясь/ schlafen Sie Deutsch?/ Ліжко моє/ Ліжко моє українське/ Ліжко моє/ то мій вселюдський борг»¹⁴. Тут маємо звернення до європейців від українського крісла, що уособлює «ліричну майстерню» – літературний процес. І прохання радості для всіх літераторів, інтеграцію у світовий літературний контекст. Тут автор ніби відповідає чим потрібно стирати кордони – інтелектом¹⁵.

Круглий стіл в центрі має вигляд вічного вогню, в якому в самому центрі «палає» Україна. І там само, в центрі, дублюються ці два тексти, що на решітках: «Also» та «Mein Bett». Далі Н. Гончар забирає крісло «UKRAINE», скидає решітку, надягає на крісло поверх червоної футболки чорну з написом «DIAMOND» (алмаз) і ставить між кріслами як повноправного члена круглого столу. Далі

символічно починається злива, ніби на підтвердження напису «RAIN/ TUT/ BUDE» (тут буде дощ). Н. Гончар ховається від дощу, прикриваючи себе кріслом «UKRAINE». Саме в такий спосіб автор намагався поєднати статичний метод передачі інформації, як-от вірші чи написи на аркушах і динамічний – гра із стільцем, тканинами тощо. Відтак Н. Гончар надав своєму перфомансу подвійне дно, в якому містяться ключі до розуміння. Він досягнув унікального поєднання концептуального наповнення показу, відтворення політичного контексту¹⁶.

Мистецтво, що завжди має певну претензію на революційність, вибухово спрацьовує у середовищі, яке й без того несе революційний заряд. Перфомансний потенціал якнайкраще увиразнює творчість учасників Євромайдану. Вже після першої великої демонстрації 24 листопада 2013 р. проявилось яскраве мистецьке забарвлення протесту, сила революційної творчості. Вітчизняна дослідниця Н. Мусієнко привертає увагу, що «з насиченого креативом Євромайдану окрема яскрава сторінка, безумовно належить численним перформансам з жовто-блакитним піаніно, яке вперше з'явилося біля Адміністрації президента, коли музикант загравав перед силовиками. Потім піаніно помандрувало до КМДА, а зрештою побувало на барикадах Грушевського. З'явилась навіть спільнота «піаністів-екстремістів», які в балаклавах зимою 2013–2014 рр. грали на піаніно – «інструменті свободи», щоб підтримати дух революції. Після Києва до акції «Інструмент свободи» долучилося Львів, Донецьк, Ужгород, Кіровоград та інші обласні центрів, де з'явилися жовто-сині вуличні піаніно, на яких одночасно грали активісти. Піаніно стало своєрідним символом революції, мирного спротиву, а також показником культури та свідомості революціонерів»¹⁷. Водночас на Анти-Майдані прикладів креативних перформансів, авторських пісень тощо замінили радянська пісня та шансон. Як зауважує Н. Мусієнко, «політичні акції на Майдані так чи інакше перетворювалися на перформанси. Бійців «Беркута» обсипали м'якими іграшками, активісти ставали перед силовиками з дзеркалами замість плакатів»¹⁸.

Активісти «Київського культурного трибуналу» провели (Київ, грудень 2013 р., Майдан Незалежності) політичний перфоманс «Чемодан – вокзал – Воркута», розмалювавши кілька десятків валіз для

провладних українських політиків і урядовців. Кожна валіза була унікальна та неповторна, їх об'єднували прикріплені «квитки» на потяг у Воркуту (Росія): валізу, на якій написано «Петро Симоненко», обмотано сміттєвими пакетами синього та жовтого кольору і канатами; на валізі «Вови Рибака» написано «Ура!» і намальовані ялинки та тайга; чемодан «Діми Табачника» прикрашала шкільна «двійка», а «Колі Азірова» – червона велика крапка і напис «Продано».

Перфомансами можна вважати й візуалізовану форму протесту проти авторитарних законів від 16 січня 2014 р., які зокрема, забороняли носіння масок і шоломів під час мирних вуличних акцій. На народні віча кількох наступних днів протестувальники приходили у каstrулях, мисках, друшляках, будівельних і військових касках, перев'язували обличчя шарфами, прикривалися розмальованими у блакитно-жовту тональність медичними масками. Автомобілісти зумисне оформлювалися у колони понад п'ять автівок. На спинах перехожих висіли плакати з написами: «Я — п'ятий! Не йди за мною!»²⁰. Так у найрізноманітніші креативні способи громада демонструвала своє ставлення до поправок, внесених до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян.

На підтримку Євромайдану проводилися перфомансні акції й за кордоном. Наприклад, 27 січня 2014 р. у Берліні перформер А. Раушман влаштував акцію солідарності з Майданом, учасники якої кілька годин пролежали, обмотані термо-фольгою, на скрижаній землі перед Бранденбурзькими воротами. Вони символізували тих, хто загинув у Києві¹⁹.

Яскравим прикладом є арт-перфоманси руфера Григорія Mustang Wanted (Павла Ушевця) до Дня Незалежності України (розфарбовування у ніч на 20.08.2014 р. шпиля будівлі на Котельничеській набережній у Москві у кольори українського прапора; підкорення 24.08.2014 р. будівлі Московського державного університету)²¹. Також національна символіка була використана й у сміливому перфомансі донецької художниці Марії Куликовської, яка у під час бієнале сучасного мистецтва «Маніфест 10» (Санкт-Петербург, Ермітаж, 01.07.2014), лежала на сходах музею, загорнувшись в український прапор. Удаючи мертву, вона протестувала проти політики Росії, яка призвела до її вимушеної внутрішньої міграції з Донецька до Києва.

Загалом, політичні перформанси у «суспільстві спектаклю» (за Е. Гі Дебором) увиразнюють протестні настрої у ненасильницькому форматі боротьби з певних політичних проблем. Перформансна політична комунікація за сучасних тенденцій розвитку публічної політики, її театралізації набуватиме зростаючої значущості для сучасного політичного процесу, а сприйняття політичних подій через призму видовищності та розважальності неминуче набуватиме нових форм і масштабів.

1. *Маньковская Н. Б.* Перформанс // *Культурология: энциклопедия.* В 2 т. / гл. ред. и авт. проекта С. Я. Левит. Москва: РОССПЭН, 2007. Т. 2. С. 27.
2. *Шумська Я.* Перформанс як традиція минулого і сьогодення // *Народознавчі зошити.* 2013. № 1 (109). С. 162.
3. *Ольшанский Д.* Политический PR. Санкт-Петербург: Питер, 2003. С. 348.
4. *Хома Н. М.* Політичний перформанс як постмодерна форма соціального протесту // *Вісн. НТУУ «КПІ».* Сер.: «Політологія. Соціологія. Право». 2014. № 1 (21). С. 19.
5. *Антонян М. А.* Некоторые особенности употребления понятия перформанс в современной культуре // *Moscow University Young Researchers' Journal.* 2013. № 2. URL: <http://youngresearchersjournal.org/wp-content/uploads/2013/10/antonyan-performance.pdf>.
6. Там же.
7. *Borrecia A.* Political dramaturgy: a dramurg's (re)view // *The Drama Revue.* 1993. № 4. С. 66.
8. *Чудовська-Кандиба І. А.* Перформанс візуальних комунікативних практик у сучасному соціокультурному просторі // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства:* зб. наук. праць. Вип. 15. Харків, 2009. С. 280.
9. *Шумська Я.* Цит. праця. С. 162–163.
10. *Маньковская Н. Б.* Там же. С. 27.
11. *Ільницька У. В.* Перформансна комунікація // *Військ.-наук. вісн. Львів. ін-ту Сухопут. військ ім. гетьмана П. Сагайдачного Нац. ун-ту «Львів. політехніка».* 2009. № 12. С. 194.
12. *Хома Н. М.* Цит. праця. С. 20.
13. *Кремень Т.* Емоційна складова політичної мобілізації через соціальні медіа // *Наукові праці [Чорноморс. держ. ун-ту ім. П. Могили].* Сер.: «Політологія». Вип. 192. Т. 204. С. 72.
14. *Гончар Н.* Автопортрети. Вибрані вірші. Київ, 2013. С. 9.
15. *Починюк Ю.* Перформанс як медіатекст // *Вісн. Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка.* Сер.: «Іноз. філологія». 2014. № 126. Ч. 2. С. 66–67.
16. Там само. С. 67–68.
17. *Мусієнко Н.* Мистецтво Майдану. URL: http://mari.kiev.ua/Moussienko_MAIIDAN_ART.pdf.
18. *Мусієнко Н.* Мистецтво Майдану: дослідження соціокультурної антропології // *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія.* 2014. Вип. 10. С. 187.
19. *Мусієнко Н.* Мистецтво і революція: київський Майдан 2013–2014 рр. // *Агора.* 2014. № 13. С. 56.
20. *Хома Н. М.* Цит. праця. С. 20.
21. *Хома Н. М.* Політичний перформанс як акціоністська форма // *Політикус.* 2015. Вип. 2. С. 81.

Hruieva Oleksandra. Performance: the use of creative potential in politics

The article examines performance as one of the forms of political action-game in the postmodern reality. Political performance is analyzed as a modern

communication format within the «government – society» system, the appearance of which is caused by the loss of potential by the traditional political communication technologies. It is proved that performance fits perfectly into the present-day socio-cultural matrix. The author emphasizes that political performance is already rooted as a form of social protest in Ukraine and has demonstrated its effectiveness as an interaction (influence) technology.

In the article attention is paid to the fact that performances are the research subject of cultural scientists, anthropologists and philosophers. But the performative practices dedicated to socio-political issues have been increasingly becoming the research subject of specialized political analyze, as the political sphere offers wide empiric material for analysis.

It is emphasized that performance is based on gestures, while outrageousness and provocativeness are its essential features. In modern politics performance is used as a technology of communicative interaction with a wide audience. The author notes that performances are usually used specifically for protest expression rather than for supporting and promoting pro-government politics.

Political performance (as a form of social performance) is considered as a specific public gesture, which is a response to certain events of processes in the society. The creativity of performance subjects is viewed as oppositional to the government; therefore it does not fit into its political strategies and tactics. Attention is paid to the fact that the main purpose of political performance is not the communicative itself, but gaining the attention of the audience. The author explains it with the fact that many people make their political choice under influence of emotional perception rather than after balanced analysis.

The article emphasizes that political performance as an untraditional communication tool appeals to the irrational components of social consciousness. It is argued that the boundary between performance and ordinary life is quite conventional, which is confirmed by a number of conceptual approaches to the theatricalization of modern existence.

Characterizing the performance, the author indicates its creative, improvisational nature, which is the most appropriate in the postmodern era. Postmodernism is associated with lack of canons, carnivalization, increased self-expression of people. It is emphasized: while in the modern era the main political action was voting, the decrease of respect towards the authorities in the postmodern era caused the shift of activity forms towards more creative forms of political participation along with the rapid evolution of various forms of internet activity.

The author accents that performance is oriented primarily on visual rather than on verbal form of perception. Even if words or verbal interaction between the performers is used in performance, they do not serve their traditional informative function. The verbal signs are given a symbolic meaning and are used mostly to provoke the viewer to search for some hidden meaning. In performance ordinary things and everyday objects, thanks to unusual combinations and untraditional use, gain a new and sometimes absolutely unexpected meaning. The author proves that the basic meaning of performance must be sought not within itself,

but in the space of individual expressions and impressions filling those, who contemplate it.

The article pays particular attention to the performances, which took place during Euromaidan – starting with the performances with the yellow-and-blue piano and creative protests against the authoritarian laws passed on January 16th, 2014. The performance actions held abroad in support of Euromaidan are also studied. It is proved that art, which always claims to be revolutionary to some extent (and so are the political performances) acts explosively in an environment that already has a revolutionary charge.

Key words: performance, political performance, social protest, theatricalization of politics.

УДК 32.328.18

Н. Г. ГНАТЕНКО

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ УЧАСТІ ГРУП ІНТЕРЕСІВ У ЗАКОНОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

Досліджено особливості становлення та сутнісні характеристики таких моделей функціонального представництва як плюралізм, корпоративізм, клієнтизм. Визначено різні форми участі груп інтересів у законотворчому процесі з огляду на специфіку цих моделей.

Ключові слова: плюралізм, корпоративізм, неокорпоративізм, клієнтизм, група інтересів.

Gnatenko N. G. Социально-экономические факторы участия групп интересов в законотворческом процессе

Исследованы особенности становления и существенные характеристики таких моделей функционального представительства как плюрализм, корпоративизм, клиентизм. Определены различия в формах участия групп интересов в законотворческом процессе с точки зрения специфики указанных моделей представительства.

Ключевые слова: плюрализм, корпоративизм, неокорпоративизм, клиентизм, группа интересов.

Gnatenko Natalya. Socioeconomic factors of the interest groups in the legislative process

The features of the formation and the essential characteristics of such models as the functional representation of pluralism, corporatism, clientelism are analyzed.

© ГНАТЕНКО Наталія Григорівна – помічник-консультант народного депутата України, здобувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

The various forms of the interest groups participation in the legislative process on the specific nature of these models are defined in the article.

Key words: *pluralism, corporatism, neocorporatism, clientelism, interest groups.*

Одним із факторів, що впливають на ефективність та легітимність законодавчої влади є участь груп інтересів у законотворчому процесі. Характер, інтенсивність та форма взаємодії між парламентом та групами інтересів детерміновані як інституційними чинниками (місце парламенту в системі влади, якість партійної системи, наявність/відсутність легального інституту лобізму тощо), так і особливостями усталеної в суспільстві системи функціонального представництва в розумінні сукупності «взаємодіючих між собою і з іншими соціально-політичними акторами груп інтересів»¹.

З огляду на форму організації інтересів у суспільстві та механізми групової участі у процесі вироблення державної політики у країнах сталої демократії виокремлюють дві базові моделі функціонального представництва: плюралізм та корпоративізм. У середині минулого століття у рамках порівняльної політології цілий ряд західних авторів досліджували системи груп крізь призму поляризованої конструкції «плюралізм-корпоративізм»².

Характеристики цих моделей зумовлені соціально-економічними факторами, а також історичними особливостями процесу формування інституту держави та його співвідношення із громадянським суспільством у Сполучених Штатах Америки та країнах Західної Європи відповідно.

У США становлення плюралістичної системи функціонального представництва відбувалось одночасно зі становленням державності. Джерелом цих процесів виступало громадянське суспільство, поділене, за висловом одного із «батьків-засновників» США Джеймса Медісона, на «фракції» (від лат. *factio*), тобто об'єднання громадян, які «діють під впливом якоїсь спільної спонуки – пристрасті або інтересу – всупереч правам інших громадян або сталим і сукупним інтересам спільноти»³. Така «фракційність» суспільства вважалась об'єктивним явищем, а головним завданням законодавства визначалось впорядкування різних і суперечливих суспільних інтересів та створення умов для розширення соціальної бази плюралізму.

Плюралістичний характер суспільної організації став одним із вагомих чинників, що вплинув на сутнісні характеристики та ефективність моделі функціонального представництва у США. Другим чинником стала плюралістична організація державного механізму, яка передбачає дисперсію влади як на центральному рівні (поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову), так і на рівні територіальної організації влади (встановлення федеративної форми державного устрою), множинність та конкурентність політичних еліт, дієвість інститутів громадського контролю тощо. Третім чинником стала наявність стійкої традиції, яка з часом оформилась у політико-правові правила та процедури, участі усіх зацікавлених соціальних груп у процесі підготовки державних рішень.

Також дослідники плюралізму наголошують, що на характер та структуру системи груп впливає ряд взаємопов'язаних соціально-економічних показників, серед яких відносно високий рівень доходів і багатства на душу населення та збільшення його рівня впродовж тривалого періоду; різноманіття сфер професійної діяльності; економічний лад, за якого виробництвом зайняті переважно відносно автономні фірми, які жорстко орієнтуються у своїх рішеннях на національний та міжнародний ринок тощо⁴.

Американські компаративісти Г. Алмонд та Дж. Пауелл виокремлюють такі сутнісні характеристики плюралізму: а) різноманітні групи можуть представляти один соціетальний інтерес; б) членство у групах є добровільним і обмеженим; в) групи часто мають вільну або децентралізовану організаційну структуру; г) групи інтересів та уряд чітко відмежовані один від одного⁵. Власне «автономність» груп інтересів, їх жорстке відокремлення від державного механізму, на думку багатьох дослідників, виступає засадничою характеристикою плюралізму⁶. За такої системи відбувається перманентний зовнішній тиск «знизу вгору», з боку організованих груп на органи влади з метою реалізації групових потреб та інтересів (отримання пільг, преференцій тощо). Інтереси реалізуються пропорційно тиску, який група чинить у процесі вільної «ринкової» конкуренції за розподіл суспільних ресурсів.

Формою участі груп інтересів у законотворчому процесі в США виступає лобізм. Як зазначають науковці, «історія американського лобіювання – це фактично історія американського законодавства і

як така вона почалась вже у Конгресі першого скликання та з першого законопроекту – про встановлення митних тарифів»⁷. Спочатку лобістська практика ґрунтувалась на закріпленому у Першій поправці до Конституції США (1789 р.) праві громадян звертатися до офіційних органів зі скаргами. У 1946 році у США було ухвалено спеціальний закон, який легалізував професійну лобістську діяльність. З тих пір лобізм «досяг рівня відносно самостійного політичного інституту»⁸ і члени парламенту більше не розглядаються як автомати, які механічно відповідають на зовнішній тиск груп. Більшість дослідників сходяться на думці, що і лобісти, і законодавці мають власні чіткі цілі і прагнуть максимізувати свої вигоди⁹.

На противагу США у Західній Європі система функціонального представництва зародилась в надрах жорстко централізованої ієрархічної середньовічної держави як система професійних гільдій та корпорацій. Її становлення відбувалось одночасно зі становленням громадянського суспільства шляхом боротьби за вивільнення з-під державної монополії. Виокремлюють дві історичні форми корпоративізму: старий (авторитарний, етатистський) та новий (ліберальний, соціетальний) корпоративізм.

Старий корпоративізм ґрунтується на ідеї побудови «корпоративної держави», де політичне представництво суспільних інтересів здійснюється через систему національних галузевих корпорацій. Найбільш повно ця ідея була реалізована фашистським режимом Б. Муссоліні (Хартія праці 1927 р.). У 1934 році в Італії було сформовано 22 корпорації, кожна із яких включала у себе представників галузевих профспілок, підприємницьких союзів та фашистської партії. Спочатку корпоративне представництво здійснювалось на урядовому рівні через дорадчий орган «Національна рада корпорацій» (1930 рік). У другій половині 30-х років було проведено реформу системи парламентського представництва, внаслідок якої палату депутатів замінила палата «фашиї та корпорацій».

Більшість науковців сьогодні наголошують, що впровадження корпоративізму у Італії, так само як і його елементів у фашистській Німеччині, Іспанії, Португалії, не мало нічого спільного із пошуком раціональної системи представництва суспільних інтересів і було спрямовано на формування дієвого державного механізму макси-

мальної керованості суспільних процесів, тому принципово розрізняти старий та новий корпоративізм (неокорпоративізм).

Класичне визначення неокорпоративізму дав Ф. Шміттер у своїй роботі «Вік корпоративізму ще триває?»¹⁰. На думку вченого, це «система представництва інтересів, в якій суб'єкти (units), що її складають, організовані у обмежену кількість примусових, монопольних, ієрархічних і функціонально диференційованих один від одного категорій, що визнаються, а іноді створюються державою, яка гарантує їм вказану монополію у обмін на певну ступінь контролю за підбором їх лідерів, виробленням їх вимог та прихильностей»¹¹. Таким чином, неокорпоративізм передбачає ієрархічну структуру системи груп, яка формується під впливом зовнішнього чинника – держави.

Як зазначають Г. Алмонд та Дж. Пауелл, для демократичних корпоративістських систем груп інтересів характерне більш організоване, порівняно із плюралістичною системою, представництво інтересів: а) кожен соціетальний інтерес, як правило, представлений однією головною асоціацією; б) членство у такій асоціації часто є обов'язковим і майже всезагальним; в) головні асоціації мають централізовану структуру і координують дії своїх членів; г) у багатьох випадках групи інтересів систематично беруть участь у виробленні і здійсненні політичного курсу¹². Отже, кожен окремий секторальний інтерес репрезентує лише одна головна асоціація (як правило, професійна асоціація та профспілки). Структура такої асоціації має ієрархічну будову і включає у себе всі об'єднання відповідного сектора. Головна асоціація володіє монопольним правом на представництво секторального інтересу перед органами влади. Поза нею артикулювати інтереси неможливо.

Таке «укрупнення» соціальних відносин між групами та державою дозволяє інкорпорувати систему функціонального представництва у механізм вироблення державної політики, коли групи інтересів «виступають як своєрідна подовжена рука держави, структура, яка тісно інтегрована в управлінський процес»¹³. При неокорпоративній моделі в основі взаємодії суб'єктів (державна, профспілки, бізнес) лежить не конкуренція, а компроміс. Незалежно від ресурсного потенціалу усі учасники переговорів виступають рівноправними партнерами, які орієнтовані на взаємні поступки, від-

мову від прагнення максимізувати власну користь в ім'я стабільного розвитку суспільства та беруть на себе частину відповідальності за наслідки домовленостей. Співпраця найбільш значимих у суспільстві груп інтересів та держави носить стратегічний (довготерміновий) характер і завжди інституціоналізована. Мова йде, перш за все, про інститут соціального діалогу як форму офіційної співпраці органів виконавчої влади/місцевого самоврядування, профспілок та бізнесу.

На парламентському рівні у країнах Західної Європи провідні політичні партії історично тісно співпрацюють із впливовими групами інтересів. Ця співпраця носить не лише прагматичний, але й ідеологічний характер: ліві партії традиційно виступають на захист інтересів найманих працівників (профспілок), а праві – інтересів роботодавців (бізнесу). Так, у складі європейських соціал-демократичних партій перманентно присутні профспілкові функціонери, а бізнес-групи тісно співпрацюють із «буржуазними» (правими) партіями¹⁴.

Сучасні тенденції суспільного розвитку спричиняють конвергенцію колись самодостатніх моделей плюралізму та корпоративізму, внаслідок чого виникають нові форми співпраці між державою та групами інтересів. Проте за будь-якої модифікації взаємодія груп інтересів та органів влади в цілому та парламенту зокрема містить ряд потенційних загроз демократичним принципам врядування, серед них: а) ігнорування широких соціальних інтересів і інтересів «неорганізованих груп»; б) надпредставленість добре організованих, ресурсних груп (великого бізнесу та корпорацій); ризики корупційних впливів з боку організованих груп інтересів на політичний процес. Тобто реальний вплив груп інтересів не завжди є пропорційним їх соціальній значимості. За відсутності належних запобіжників це призводить до спотворення суспільного балансу інтересів і, зрештою, змінює «напрямок соціальної еволюції»¹⁵.

Особливо це актуально для пострадянських країн, які знаходяться в стані демократичного транзиту. Специфіка функціонального представництва в цих країнах зумовлена рядом взаємопов'язаних соціально-економічних чинників: стійкі традиції соціальної взаємодії у формі клієнтистських соціальних структур; соціальна поляризація суспільства на тих, що перебувають угорі і внизу соціальної драбини із незначним прошарком, що становить середину ієрархії; процес первісного накопичення капіталу внаслідок «дикої»

приватизації; централізована модель державного управління; відсутність стабільних політико-правових “правил гри”; “зависання” між “радянськими” установками і наративами ліберальної демократії.

Усі ці фактори призвели до симбіозу великого бізнесу і політики, коли партикулярні за своїм характером інтереси артикують провідні політичні партії та безпосередньо народні депутати України. Основна мета такої інкорпорації бізнесу у владу – прагнення до перерозподілу суспільного багатства «під егідою держави» на користь зацікавленої групи з метою отримання позаконкурентного прибутку (політичної ренти).

Існують різні визначення політико-економічного устрою, де наближення до влади дозволяє бізнес-еліті отримувати виключні привілеї у питанні реалізації приватного корпоративного інтересу: «crony capitalism» («капіталізм для своїх»)¹⁶, «режим кланової олігархії»¹⁷, «олігархічний корпоративізм»¹⁸. На думку автора, ці поняття є синонімами у розумінні системи відносин між владою та великим бізнесом, яка легалізована через формально демократичні процедури та інститути і має за мету отримання максимальної політичної ренти. У широкому розумінні така система функціонального представництва ґрунтується на засадах корпоративістської, патримоніальної взаємодії, проте її реальний зміст розкривається через практику структурної політичної корупції.

Джерелом поширення корупції є клієнтизм як форма організації посткомуністичного суспільства, у свою чергу корупція виступає фундаментом суспільних структур клієнтистського типу. Таке явище науковці називають “клієнтистською корупцією”, тобто однією з форм структурної корупції, поширення якої нівелює демократичні принципи організації влади.

За таких умов верховенство права лише захищає наявний статус-кво, нічого не ламаючи та не перетворюючи, і тому часто “фактично сприяє організаційному оформленню й усталенню наявних форм клієнтизму та корупції”¹⁹. Закони ініціюють і ухвалюють з метою максимізації вигоди з боку т. зв. клієнтських мереж або вузького кола «своїх людей».

Отже, залучення груп інтересів до процесу підготовки парламентських рішень в країнах сталої демократії спрямоване на вироблення максимально об’єктивної та ефективної з точки зору

суспільних потреб державної політики. Залежно від соціально-економічних чинників у різних країнах формуються різні політико-правові механізми взаємодії функціональної системи політичного представництва з органами влади в цілому та парламентом зокрема.

Виокремлюють дві полярні моделі демократичного функціонального представництва: плюралізм та корпоративізм. Перша передбачає зовнішній конкурентний вплив груп інтересів на законотворчий процес. Формою такої комунікації виступає лобізм. Друга – традиційну практику кооперації найбільш впливових груп інтересів із провідними політичними партіями. При цьому за будь-якої моделі законодавство містить жорсткі обмеження щодо діяльності члена парламенту, яка несе потенційну загрозу зловживання представницьким мандатом в особистих цілях чи в інтересах третіх осіб.

В пострадянських країнах, що перебувають на стадії демократичного транзиту, відсутні реальні інституційні та моральні запобіжники щодо викривлень законотворчого процесу в бік пріоритетного задоволення партикулярних інтересів великого бізнесу. Система функціонального представництва формується як ієрархічна структура, в основі якої лежить практика клієнтистської корупції. При цьому форма участі груп інтересів у політичному процесі носить легальний характер. Як правило, вони інкорпоровані у політичний процес через членство у провідних політичних партіях та участь своїх представників у виборах на мажоритарних округах.

1. Павроз А. В. Группы интересов и лоббизм в политике: учебное пособие. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. С. 38. **2.** Thomas C.S. (ed.) First World Interest Groups: A Comparative Perspective. / edited by Clive S. Thomas. p.cm. — (Contribution in Political Science). Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, 1993. 269 p. **3.** Медісон Дж. Основи демократичного врядування // Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 383 – 384. **4.** Даль Р. Демократия и ее критики / пер. с англ. под ред. М.В. Ильина. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. С. 382. **5.** Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: учеб. пособие для студ.-политологов / Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р.; сокр. пер. с англ. А.С. Богдановский, Л. А. Галкина. Москва: Аспект Пресс, 2002. С. 137. **6.** Перегудов С. П. Организованные интересы и государство: смена парадигм // Полис. 1994. № 2. С. 76 – 87. **7.** Лобіювання в Україні та за кордоном: досвід, проблеми і перспективи: Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу 26 лютого 2009 р., місто Київ / за заг. ред. В. Федоренка. Київ: СПД Москаленко О.М., 2009. С. 6. **8.** Зяблюк Н. Г. США: лоббизм

и политика / Ин-т США и Канады АН СССР. Москва: Мысль, 1976. С. 15. **9.** *Wright J. R.* The One Thing You Need To Know about Interest Groups. URL: <http://www.rochester.edu/college/psc/conferences/niemi2007/pdf/wright.pdf> **10.** *Schmitter Ph.* Still the Century of Corporatism? // Review of Politics, 1974, Vol. 36. № 1. P.85-131. **11.** Там же. Р. 104. **12.** *Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учеб. пособие для студ.-политологов / Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р.; сокр. пер. с англ. А.С. Богдановский, Л. А. Галкина.* С. 137. **13.** *Перегудов С. П.* Корпорации, общество, государство: эволюция отношений. Москва: Наука, 2003. С. 33 – 34. **14.** *Перегудов С. П.* Политическое представительство интересов: опыт запада и проблемы России. URL: <http://www.jim-11.narod.ru/stat/peregudov.htm> **15.** *Олсон М.* Логіка колективної дії: суспільні блага і теорія груп / пер. з англ., післямова С. В. Слухай. Київ: Лібра, 2004. С. 165. **16.** *Проблеми конституційного транзиту в Україні / С. О. Янішевський, О. А. Фісун [та ін.] ; за ред. В. М. Яблонського, С. О. Янішевського.* Київ: НІСД, 2011. С. 39 – 40. **17.** *Михальченко М., Михальченко О., Невмержиський Є.* Корупція в Україні: політико-філософський аналіз: монографія. Київ: ІПЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. С. 105. **18.** *Перегудов С.П.* Корпорации, общество, государство: эволюция отношений. Москва: Наука, 2003. 352 с. **19.** *Шайо А.* Клиентизм та здирицтво: корупція в перехідному періоді // Політична корупція перехідної доби / за ред. С. Коткіна та А. Шайо. Київ: «К.І.С.», 2004. С. 2.

***Gnatenko Natalya.* Socioeconomic factors of the interest groups in the legislative process**

One of the factors that have the effectiveness and legitimacy of the legislative power is the interest groups involvement in the legislative process. The principle, intensity and form of the interaction between the parliament and interest groups are determined by the institutional factors (the place of parliament in the government, the quality of the party system, the presence/absence of the legal institute of lobbying, etc.), and the features of the established social system of the functional representation.

Two basic models of the functional representation, pluralism (USA) and corporatism (Western Europe) are distinguished in the countries of stable democracy from the form of the interest organization in the society and the mechanisms of the group participation in the public policy development.

The pluralist model assumes that the interest groups are separated from the state mechanism; the interest groups interact on the basis of “market” competition (similar to a market economy where the state creates the rules but does not interfere with its flow); all public interests have the right and the opportunity to organize and effect on the political process. This concept is related to the lobbying practice on the parliamentary level, when the autonomous structures engage the external pressure to the highest representative body for the purpose of the realization of his own “selfish” interest and do not assume any responsibility for the consequences of legal decisions.

Neocorporatism involves the incorporation of the interest groups in the decision-making process. The groups (mainly professional associations and trade unions)

appear as a monopoly in the representation of the interests of the sphere of public life advance of the public authorities and have a hierarchical system. The incorporation of such groups in the decision-making mechanism prevents a clear distinction subject-object interaction. As a result, the interest groups perform the aggregation of the social interests and take responsibility for the consequences of agreement.

It is the traditionally close cooperation of leading political parties with the influential interest groups, which has the ideological substantiation: the left-wing parties have to protect the interests of employees (trade unions) and the right-wing parties – the interests of employers (businesses).

The legislation has the restrictions on the activities of Member of Parliament who carries the potential threat to abuse by representative mandate for the personal aims or for the benefits of the third parties.

The real institutional and moral distortions are in default in the post-Soviet countries that are in the process of democratic transit.

The system of the functional representation is formed as a hierarchical structure, based on the practice of the customer-related corruption. This form of participation of interest groups has a legal way in the political process. They are generally incorporated in the political process through the membership in the leading political parties and their representatives participate in the elections in the majority constituency.

Key words: pluralism, corporatism, neocorporatism, clientelism, interest groups.

УДК 323.2

В. М. ТАРАСЮК

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ. ДОСВІД ІЗРАЇЛЮ

Проаналізовано вплив воєнного стану і змін у структурі політичної влади на ізраїльські ЗМІ. Досліджуються причини здійснення ЗМІ представництва держави перед громадянським суспільством, а не навпаки. Розглядаються наслідки впровадження військової цензури й розвитку свободи слова.

Ключові слова: засоби масової інформації, політична влада, держава, громадянське суспільство, безпека держави, оборона держави.

В. Н. Тарасюк. Государственное регулирование информационных технологий. Опыт Израиля

Проанализировано влияние военного положения и изменений в структуре политической власти на израильские СМИ. Исследуются причины осущес-

© ТАРАСЮК Володимир Миколайович – аспірант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

твления СМИ представительства государства перед гражданским обществом, а не наоборот. Рассматриваются последствия введения военной цензуры и развития свободы слова.

Ключевые слова: средства массовой информации, политическая власть, государство, гражданское общество, безопасность государства, оборона государства.

Tarasjuk Volodymyr. State regulation of information technology. The experience of Israel

The article analyzes the influence of the military situation and changes in the structure of political power in the Israeli media. The reasons for which the media carries out state representation to civil society, and not vice versa. We consider the implications of the introduction of military censorship and freedom of speech.

Key words: media, political power, the state, civil society, the security of the state, the defense of the state.

Незалежно від нашого ставлення до електронних засобів масової інформації та друкованих періодичних видань абсолютно очевидно, що їх діяльність зовсім не вичерпується неупередженим звітом про події, що відбуваються. У суспільних науках тривалий час було прийнято дефініювати ЗМІ як засіб об'єктивного звіту про суспільно-політичні події. Дослідники відзначали роль преси як впливового інструмента контролю над органами влади та силовими структурами. Приписувана ЗМІ об'єктивність перетворила їх на один з найважливіших центрів впливу в сучасній державі. Хоча ЗМІ часто, дійсно, служать каналом для вираження дисидентських думок у соціально-політичній сфері. Як правило (особливо після Другої світової війни), ЗМІ були й залишаються засобом забезпечення контролю над населенням (шляхом впливу на формування суспільної думки) з боку державних органів. Демократичні режими активно експлуатують міф про свободу слова, однак навіть у відкритих суспільствах ЗМІ, свідомо чи ні, обслуговують в основному органи влади. Передача ЗМІ у власність держави або елітних груп, цензура, опіка, маніпулювання, оприлюднення неповної або помилкової інформації – все це досить поширені явища в сучасній державі, особливо під час воєн або тяжких криз¹.

Війна 1991 р. у Перській затоці, в якій Ізраїль зазнав зовнішньої агресії, була також інформаційною війною. На арені розгорнутої тоді боротьби західні друковані видання та електронні засоби масової інформації воювали проти Іраку і методично створювали образ Аме-

рики як нації, що бореться проти сил зла заради миру в усьому світі. Політичні, військові й вузькоекономічні інтереси (як, наприклад, потреба у зниженні цін на нафту або передвиборча зацікавленість Президента США Джорджа Буша-старшого у завоюванні популярності) – такого роду інтереси, якщо і не замовчувалися, то і не підкреслювалися. Таким чином, виявилася спростованою поширена в суспільних науках думка, ніби засоби масової інформації західних країн і транснаціональні ЗМІ вільні від якого б то не було впливу з боку влади².

Водночас історія свідчить про значну роль ЗМІ у заохоченні (підтримці) протестних настроїв. Тут стикаються два аспекти: ЗМІ зацікавлені в сенсаційних новинах, а опозиційні групи, зі свого боку, позбавлені засобів, що дозволяють встановити прямий контакт з населенням, підтримки якого вони потребують. Щоб привернути до себе увагу ЗМІ, опозиційні групи вдаються до неконвенціональних політичних акцій, таких, як масові демонстрації, спалювання національного прапора, заслони на дорогах і навіть фізичне насильство – не тому, що на чолі цих груп стоять переконані хулігани і вандали, а тому що тільки таким чином у них є шанс потрапити на шпальта газет і «засвітитися» у кадрі телевізійних новин. Іноді, коли мета протестних рухів є близькою (вигідною) журналістам і редакторам, які впливають на формування порядку денного ЗМІ, висвітлення діяльності подібних акцій буває широким і позитивним. Громадський протест на підтримку закінчення військових дій Америки у В'єтнамі в більшості випадків згадується як разючий приклад нерозривного зв'язку між опозиційними групами і всебічним, доброзичливим висвітленням їх діяльності у ЗМІ. Дослідження показали, що акцентування засобами масової інформації опозиційної щодо урядової політики точки зору стало наслідком того, що деякі впливові представники громадської еліти підтримували рух протесту проти війни у В'єтнамі. Іншими словами, готовність ЗМІ представляти опозиційну точку зору обумовлена позицією потужних еліт, які, якщо й не представлені у владі, то принаймні борються за неї, використовуючи ЗМІ як найважливіший засіб мобілізації громадської підтримки³.

Дослідження в галузі політичних наук в основному зосереджуються на засобах контролю за ЗМІ з боку держави (цензура), на

особливостях їх функціонування, на впливі на суспільство і на взаєминах між ЗМІ та різними суспільними групами. Більшість досліджень виходять з передумови, що при демократичних режимах ЗМІ незалежні й автономні, що їх відносини з органами влади та іншими організаціями складаються на рівноправній основі; рівноправні відносини досягаються за рахунок повної свободи, що надається ЗМІ в рамках плюралізму і демократії⁴. Даний підхід видається дещо спрощеним, тому що ігнорує місце ЗМІ в політичній структурі сучасної держави, яка використовує їх для забезпечення «символічної легітимації» своєї діяльності.

Твердження французького соціолога Л. Альтюссера про те, що ЗМІ є невід'ємною частиною державного ідеологічного апарату, емпірично майже не досліджувалося. Також не піддавалося глибокому аналізу його твердження, що ЗМІ, як знаряддя у руках державних органів влади, сприяє встановленню таких меж і принципів функціонування соціально-політичного дискурсу, які служать інтересам правлячої еліти. Крім Л. Альтюссера, схожі тези висувалися німецькими філософами Ю. Хабермасом і Г. Маркузе, французьким соціологом М. Фуко та іншими мислителями.

Ю. Хабермас вважає, що сучасна національна держава характеризується забезпеченням гегемонії влади за допомогою контролю над агентами соціалізації, такими, як загальноосвітня система і ЗМІ. Г. Маркузе підкреслював, що ЗМІ маніпулюють «сфабрикованими потребами» мас відповідно до інтересів домінуючих у суспільстві груп. На думку представників марксизму А. Грамші і Р. Мілібанда, ЗМІ нав'язують підлеглим класам «картину світу» правлячої еліти⁵.

М. Фуко меншою мірою підкреслював класові відмінності при розгляді ролі ЗМІ у сучасній національній державі. На його думку, спадкоємність сучасного суспільства забезпечується набором символів, передумов і тверджень, які є продуктом політичної системи, і водночас зумовлюють її репродукування. Домінуючий дискурс створює визначення «добраго» і «злого», «помилкового» і «правдивого», «нормального» і «такого, що відхиляється від норми» в суспільстві й в політиці. Саме такому дискурсу і зобов'язана своїм існуванням сучасна національна держава. Консенсус досягається не завдяки безперервному діалогу між групами і індивідами, а за допомогою нав'язування елітами зручних їм критеріїв «істинності»

всім іншим соціальним групам. Створені таким чином «істини» обслуговують правлячий клас і визначають як форму, так і зміст сучасної національної держави⁶.

На макрорівні дослідження місця засобів масової інформації в системі соціально-політичних відносин поділяються на дві групи відповідно до двох основних підходів:

1. Інструментально-функціональний підхід виходить з того, що ЗМІ в основі своїй автономні, хоча ступінь їх свободи і відрізняється в різних державах в мирний і воєнний час. Представниками такого підходу вважаються, зокрема, американські політологи Г. Лассуелл і Р. Даль⁷.

2. Підхід, який умовно можна назвати структурально-критичним, представлений іменами Л. Альтюссера, М. Фуко, Г. Маркузе та інших. Вони підкреслюють той факт, що ЗМІ є частиною державної структури, невід'ємним елементом і творцем «правил гри» домінуючого в ній дискурсу.

Основна розбіжність між двома підходами стосується питання про те, чи є ЗМІ окремою від держави організацією, і чи дійсно найбільш часто представлені ними точки зору істотно відрізняються від позицій державних структур. Структурально-критичний підхід дозволяє краще зрозуміти специфіку роботи засобів масової інформації.

На підставі дослідження ролі та місця ізраїльських ЗМІ під час воєн, які вів Ізраїль (від Синайської кампанії 1956 року до Війни в Перській затоці в 1991 році), можна стверджувати, що, незважаючи на функціональні зміни, ізраїльські ЗМІ фактично, як і раніше, являють собою частину політичної структури єврейської національної держави. Ізраїльські ЗМІ далекі від формування будь-якої альтернативи існуючій політичній системі, вони не кидають виклик встановленому порядку, а навпаки, допомагають його зміцнювати.

До закінчення Війни Судного дня в жовтні 1973 р. ізраїльські ЗМІ були повністю залежними від військово-політичного істеблішменту. Лідери держави не сприймали ЗМІ як серйозного опонента. Правляча протягом багатьох десятиліть Робітнича партія безроздільно контролювала Управління радіомовлення, а після появи в країні в 1968 р. телебачення отримала контроль і над ним. Більшість газет контролювалися тими чи іншими політичними партіями, причому газета «Давар», що видавалася Робітничою партією, була най-

більшою і найбільш впливовою. В інших газетах також знаходила своє вираження культурна й організаційна залежність від правлячої партії. Ця залежність виявлялася не тільки у відсутності іншої інформації у сфері безпеки, ніж та, що надавалася газетам і радіо (а згодом і телебаченню) політичним керівництвом, а й у прийнятті нав'язуваних їм аксіом, які беззастережно приймалися більшістю найбільш поширених в Ізраїлі в ті роки друкованих видань.

Усвідомлення журналістами і редакторами основних завдань ЗМІ в демократичних країнах – критичного осмислення і переосмислення політики правлячих еліт, особливо з питань безпеки – було в той період досить обмеженим. Теми, що стосувалися безпеки країни, якщо і порушувалися, то лише у вигляді лаконічних інформаційних повідомлень, у той час як критичний аналіз впроваджуваної керівництвом країни політики фактично був відсутній. Так, у 1950-1960 рр. ініційована Давидом Бен-Гуріоном політика операцій відплати надзвичайно рідко критично аналізувалася ЗМІ⁸. Засоби масової інформації були схильні беззастережно підтримувати позицію керівництва країни без обговорення неминуче пов'язаних з нею проблем морального і політичного характеру. Тому ті, хто приймав політичні рішення, могли не звертати на пресу жодної уваги. До того ж ЗМІ не давали ізраїльській громадськості інформації, що дозволяла б критично переосмислити дії уряду в сфері безпеки та оборони.

З початком Синайської кампанії, в жовтні 1956 р., ЗМІ імітували повну узгодженість урядових рішень. Фактично стали на бік уряду. Синайська кампанія була представлена так, як того волила політична еліта – тобто як військова акція, спрямована виключно на викорінення терористичних баз на території Єгипту й на забезпечення свободи ізраїльського судноплавства в Тиранській протоці. Крім того, військові дії висвітлювалися пресою як останній засіб запобігання глобальній війні з Єгиптом. Коментарі військових у пресі були рідкими і поверховими та полягали в розлогіх описах тактичних кроків, з акцентом на їх хронологічній послідовності й висвітленні мужності ізраїльських військ.

Подібним чином висвітлювали Синайську компанію й опозиційні видання. За винятком одного малотиражного і досить маргінального видання – газети «Глас народу», друковані органи опозиційних партій мовчали.

У суспільних науках таке явище прийнято називати «довірчим консенсусом». Під цим поняттям мається на увазі схильність широким мас, як індивідів, так і цілих груп солідаризуватися з істеблшментом і з символами державності в періоди військової напруженості або відкритих конфліктів із «зовнішнім ворогом»⁹.

У демократичних режимах, що тривалий час перебувають у стані війни, «довірчий консенсус» зустрічається особливо часто. Примітно, що з листопада 1956 по березень 1957 р. Ізраїль був змушений відступити із захоплених ним у ході боїв територій (сектор Газа і Синайський півострів). Цей факт та виявлені згодом численні тактичні помилки, жодним чином не вплинули на позицію ізраїльських ЗМІ.

Напередодні Шестиденної війни (навесні 1967 р.) керівництво Робітничої партії проявляло нерішучість у прийнятті рішень щодо розвитку ситуації у відносинах з Єгиптом. Серед лідерів правлячої партії на той момент не було фахівців з військових питань, у той час як в опозиційних партіях значилися визнані авторитети в цій галузі: генерали Ігаль Алон (партія «Ахдут ха'авода») і Моше Даян (РАФІ). На тлі того, що цілком могло б бути витлумачено як нездатність тодішнього прем'єра Леві Ешколя прийняти однозначне рішення про завдання превентивного удару по Єгипту, преса почала брати активну участь у політичних дискусіях. Вона невпинно вихваляла військові заслуги Моше Даяна і вимагала призначити його на посаду міністра оборони. Преса стверджувала, що Леві Ешколю бракує впевненості в собі, цинічно обігрувала його манеру говорити під час трансляції його промов по радіо, не залишаючи без уваги жодної його слабкості. Газети підтримували підхід, який і так домінував у суспільстві, що полягав у необхідності завдання негайного превентивного удару по Єгипту, а в ширшому сенсі слова – у підтримці силових методів вирішення арабо-ізраїльського конфлікту.

ЗМІ відображали загальний настрій, що відображався в тривозі за продовження існування держави і пошуках харизматичної особистості, яка зуміла б відшукати вихід зі стану гнітючої невизначеності. Крім підкреслено маргінальних видань, які належали до несіоністських груп (таких, як комуністи і троцькістський рух «МАЦП»), переважна більшість газет висловлювали довіру до армії та інших силових структур. Таким чином, ЗМІ залишилися части-

ною політичного консенсусу й не зробили істотного внеску в його критичне переосмислення.

Ця тенденція тривала аж до завоювання Іудеї, Самарії, Синайського півострова і Голанських висот у ході Шестиденної війни. Існування з початку червня 1967 по серпень 1970 р. уряду національної єдності на чолі з Леві Ешколя і заміна його Голдою Меїр призвело до того, що спектр думок з питань оборонної політики країни у ЗМІ став ще більш одноманітним. Сутність розширених урядів і «роздутих» коаліцій така, що вони значно скорочують кількість відкритих суспільних суперечностей. Засновані на широких коаліціях уряди, відображаючи політичні союзи між різними партіями, забезпечували собі контроль над основними центрами впливу в суспільстві та в політиці Ізраїлю. Використовуючи визначення Іцхака Галь-Нура і Авраама Діскіна щодо взаємовідносин між урядом і Кнесетом, можна сказати, що широкі урядові коаліції забезпечили кругову систему влади в ізраїльській політиці¹⁰.

У ході «війни на виснаження» (1967-1970 рр.) ізраїльські ЗМІ також виступали на боці політичного істеблішменту. Водночас саме декларований широкий консенсус призвів до зростаючого протесту в тих нечисленних виданнях, що представляли ліворадикальне крило ізраїльської політики, яке підтримувало відступ Ізраїлю з усіх захоплених у ході Шестиденної війни територій в обмін на укладення мирних угод відповідно до резолюції №242 Генеральної асамблеї ООН. Час від часу в газетах публікувалися статті, в яких публічно висловлювався протест проти дій уряду, який відхилив компромісні пропозиції Державного секретаря США У. Роджерса і посередника ООН, шведського дипломата Г. Яррінга. Яскравим тому свідченням є опублікований в квітні 1970 р. колективний лист групи учнів випускних класів, у якому підлітки висловили побоювання, що, призвані на службу в армію, вони можуть опинитися на лініях фронту нової арабо-ізраїльської війни, якої, на думку авторів листа, можна уникнути. Початковим мотивом для цієї хвилі протесту стала відмова тодішнього глави уряду Голди Меїр санкціонувати візит до Єгипту на переговори з Г.-А. Насером тодішнього президента Всесвітнього єврейського конгресу Нахума Гольдмана. В результаті в опозиційному середовищі склалася думка, що уряд не вживає достатніх зусиль, щоб домогтися мирної угоди.

У 1968 р. було засновано ізраїльське телебачення, проте в перші роки існування його роль у формуванні соціально-політичного порядку денного була незначною. У тому, що стосувалося висвітлення війни на виснаження, телевізійні трансляції не йшли далі коротких інформаційних зведень про поточні події на ізраїльсько-єгипетському кордоні. Незважаючи на свій потенціал, телебачення того часу не займалося критикою урядових структур. Як в силу зафіксованої в законі структурної підзвітності теле- і радіомовлення урядовим органам, так і внаслідок причетності журналістів до політичного дискурсу влади, телебачення беззастережно представляло той же істеблішмент, який визначав зовнішню, оборонну і внутрішню політику країни¹¹.

Війна Судного дня в жовтні 1973 р. привела до істотних змін у внутрішньополітичному житті країни, в тому числі в галузі засобів масової інформації. Напередодні початку бойових дій ЗМІ умисно утримувалися від оприлюднення фактів, які могли б засвідчити те, що арабські країни збираються напасти на Ізраїль¹².

Коли повною мірою були розкриті масштаби «провалу» (так було названо період, що передував війні) і з'ясувалося, що позиції, яких дотримувалася правляча партія, виявилися докорінно помилковими – почали критикувати винних. Вперше з 1930-х років довіра ЗМІ до правлячої партії похитнулася. Політики і військові, чий авторитет ще вчора був поза сумнівом, стали винуватцями глобальної катастрофи. Поступово розгорівся журналістський бунт проти центральних фігур ізраїльської політики, таких, як глава уряду Голда Меїр і міністр оборони Моше Даян. ЗМІ підтримали хвилю критики шляхом глибоких й позитивних оглядів присвячених рухам протесту. Аналіз телевізійних програм 1970-1973 рр. свідчить про значні зміни у ставленні ЗМІ до опозиційних угруповань.

Характер змін, які спіткали структуру влади в другій половині 1970-х років, сприяв появі ЗМІ, основою діяльності яких стали журналістські розслідування. Це призвело до поступового розвитку більш критичних і різнобічно орієнтованих ЗМІ. Проте ЗМІ, як і раніше, не виходили за межі встановлених правил політичної гри, обслуговуючи інтереси правлячих еліт і перебуваючи під впливом основоположних установок сіоністської ідеології. Як і в 1970-і роки, за ці межі наважувалися виходити лише ті видання, за якими стояли

маргінальні політичні рухи, проте вони були майже непомітні на загальному тлі.

Війна в Перській затоці в 1991 р. знову виявила значний ступінь залежності ЗМІ від органів державної влади та чітко продемонструвала, що ізраїльська преса тісно пов'язана з військово-політичним істеблішментом. В ході тієї війни державний контроль над ЗМІ значно посилювався. Цензура стала жорсткішою, контроль з боку органів влади поширився на велику частину преси. В період війни в Перській затоці всі електронні ЗМІ, по суті, стали «голосом армії». Хоча опитування громадської думки показували, що більшість ізраїльтян (90%) була задоволена діяльністю ЗМІ в ході тієї війни, це жодним чином не свідчило про їх незалежність¹³. Ізраїльська громадськість слабо усвідомлює своє право на отримання незалежної критичної інформації, особливо з питань, що стосуються сфери національної безпеки. Більше того, під час війни люди, як це зазвичай і буває в часи, коли суспільству загрожує небезпека, перебували під впливом «цінностей консенсусу». Повна єдність, що демонструється ЗМІ, придушила у зародку саму можливість виникнення суспільних дискусій щодо життєво важливих тем.

Проте сучасні ізраїльські ЗМІ порівняно з пресою 1950-х років набагато різнобічний, більше спираються на журналістські розслідування і не настільки довірливі щодо влади. Але цього, однак, не завжди достатньо, щоб вони могли виступати представниками суспільства перед органами влади.

Важливо визначити три основних види демократичних режимів. Перший – громадянське суспільство, в якому преса користується майже необмеженою свободою, за винятком деяких специфічних завдань (таких, як будівництво атомних реакторів або програми з розробки неконвенціональної зброї); прикладом можуть бути західноєвропейські країни. Другий вид – громадянські суспільства, які мають певні риси імперій; в мирний час вони забезпечують майже вільний доступ до будь-якої інформації, однак у воєнний період накладають на ЗМІ жорстку цензуру. Прикладами таких країн можна вважати США і Британію в ході Першої та Другої світових воєн, а також Британію під час війни за Фолклендські острови. Важливо відзначити, що і під час війни в Перській затоці в США і в Англії була широко задіяна цензура, щоб запобігти витоку інформації в

ЗМІ від «надто балакучих» представників військового керівництва і генералітету. Третій – включає держави, що знаходяться на початкових етапах становлення незалежності або такі, які перебувають у стані воєнної чи політичної кризи. Такі режими більш схильні використовувати цензуру, ніж держави, що належать до перших двох видів. Підкреслимо: йдеться про демократичні країни. До третього типу держав можна віднести Індію та Ізраїль.

Контроль над ЗМІ в Ізраїлі закріплений в основоположних правових актах ще з часів британського мандата, частково – прийнятих вже ізраїльським парламентом. Ордонанс про пресу 1933 р. й Положення про оборону (надзвичайні ситуації), прийняте в 1945 р. досі діють майже виключно щодо арабської преси, теоретично дозволяють органам виконавчої влади закривати газети і цензурувати повідомлення ще до їх опублікування, навіть коли вони не становлять прямої загрози державній і суспільній безпеці.

Відносно щоденних видань на івриті діє угода між військовою цензурою і Комісією редакторів, вперше підписана ще 1949 р. Відповідно до цієї угоди доти, доки газети самі передають на розгляд цензури публікації, що стосуються питань оборони і державної безпеки, цензура за своєю ініціативою не вимагає на перевірку будь-які статті та матеріали і не застосовує до ЗМІ будь-яких санкцій. Преса всіяко прагне уникати ситуацій, в яких буде задіяна жорсткіша цензура і в яких цензор відступить від угоди з Комісією редакторів, користуючись правами, якими його наділяють досі формально не скасовані правові акти 1930–40 років¹⁴. Тому преса, як правило, вважає за краще не сваритися з владою й не часто наважується на критику військово-політичного керівництва в принципових питаннях національної безпеки.

Багато редакторів газет задоволені таким становищем, оскільки влада надає їм інформацію, отримання якої за інших умов вимагало б від них значних зусиль. Становище з державними теле- і радіоканалами було до середини 1990-х років набагато гірше через їх підзвітність уряду. Даний контроль обумовлений безпосередньо Законом про телерадіомовлення 1965 р. і серйозно обмежує можливості ЗМІ.

Журналістські репортажі з делікатних, з точки зору органів національної безпеки, питань пишуться з певною обережністю. В ре-

зультаті багато дуже важливих для суспільства тем були оприлюднені в Ізраїлі представниками іноземних ЗМІ. Серед цих тем були справа Вануну¹⁵, вбивство Абу Джіхада¹⁶, можлива співпраця між Ізраїлем і Південною Африкою у сфері ядерних розробок, тортури захоплених палестинців представниками ізраїльських служб безпеки тощо. Всі ці справи були спочатку розслідувані й оприлюднені іноземною пресою і лише згодом з'явилися в ізраїльській пресі. Такий абсурдний стан сприяє виникненню прихованих інформаційних каналів для передачі за кордон важливих повідомлень, а потім ті ж повідомлення «повертаються» до Ізраїлю вже як цитати з іноземної преси.

В Ізраїлі немає вкоріненої культури ліберальних цінностей, оскільки цінності ці найчастіше тлумачаться як загроза національній безпеці. Можна виділити кілька причин, чому і правляча еліта, і широка громадськість виправдовують відступ від ліберальних цінностей з міркувань забезпечення національної безпеки.

По-перше, важливою складовою політичного дискурсу ще за часів, що передували заснуванню держави Ізраїль, стала секретність. Свобода слова тоді сприймалася як така, що суперечить необхідності зберігати в таємниці свою діяльність, оскільки, діючи в підпіллі (особливо в 1940-і роки), тільки таким чином люди і соціальні групи могли обмінюватися інформацією, не піддаючи себе загрозі.

По-друге, ізраїльське суспільство характеризує постійна воєнна напруженість, що породжує побоювання, аби неконтрольоване використання інформації не завдало шкоди, яка перебиває своїми масштабами будь переваги демократії. Так, слідом за терористичним нападом на учнів однієї зі шкіл в місті Маалот у 1974 р. виникла дилема, повідомляти чи ні про те, що були захоплені заручники. Таке повідомлення могло б серйозно ускладнити переговори з терористами і знизити шанси на успіх антитерористичної операції.

По-третє, в ситуації безперервної воєнної напруженості, яка характеризується постійною загрозою припинення існування держави, посилюються соціальні та юридичні санкції, що застосовуються проти всіх, хто займає дисидентські позиції. ЗМІ також змушені дотримуватися конформістських поглядів, тоді як заради справжнього блага суспільства від преси найчастіше потрібне вираження точки зору, опозиційної офіційній лінії.

По-четверте, такий стан сприяє політичній еліті, позаяк дозволяє маніпулювати інформацією та приховувати її під приводом цензури, обумовленої інтересами безпеки. За зависою секретності можновладці приховують від суспільства інформацію не тільки військового, а й політичного характеру. Через багатосторонній контроль за ЗМІ, здійснюваний органами влади, такі зловживання завдають непоправної шкоди здатності ЗМІ бути сполучною ланкою між державою і суспільством.

По-п'яте, в Ізраїлі немає закріпленого, письмово або усно, права, що визначає основні права людини, і немає чітко обумовленої етики, яка зобов'язувала б державу поважати і захищати ці права¹⁷. В силу того, що право на отримання інформації не є непорушним правилом суспільно-політичного життя, особливо щодо питань національної безпеки, доступ ЗМІ до багатьох ресурсів сильно обмежений. Щоправда, прийняте в 1988 р. рішення Верховного суду в справі газети «Місто» зміцнило право ЗМІ на критику офіційної політичної лінії в питаннях безпеки. Відповідно до цього рішення жодна публікація, яка містить критику армії і силових структур, не повинна піддаватися цензурі доти, доки не буде доведено, що така публікація здатна завдати реальної шкоди державній безпеці¹⁸.

У суспільстві майже аксіомою стала думка, що відкрите громадське обговорення шкодить національній безпеці, особливо під час війни або кризи в сфері безпеки. Перевага військового експерта над журналістом приймається як щось само собою зрозуміле. Цим пояснюється той факт, що приховування від преси окремих осіб або цілих територій приймається в ізраїльському суспільстві майже без заперечень. Опитування громадської думки показали, що більшість населення в Ізраїлі вороже налаштоване щодо втручання преси в роботу силових структур¹⁹. Нанесення побоїв журналістам, котрі перебувають на місці теракту з метою підготувати репортаж, безперервні звинувачення преси у «лівому» спрямуванні, аж до звинувачень у співпраці з ворогом, – усе це свідчить про вкрай ворожу атмосферу, в якій доводиться працювати журналістам. При цьому преса є невід'ємною частиною панівного дискурсу, через що складається абсурдна ситуація: ЗМІ, які відіграють значну роль у формуванні нормативної ієрархії цінностей, самі стають її жертвами.

Негативний образ закріпився за ЗМІ не тільки зусиллями широких мас, а й політиків, які повинні були б усвідомлювати значення вільної преси в підтримці демократії. Хоча члени ізраїльського парламенту час від часу використовують ЗМІ у своїх цілях, деякі з них свідомо вважають, що ЗМІ «завдають шкоди національній безпеці». Найбільше неприйняття ЗМІ спостерігається з боку представників праворадикальних і ультрарелігійних партій. Незважаючи на консерватизм ЗМІ і їх прихильність нормативній ієрархії цінностей, їм стабільно приписується ліва навіть і ліворадикальна орієнтація. Це свідчить про дуже непросту атмосферу, з якою ЗМІ постійно доводиться стикатися.

Міф про вільну пресу в Ізраїлі про те, що є нібито «четверта влада», здатна створювати ефективні альтернативи існуючим порядкам, є частиною і панівного дискурсу. Політики задоволені відсутністю реального суперника в особі ЗМІ, використовуючи їх при цьому як канали для впливу на суспільство. Журналісти, зі свого боку, задоволені ситуацією, в якій їм не потрібно докладати особливих зусиль, оригінальності та обґрунтованості при висвітленні різних проблем ізраїльського суспільства. Політик бачить у міфі про вільну пресу вдалий привід, що дозволяє набагато успішніше відбивати нападки з боку широкої громадськості, оскільки ця громадськість вже має нібито свого представника в особі ЗМІ. Журналіст культивує цей міф, оскільки він забезпечує йому алібі перед суспільством і дозволяє утримуватися від критики, яка могла б серйозно нашкодити його подальшій кар'єрі. Коли на порядку денному постає питання національної безпеки, картина стає ще більш передбачуваною. Критика військово-політичного керівництва вимагає від журналіста значної підготовки й готовності заплатити досить високу ціну, яку більшість ньюсмейкерів платити не готові. Ізраїльські ЗМІ не мають ні можливості, ні бажання змінювати той стан, який склався у суспільстві.

1. *Galnoor I. (ed.). Government Secrecy in Democracies. New York: Harper & Row, 1977; Etzioni-Halevi E. National Broadcasting Under Siege. New York: St. Martin, 1987; Schraman L.W. Mass Media and National Development. Stanford: Stanford University Press, 1964; Weimann G. Terrorist or Freedom Fighter? Labeling Terrorism in the Israeli Press // Political Communication and Persuasion. Vol. 2. No. 4 (1985). P. 433–445; Weimann G. The Threat of Terror: The Effects of Press Cov-*

erage // Journal of Communication. 1983. № 33. P. 38–45. **2.** *Goren D.* «The Gulf War and the Media», in G. Barzilai, A. Klieman and G. Shidlo (eds.), *The Gulf Crisis and Its Global Aftermath* (London: Routledge, 1993), pp. 264–276. **3.** *Russet B., Graham T.* «Public Opinion and National Security Policy: Relationship and Impacts», in M. Midlarsky (ed.) // *Handbook of War Studies*. Boston: Unwin & Hyman, 1991. P. 239–257; *Gitlin T.* *The Whole World is Watching*. Berkley: University of California Press, 1980. **4.** *Frank T.M. & E. Weisband* (eds.), *Secrecy and Foreign Policy*. New-York: Oxford University Press, 1974. **5.** *Althusser L.* *Lenin and Philosophy and Other Essays* // *Monthly Press Review*. 1971. P. 127–188; Г. Маркузе. Одновимірна особистість. Москва: «REFL-books», 1994; Gramsci A. Selection from the Notebooks. New-York: International Publishers, 1971; Miliband R. *The State in Capitalist society*. London: Weidenfeld and Nicholson, 1969. **6.** *Фуко М.* Археологія знання. Київ: «Ніка-центр», 1997. **7.** *Lasswell D.H.* «The Structure and Function of Communication in Society», in W. Shramm (ed.), *Mass Communication*. Urbana: University of Illinois Press, 1960; *Dahl R.* *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press, 1989. **8.** *Заки Шалом.* Проблеми безпеки й формування оборонної політики Ізраїлю // Курс «Становлення ізраїльської демократії. Перше десятиріччя.». Тель-Авив: Открытый университет, 2001, книга 3, стор. 59–88; Аргументи М. Шарета проти проведення широкомасштабних операцій відплати стор. 75–86. **9.** *Kic H.* Вплив громадянської політики на громадську думку в Ізраїлі в 1967–1974 роках // *Держава, влада і міжнародні відносини.*, 1975. №8. С. 36–60; *Key V.O.* *Public Opinion and American Democracy*. New York: Knopf, 1958; *Mueller J.* *War, Presidents and Public Opinion*. New York: Wiley, 1973. **10.** *Галь-Нур Іб, Діскін А.* Політичні дистанції і парламентська влада: обговорення в ізраїльському парламенті мирних угод з Єгиптом // *Держава, влада і міжнародні відносини.* 1981. №18. С. 5–26. **11.** *Леві Д.* Ідеологічна функція телевізійних новин: представлення інтифади в програмі «Мабат» // *Політика, ЗМІ та суспільство.* 1992. №1. С. 9–30; *Герцог Х., Кемп А., Дрорі Г.* Що тут роблять? Ставлення ЗМІ до американської політики на близькому сході. С. 31–48. **12.** *Моше Негбі.* Свобода преси в Ізраїлі в дзеркалі закону. Іерусалимський інститут вивчення Ізраїлю, 1995. С. 38. **13.** *Леві Ш.* Підтримка уряду: як і напередодні Шестиденної війни // *Маарів.* 1991. С. 7; Ха'арец, 28 січня 1991 року, стор. 3. **14.** *Сегал З.* Військова цензура: її повноваження і контроль над нею з боку судових органів // *Правові дослідження.* 1990. №18 (2). С. 311–342. **15.** *Справа Вануну* – так скорочено називають справу про передачу в жовтні 1986 року атомних секретів Ізраїлю кореспондентам британської газети «Sunday Times». Пізніше з'ясувалося, що секретна інформація була передана Мордехасм Вануну – техніком, який працював у Центрі ядерних досліджень в Дімоні. Цей факт став відомий співробітникам ізраїльських служб безпеки. Вони з'ясували, що сам М. Вануну знаходиться в Лондоні, викрали його і привезли до Ізраїлю, де він постав перед судом. Кримінальна справа 461/86 *Держава Ізраїль проти Мордехая Вануну* (не опублікована) і рішення Верховного суду по кримінальній апеляції 172/88 *Мордехай Вануну проти Держави Ізраїль* // *Зібрання постанов Верховного суду Ізраїлю, том 44 (3), стор.*

265 і далі. На суді М. Вануну заявив, що ним керували ідеологічні, а не економічні мотиви. Він був визнаний винним в пособництві ворогові у війні (стаття 99 Закону про кримінальне право Ізраїлю від 1977 року) і в шпигунстві, що виражалося в зборі та передачі секретних відомостей з наміром заподіяти шкоду безпеці держави (статті 113 (б) і 113 (в) того ж Закону). Апеляція, подана М. Вануну до Верховного суду, була відхилена, і він був засуджений до вісімнадцяти років позбавлення волі. **16.** *Халіль аль-Вазір* (Абу Джихад, 1935-1988) – один із творців палестинської націоналістичної організації ФАТХ (1959), на протязі багатьох років – друга особа в ієрархії ООП, безпосередньо відповідав за проведені антиізраїльські терористичні акти. У 1988 р був убитий в Тунісі силами ізраїльського спецназу в ході операції під кодовою назвою «Меч Гедеона». **17.** *Шануро Й.* Ізраїльська демократія (Рамат-Ган: Масада, 1977); Horowitz D., Lissak M. Trouble in Utopia. The Overburdened Polity of Israel. Albany: State University of New-York Press, 1989. **18.** БАГАЦ 680/88 Шніцер проти Головного військового цензора // Збірник постанов Верховного суду Ізраїлю, том 42 (4), стор. 617 і далі. **19.** *Yuchtman-Yar E.* Who is Afraid of Free Press // Democracy (Winter 1989). P. 19-21. Обидва дослідника приходять до одного і того ж висновку, відповідно до якого до 60% населення вважають, що окремі публікації в ЗМІ завдають шкоди інтересам національної безпеки країни.

Tarasyuk Volodymyr. State regulation of information technology. The experience of Israel.

Researches in political science mainly focused on the mass media control of existing state (censorship), media features and impact on society and relationship between media and different social groups. Most studies come from the premise that democratic regimes independent media and independent, and that their relations with authorities and other organizations are compossing on an equal basis; equal relations achieved by the complete freedom provided by the media as part of pluralism and democracy. This approach is somewhat simplistic, because it ignores the place of the media within the political structure of the modern state, which uses them to provide "a symbolic legitimization" of the activity.

The myth of a free press in Israel, that is supposedly "fourth power", able to impose effective alternative to the existing order - a myth that is part of the dominant discourse. Politicians satisfied lack of real rival in the face of media, using them with a channel to influence society. Journalists, for their part, are happy with the situation in which they are not required much effort, originality and validity of the approach to the various problems of Israeli society. The politician sees the myth of the free press good drive, allowing much more successful repel attacks from the public because the public already has this supposedly represented by a representative media. Journalist cultivated this myth because it gives him an alibi to the public and allows refrain from criticism that could seriously harm his future career. When the agenda the question of national security, the picture becomes even clearer. Criticism of the military and political leadership requires more extensive training of journalist and

is likely required to pay a much higher price that most employees pay no pen ready. Israeli media have neither the capacity nor the desire to change the status quo.

Key words: media, political power, the state, civil society, the security of the state, the defense of the state.

УДК 352.075.1

А. О. ГЛИВКА

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ГАРАНТІЯ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ

Досліджується питання ефективності місцевого самоврядування як необхідного фактору формування та розвитку громадянського суспільства. Автор акцентує увагу на проблемних питаннях розвитку місцевого самоврядування в сучасних умовах та впливу даної ситуації на становлення громадянського суспільства. Аналізується проблематика реформування місцевого самоврядування.

Ключові слова: місцеве самоврядування, громадянське суспільство, ефективність, територіальна громада.

Глипка А. О. Эффективность функционирования местного самоуправления как гарантия становления гражданского общества: проблемы реформирования

Исследуется вопрос эффективности местного самоуправления как необходимого фактора формирования и развития гражданского общества. Автор акцентирует внимание на проблемных вопросах развития местного самоуправления в современных условиях и влияния данной ситуации на становление гражданского общества. Анализируется проблематика реформирования местного самоуправления.

Ключевые слова: местное самоуправление, гражданское общество, эффективность, территориальная община.

Glyyka Andriy. Effectiveness of local government as guaranty of civil society development: problems of reforming

The article examines the question of efficiency of local government as a necessary factor in the formation and development of civil society. The author focuses on the problematic issues of local government in the present conditions and the impact on the situation of civil society. Analyzed issues of local governance.

Key words: local government, civil society, efficiency, local community.

© ГЛИВКА Андрій Олегович – аспірант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Питання ефективності місцевого самоврядування станом на сьогодні є одним із центральних в умовах стрімкого розвитку політичної системи України. Можна констатувати факт необхідності реформування місцевого самоврядування, використовуючи міжнародних досвід та адаптуючи сучасні моделі місцевого самоврядування до реалій сьогодення. Актуальність даного питання полягає в тому, що за умов низького рівня розвитку місцевого самоврядування неможливо забезпечити становлення громадянського суспільства, а також його демократизацію та гуманізацію. Тому пошук нових способів збільшення ефективності місцевого самоврядування є принциповим питанням, від якості вирішення якого залежить безпосередньо процес становлення громадянського суспільства.

Проблематикою впливу місцевого самоврядування на розвиток громадянського суспільства займалися наступні вчені: О. В. Батанов, С. В. Бобровник, В. І. Борденюк, В.І. Гладій, А.С. Матвієнко, А. М. Колодій, О. Ф. Скакун, Ю. М. Тодика та ін.

Місцеве самоврядування – це необхідна передумова розвитку громадянського суспільства. Державне управління та місцеве самоврядування – це дві автономні інституції, які однак, повинні перебувати в постійній взаємодії з метою забезпечення ефективності здійснення управління у державі. В Україні наявні тенденції, на відміну від розвинених європейських країн, щодо низького рівня розвитку органів місцевого самоврядування, ігнорування демократичних засад їх побудови та функціонування.

Ефективне місцеве самоврядування як ланка громадянського суспільства має бути передусім зорієнтоване на вирішення питань соціального розвитку відповідної території, воно покликане здійснювати різноманітні функції у соціальній сфері життя населення. Від участі місцевого самоврядування у вирішенні соціальних проблем мешканців відповідної території, безпосередньої участі територіальних громад у реалізації соціальних прав та відповідних соціальних інтересів кожного їх представника залежить соціальний характер держави загалом¹.

Станом на сьогодні можна констатувати факт наявності наукової дискусії з приводу незалежної природи місцевого самоврядування. Як зазначає А.В. Коваленко, одним із питань, довкола якого не вщухає полеміка, є те, що місцеве самоврядування – це лише елемент

громадянського суспільства, яке прагне побудувати Україна, чи воно є також складовою державного механізму, основне соціально-політичне призначення якого полягає у реалізації завдань та функцій держави². Ми дотримуємося позиції взаємообумовленості місцевого самоврядування та держави. Більше того, відокремлення місцевого самоврядування від державного управління, на нашу думку, значно гальмує розвиток даного інституту громадянського суспільства та, як результат, призводить до проблемних питань його ефективності.

Ефективність місцевого самоврядування в державі повинна гарантуватися низкою принципів, на основі яких формується даний інститут. Такими принципами є принцип верховенства права, законності, гуманізму, демократизму, принцип правової держави, справедливості, рівності. Погоджуємося із думкою С.Г. Серьогіної з приводу того, що досвід становлення місцевого самоврядування в європейських країнах дозволив виробити принципи, які апробовані та втілені у багатьох державах та закріплені в Європейській хартії місцевого самоврядування. На жаль, під час розроблення Основного Закону України й чинного Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» велика частина принципів європейської моделі місцевого самоврядування залишилися поза межами правової регламентації у вітчизняному законодавстві³.

Так, у ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачені наступні принципи: народовладдя, законності, гласності, колегіальності, поєднання місцевих і державних інтересів, виборності, правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами, підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб, державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування, судового захисту прав місцевого самоврядування.

Ми вважаємо, що запорукою ефективності місцевого самоврядування як гаранта утвердження громадянського суспільства в державі є ті принципи, які законодавець закладає в основу реалізації місцевого самоврядування в кожній конкретній країні. У Преамбулі Європейської хартії місцевого самоврядування згадуються такі важливі як принцип демократизації та децентралізації, однак у вітчизняному Законі дані принципи не висвітлені. На нашу думку,

ефективність місцевого самоврядування полягає в першу чергу в його соціальній спрямованості, у наданні можливості вирішувати справи місцевого значення самостійно на рівні відповідної територіальної громади. Тому принцип демократичності місцевого самоврядування є одним із фундаментальних принципів, адже сутністю місцевого самоврядування і є утвердження демократичного порядку вирішення справ на місцях. З даного приводу обґрунтованою є позиція Т.В. Котенко, яка зазначає, що самоорганізація населення для вирішення власних проблем – взагалі ключове питання демократії. Реальне місцеве самоврядування – це конкретний крок у напрямі подальшої лібералізації управління на місцях, пов'язаний з розв'язанням проблем формування громадянського суспільства, посиленням захисту прав і свобод людини та громадянина, їх практичною реалізацією⁴.

Що ж до принципу децентралізації, то ми його розглядаємо як такий, що безпосередньо визначає змістовне наповнення місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування не може бути ефективним та дієвим без відповідного рівня децентралізації влади та передачі повноважень від державних органів органам місцевого самоврядування. В даному контексті влучною є позиція В. Сенчука, який зазначає, що:

саме місцеве самоврядування часто виступає одним із найважливіших показників рівня демократичності держави;

посилення централізації управління у суспільстві засвідчує не тільки специфіку функціонування системи державного управління, а й недосконалість демократії, низький рівень гарантування прав громадян на місцеве самоуправління⁵.

Відповідно до ст. 132 Конституції України, територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. Тобто принцип децентралізації є конституційним принципом організації територіального устрою в цілому, та системи місцевого самоврядування, зокрема.

Децентралізація означає такий спосіб визначення та розмежування завдань і функцій, за якого більшість із них передається з

рівня центральних органів на рівень нижчий і стає власним завданням та повноваженням органів нижчого рівня. Можна також зазначити, що питома вага адміністративної діяльності покладається на місцеві органи або інші уповноважені державою суб'єкти. Така децентралізація влади в державі сприяє розвитку демократії, адже відбувається розширення впливу територіальних громад, соціальних груп та громадськості в цілому на справи публічного значення⁶.

Не можемо не погодитися із вищезазначеною позицією, адже децентралізація безпосередньо забезпечує збільшення повноважень у органів місцевого самоврядування за рахунок передачі повноважень від органів державної влади. І такий процес є необхідним з метою реформування місцевого самоврядування переосмислення його сутності в умовах трансформації політичної системи України. Так, за рахунок збільшення повноважень органів місцевого самоврядування відбувається розвантаження органів державної влади від питань які можуть і повинні бути вирішені на місцевому рівні. В свою чергу, органи місцевого самоврядування набувають більший вплив та реальні можливості вирішувати питання місцевого значення, що забезпечує демократичний лад у суспільстві. Тобто принципи демократизму та децентралізації є взаємопов'язаними, більше того, вони безпосередньо визначають рівень ефективності місцевого самоврядування у кожній конкретній країні.

Аналізуючи питання ефективності місцевого самоврядування, варто також зазначити з приводу принципу субсидіарності, який також не згаданий у Законі України «Про місцеве самоврядування». З цього приводу Х. Іздебський зазначає, що територіальні громади мають повне право, в межах закону, вільно вирішувати будь-яке питання, що не вилучене із сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу влади. В цілому, відповідальність за публічні справи, в першу чергу, повинні нести органи влади, які мають найтісніший зв'язок з громадянами. Наділяючи тією чи іншою функцією інший орган, необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії⁷. Варто підкреслити, що сутність принципу субсидіарності полягає в тому, держава повинна втручатися у справи місцевого значення тільки в тих межах, в який виникає безпосередня потреба, що не

може бути задоволена за рахунок місцевого самоврядування. Однак, реалізація даного принципу потребує ґрунтовної децентралізації.

Важливе значення в контексті забезпечення ефективності місцевого самоврядування як гаранта становлення громадянського суспільства відіграють органи самоорганізації населення. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про органи самоорганізації населення», органи самоорганізації населення - представницькі органи, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їх частин, для вирішення завдань, передбачених цим Законом. Однак, наразі законодавство про органи самоорганізації населення потребує ґрунтовного удосконалення. Так, І. Шумляєва зазначає, що необхідно внести зміни до чинного законодавства щодо повноважень органів самоорганізації населення, зокрема введення диференційованого підходу до визначення повноважень громадських комітетів різного рівня, чітко визначити перелік повноважень, які можуть делегуватись радами громадським комітетам⁸.

Наявність законодавчо підкріпленої реальної можливості функціонування органів самоорганізації населення є однією із основних ознак громадянського суспільства та ефективності місцевого самоврядування.

Слід погодитися із І.В. Дробуш, яка зазначає, що європейська концепція розвитку місцевої демократії, яка має на меті ефективне функціонування інституту місцевого самоврядування, передбачає не лише право, а насамперед реальну спроможність місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення⁹.

На нашу думку, ефективність місцевого самоврядування напряму залежить від потенціалу суб'єктів місцевого самоврядування, від їх реальних можливостей вирішувати питання місцевого значення. Закріплення конституційного права на місцеве самоврядування не означає його реалізації на практиці, оскільки станом на сьогодні велика кількість територіальних громад не можуть забезпечувати свою життєдіяльність на належному рівні. Слушною є наукова позиція А.С. Матвієнка, який вважає, що невеликі за розміром органи місцевого самоврядування не здатні належним чином вико-

нувати соціальні функції, що передаються їм в результаті децентралізації цих реформ та впровадження принципу субсидіарності. Дрібним муніципалітетам бракує здатності справлятися з новими завданнями, зокрема через недостатні управлінські, адміністративні та фінансові можливості¹⁰.

На нашу думку, сучасному місцевому самоврядуванню необхідні реальні зміни, що забезпечили б його ефективність та можливість реалізувати свій функціональний потенціал. Такі зміни можливі шляхом розвитку концепції «спроможних» громад, які дійсно зможуть виконувати функції суб'єктів місцевого самоврядування.

Із прийняттям Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» законодавець запровадив новий механізм вирішення проблеми неспроможності окремих територіальних громад здійснювати функції місцевого самоврядування.

У ст. 2 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» передбачені принципи такого об'єднання: конституційності та законності; добровільності; економічної ефективності; державної підтримки; повсюдності місцевого самоврядування; прозорості та відкритості; відповідальності.

Однак, на нашу думку, добровільне об'єднання територіальних громад несе за собою великий ризик відсутності балансу в процесі укрупнення територіальних громад. В даному контексті ми підтримуємо позицію В.І. Гладія, який зазначає, що проведення реформи місцевого самоврядування передбачає застосування комплексного підходу, який полягає у тому, що ефективність повноважень та ресурсів може бути забезпечена збалансованим застосуванням механізмів підконтрольності та підзвітності органів місцевого самоврядування. Відсутність таких механізмів призведе до підвищення рівня закритості місцевої еліти та обмеження участі громади в управлінні містом самими лише виборами. Тому втілення реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, з одного боку, актуалізує необхідність вдосконалення громадського контролю за діяльністю цих органів, з іншого боку – вимагає створення механізмів запобігання використанню засобів прямої участі громадян з метою дестабілізації політичної ситуації на місцях¹¹.

Станом на сьогодні, наше суспільство не готове здійснити об'єднання в громади на основі принципу самостійності. Саме тому, принцип добровільності в контексті об'єднання територіальних громад потребує критичного осмислення та удосконалення. Досвід багатьох прогресивних країн, зокрема Норвегії та Швеції підтверджує той факт, що участь центральних органів державної влади у процесі об'єднання територіальних громад є дієвим та ефективним механізмом здійснення реформи місцевого самоврядування. З метою формування повноцінних суб'єктів місцевого самоврядування необхідно встановити чіткі критерії «спроможності» суб'єкту місцевого самоврядування. Застосування в процесі об'єднання принципу добровільності не забезпечить логічного та оптимального об'єднання. І незважаючи на радикальність даної позиції, вона є ключем для розкриття функціонального потенціалу місцевого самоврядування в Україні. В даному випадку не нівелюватиметься позиція громадськості, оскільки укрупнення територіальних громад потрібно здійснювати виходячи в першу чергу з етнічних та територіальних характеристик, враховуючи безпосередньо думку населення. Тому, для України необхідно обрати компроміс – а саме змішану модель укрупнення територіальних громад за участі органів держави на основі врахування думки громадськості.

Наразі місцеве самоврядування перебуває на перехідному етапі становлення, в результаті чого виникає необхідність формувати нові підходи до його розвитку та забезпечення ефективності як гарантії становлення громадянського суспільства. В процесі реформування місцевого самоврядування повинні бути визначені конкретні напрями та механізми, які забезпечать ефективність його реалізації, наявність у суспільства реального, а не декларативного права на місцеве самоврядування. Ефективність місцевого самоврядування полягає у можливості одиниці місцевого самоврядування повноцінно виконувати свої функції, забезпечувати соціально-економічний розвиток територіальної громади, здійснювати якісне управління справами на місцях, що забезпечить упорядкованість суспільних, політичних та економічних відносин в межах всієї держави.

1. Дробуш І.В. Соціальна функція місцевого самоврядування: її структура, сутність та зміст // Вісник Центральної виборчої комісії. 2015. № 2 (32). С. 90.
2. Коваленко А.В. Завдання та функції органів місцевого самоврядування у за-

безпеченні захисту прав споживачів // Державне будівництво. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_2_44 **3. Серьогіна С.Г.** Муніципальна реформа як чинник удосконалення функціонування системи місцевого самоврядування в Україні // Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2013. Вип. 26. С. 4. **4. Котенко Т.В.** Взаємодія місцевого самоврядування та громадянського суспільства: функціональний аналіз // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 4. С. 143. **5. Сенчук В.** Місцеве самоврядування і демократична держава: діалектика взаємозв'язку і взаємної детермінації // Юридична Україна. 2009. № 6. С. 17. **6. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін.; Центр політико-правових реформ. Київ, Москаленко О. М., 2012. С. 13. **7. H. Izdebski** Samorząd terytorialny Podstawy ustroju i działalności. Wydanie III Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2004. С. 94-95. **8. Шумляева І.** Організаційно-правові засади діяльності органів самоорганізації населення в Україні. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02\(2\)](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02(2)) **9. Дробуш І.В.** Укрупнення територіальних громад як необхідна умова реалізації соціальної функції місцевого самоврядування // Часопис Національного університету "Острозька академія". Сер.: Право. 2014. № 2. С. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_2_15 **10. Мамвієнко А.С.** Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. С. 175. **11. Гладій В.І.** Місцеве самоврядування як ресурс політики євроінтеграції: досвід вишеградської групи та перспективи України: дис. ... канд. політ. наук.; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2015. С. 175.**

***Glyyka Andriy.* Effectiveness of local government as guaranty of civil society development: problems of reforming**

The article examines the question of efficiency of local government. The author focuses on the need to reform local government, using international experience and adapting current models of local government to the realities of nowadays. Therefore, finding new ways to increase the efficiency of local government is a very important matter.

The author reveals the interdependence of local governments and the state governments. Furthermore, the separation of local government from the state government significantly decreases the development of civil society institutions and as a result, leads to the problem of its effectiveness.

The author claims that the effectiveness of local government depends primarily on its social orientation, ability to decide cases of local importance independently at the local community. The principle of democratic local government is one of the fundamental principles, because the essence of local government is the establishment of democratic order of deciding local cases.

As for the principle of decentralization, the author highlights that it directly determines the substance of local government. Local government cannot be efficient

and effective without the appropriate level of decentralization and devolution of power from state agencies to local governments. Thus, by increasing the powers of local government we can provide discharging of public authorities on issues that can and should be resolved at the local level.

The author underlines that the modern local government needs real change that would ensure its effectiveness and the opportunity to realize their functional potential. Such changes are possible by developing the concept of "capable" communities that will really serve for the matters of local government. However, an opportunity of voluntary association of local communities leads a high risk of lack of balance in the process of consolidation of local communities.

Currently, local government is in transitional stage, and as a result it needs to create new approaches to its development and ensure efficiency as a guarantee of civil society. In the process of local government reform must be defined specific directions and mechanisms that will ensure the effectiveness of its implementation. The effectiveness of local government units is the ability of local government to fully perform their functions, ensure the socio-economic development of communities, implement good governance affairs at the local level that will ensure the ordering of social, political and economic relations within the entire state.

Key words: local government, civil society, efficiency, local community.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 327.1

А. Л. ГАСПАРЯН

**РОЛЬ ФРН У ВРЕГУЛЮВАННІ БЕЗПЕКОВИХ ПРОБЛЕМ
У 1990-х – НА ПОЧАТКУ 2000-х РОКІВ**

Досліджується роль ФРН у врегулюванні безпекових проблем у 1990-х на початку 2000-х рр. Аналізуються особливості стратегії зовнішньої політики ФРН в безпековій сфері. Визначаються фактори, які детермінують безпекову політику ФРН. Встановлюються тенденції розвитку безпекового виміру зовнішньої політики ФРН.

Ключові слова: безпекові проблеми, безпекова політика.

Гаспарян А. Л. Роль ФРГ в урегулировании проблем безопасности в 1990-х – в начале 2000-х годов

Исследуется роль ФРГ в урегулировании проблем безопасности в 1990-х в начале 2000-х гг. Анализируются особенности стратегии внешней политики ФРГ в сфере безопасности. Определяются факторы, которые детерминируют политику безопасности ФРГ. Устанавливаются тенденции развития измерения безопасности внешней политики ФРГ.

Ключевые слова: проблемы безопасности, политика безопасности.

Gasparian Argam. Germany's Role in Resolving Security Problems in the 1990s and at the Beginning of 2000 s.

The role of Germany in resolving security problems in the 1990s and at the beginning of 2000s is researched. The features of German foreign policy strategy in the field of security are analyzed. The factors of determining the German security policy are showed. The trends of the security dimension of German foreign policy are determined.

Key words: security problems, security policy.

На початку 1990-х рр. ФРН була змушена переглянути концепт зовнішньої політики щодо неучасті у військових операціях за кордоном з метою активізації участі офіційного Берліна у вирішенні безпекових проблем національного, регіонального та міжнародного рівнів. Для цього необхідною умовою було законодавче закріплення такої норми в Основному законі ФРН.

Поворотним моментом у функціонуванні німецького Бундесверу став 1994 рік, коли в м.Карлсруе Конституційний Суд ФРН розпочав розгляд питання розміщення Бундесверу за кордоном. Так, в липні 1994 року історичним рішенням Конституційного Суду ФРН було скасовано поправку 1982 року до Основного закону країни. В новій редакції стаття 24, якою заборонялась участь німецького Бундесверу у військових операціях за кордоном, була сформульована наступним чином: «для забезпечення миру Федерація може приєднатися до системи взаємної колективної безпеки; тим самим Федерація погодиться на такі обмеження своїх суверенних прав, які приведуть до встановлення і забезпечення мирного й довготривалого порядку в Європі та між народами всього світу»¹. Ця поправка стала конституційною основою для прийняття Німеччиною відповідальності в рамках системи колективної безпеки і участі у міжнародних військових операціях під егідою ООН, НАТО чи ЄС.

На початок 1990-х рр. припали трансформаційні процеси, зокрема становлення нових незалежних держав у південному (на Балканах) та східному (пострадянський простір) напрямках від кордонів ФРН. Перед німецьким керівництвом постало завдання встановлення дипломатичних відносин з державами, які проголосили про свою незалежність. Таке розуміння було зумовлено бажанням сформувати зону стабільності на периферії своїх кордонів. Так, посилаючись на право народів на самовизначення, Німеччина у 1991

році визнала незалежність Словенії та Хорватії, оминаючи обговорення даного питання із західними союзниками. Саме мирний характер післявоєнного позиціонування ФРН лягло в основу її підтримки демократичних перетворень на європейському континенті.

У війні в Перській затоці (серпень 1990-лютий 1991 рр.) між Іраком і міжнародною коаліцією держав, викликаній анексією Кувейту офіційним Багдадом, ФРН не брала військову участь не лише з міркувань відсутності загроз національній безпеці, але й тому, що подібне рішення було б неконституційним. Саме розуміння неконституційності участі Бундесвера в міжнародних операціях створювало умови для появи єдиної внутрішньополітичної позиції щодо ролі ФРН в безпековій системі міжнародних відносин на початку 1990-х рр. Усвідомлюючи обмеженість зовнішньополітичних маневрів в аспекті військової участі Бундесверу в операціях за кордоном, німецьке керівництво надавало лише логістичну та фінансову допомогу союзникам. Останнє отримало назву дипломатія «чекової книжки». З таких же міркувань у 1992 році ФРН направила військових лікарів в Камбоджу в рамках миротворчої операції ООН, а у 1992-1993 рр. надавала логістичну підтримку під час операції UNOSOM в Сомалі.

Наприкінці 1995 року німецький Бундестаг ухвалив рішення, що було спрямоване на реалізацію Дейтонських мирних домовленостей, націлених на закінчення громадянської війни в Боснії та Герцеговині. ФРН, будучи державою-гарантом зазначених домовленостей (разом з США, РФ, Великою Британією та Францією), погодилася відправити 4.000 військовослужбовців та військовий літак Торнадо, щоб припинити вогонь та покінчити з війною в Боснії та Герцеговині (операція «Спільні зусилля», що проводилася в Боснії та Герцеговині під егідою НАТО).

Черговим випробуванням для керівництва ФРН у балканському напрямку стала війна в Косово. Хоча ціннісна та гуманітарна складові (з міркувань уникнення гуманітарної катастрофи, з урахуванням негативного досвіду в Боснії та Герцеговині) стали стимулюючими факторами німецького приєднання до миротворчої операції, однак зрозуміло, що Німеччина мала також явні безпекові інтереси: стабілізація південного флангу з метою призупинення та убезпечення, таким чином, від потоку біженців, наркотрафіку, орга-

нізованої злочинності та інших дестабілізаційних факторів, джерелом яких був нестабільний балканський регіон. Очевидно, що міграційні проблеми загострювали гуманітарні питання, від яких Німеччина не могла триматися осторонь (цей концепт був притаманний діяльності як канцлера Г. Коля, так і його послідовників), враховуючи збільшення кількості прохачів притулку в ФРН саме з балканського напрямку.

Так, 16 жовтня 1998 року німецький Бундестаг ухвалив рішення про участь в миротворчій операції в Косово. З 24 березня 1999 року НАТО розпочала військову операцію проти Союзної Республіки Югославія без санкції РБ ООН, що багатьма експертами інтерпретується порушенням міжнародного права. Склалася парадоксальна ситуація: бомбардування силами НАТО югославських позицій з метою захисту косовських албанців від насилля, згідно принципу «обов'язок захистити», який був оформлений в рамках ООН у 2005 році, тобто вже після війни в Косово. Лише 10 червня 1999 року РБ ООН ухвалює резолюцію 1244, згідно якої створюються «Сили для Косово» (KFOR) – міжнародні сили зі стабілізації Косово під егідою НАТО (були дислоковані з 12 червня 1999 року). Німецька участь в операції налічувала близько 8.000 солдат.

Варто звернути увагу на те, що косовські події відбувалися паралельно з приходом до влади в ФРН червоно-зеленої коаліції на чолі з канцлером Г.Шрьодером, який у квітні 1999 року, виступаючи перед Бундестагом, заявив: «Німеччина, беручи участь в операції НАТО в Косово, бере на себе свою частину від загальної відповідальності. Це не лише союзна солідарність, але й наш історичний обов'язок в рамках спільноти демократичних держав виступати за мир та безпеку, а також проти гноблення, вигнання та застосування сили»². Німецька відповідальність отримала ширший вимір за рахунок того, що у цей період Німеччина також головувала в Раді Міністрів ЄС та у Великій вісімці.

Перші пропозиції Німеччини щодо вирішення конфлікту в Косово були запропоновані міністром закордонних справ ФРН Й. Фішером (1998-2005 рр.) в рамках розмови між канцлером Г.Шрьодером та прем'єр-міністром РФ Є. Примаковим³:

- 1) припинення вогню;
- 2) відведення сербських військ;

- 3) роззброєння сербських добровольчих батальйонів;
- 4) повернення біженців;
- 5) підписання договору на основі Домовленостей в Рамбуйе (Тимчасова угоди про мир і самоуправління в Косово 1999 року).

Згодом до цих пропозицій міністр закордонних справ ФРН Й. Фішер додав пункт про міжнародну військову присутність на місці до того часу, поки конфлікт остаточно не буде врегульовано. У квітні 1999 року офіційні німецькі «мирні ініціативи з врегулювання конфлікту в Косово» були представлені як «План Фішера», передбачаючи трьохрівневу Дорожню карту, а саме:

- 1) зустріч країн-членів Великої вісімки з метою підготовки нової резолюції ООН;
- 2) досягнення домовленостей в РБ ООН;
- 3) припинення повітряних бомбардувань НАТО (з продовженням миротворчої операції).

Таким чином, німецькі пропозиції частково були виконаними. Війна закінчилася встановленням контролю сил Альянсу над регіоном, де діяла місцева албанська адміністрація. Заморожений стан за умов гарантій безпеки з боку міжнародного співтовариства призвели до того, що 17 лютого 2008 р. Косово в односторонньому порядку проголосив незалежність від Сербії (20 лютого 2008 року ФРН визнала незалежність Косово). У контексті реалізації стратегії НАТО, визначеної за результатами Страсбурзького саміту Альянсу 2009 року і розпочатої наприкінці 2010 року, кількість міжнародних сил була скорочена до 4.600 з яких німецьких – 700 (при максимально допустимій кількості 1350 осіб згідно мандату). Такі кроки пов'язані з відчутною стабілізацією безпекової ситуації в Косово, що, водночас, вимагає перегляду та оновлення стратегії НАТО і ФРН зокрема у даному напрямку.

Виходячи з міркувань безпеки в умовах зростаючих загроз з балканського напрямку, викликаних передусім косовською проблемою, за ініціативи німецького головування в Раді ЄС у першому півріччі 1999 року, 10 червня 1999 року в рамках саміту ЄС в Кельні міністри закордонних справ держав-членів ЄС підписали Пакт стабільності для країн Південно-Східної Європи. Офіційно цей проект запрацював на саміті держав-членів Пакту стабільності для країн Південно-Східної Європи, що відбувся 30 липня 1999 року в м.Са-

раєво. У Декларації Сараєвської зустрічі були визначені тематичні блоки, на яких базувалася діяльність Пакту⁴:

1) демократизація та права людини (захист прав національних меншин та переселенців, дотримання принципу законності, свободи слова тощо);

2) економічний розвиток і співробітництво (створення зон вільної торгівлі, інфраструктурні проекти, покращення інвестиційного та бізнес клімату тощо);

3) безпекові питання (оборона співпраця, юстиція, боротьба з тероризмом, організованою злочинністю тощо).

Відтак, метою Пакту було забезпечення мирного, демократичного й економічно стабільного розвитку на півдні європейського континенту задля запобігання «ерозії стабільності» на периферії ЄС та сприяння побудові загальноєвропейського простору безпеки й співробітництва за участі як балканських держав, так і РФ, США, держав-членів ЄС, ООН тощо. У 2008 році Пакт був трансформований в Раду регіонального співробітництва держав Південно-Східної Європи. Очевидно, що подібні кроки у напрямку розширення платформ багатосторонньої співпраці націлені на розширення «зони стабільності» та покращення функціональних зв'язків між європейськими державами з метою мінімізації безпекових загроз та викликів, у чому зацікавленість ФРН є високою.

Переломним моментом для системи міжнародної безпеки стали терористичні акти 11 вересня 2001 року в США. Вже 12 вересня 2001 року РБ ООН ухвалила Резолюцію 1368 щодо вжиття невідкладних заходів («готовність вживати усі необхідні кроки») світовою спільнотою з метою боротьби з міжнародним тероризмом. На загальноєвропейському рівні держави-члени ЄС ухвалили «План дій щодо боротьби з тероризмом».

Події 9/11 підняли питання про «необмежену солідарність» з міжнародними союзниками (трансатлантична солідарність), враховуючи зобов'язання в рамках системи колективної безпеки (колективна відповідальність світової спільноти за забезпечення миру та безпеки в системі міжнародних відносин).

Тодішній канцлер ФРН Г. Шрьодер підкреслив, що «атаки на Нью-Йорк та Вашингтон – це атаки не лише проти американських політичних цінностей, але й наших політичних цінностей, закріп-

лених в Основному законі. Це не лише формальні зобов'язання, які впливають з нашої відповідальності як партнера Альянсу»⁵. Отже, таким чином підкреслювалося як ціннісно-гуманітарне підґрунтя німецької участі в міжнародній операції в Афганістані, так і зобов'язання Німеччини перед ключовим трансатлантичним союзником – США. Варто наголосити на тому, що ФРН, демонструючи таку позицію, заклала підвалини для реалізації далекоглядної стратегії, націленої на убезпечення національних кордонів від «потрапляння» потенційної загрози – міжнародного тероризму. Як показала практика, цей підхід став ефективним лише в короткостроковій перспективі.

Німецькому керівництву, попри міжпартійні розбіжності щодо інструментів боротьби з тероризмом, вдалося досягнути згоди у питанні надання допомоги союзникам з метою боротьби проти спільної загрози, перед якою постали не лише США, але й вся міжнародна спільнота. Проти участі ФРН в операції в Афганістані була Партія Демократичний Соціалізм, що в 2007 році разом з партією «Виборча альтернатива – праця і соціальна справедливість» створила партію «Ліви».

Відтак, 16 листопада 2001 року Бундестаг ФРН приймає рішення про участь Бундесверу в операції по боротьбі проти тероризму в Афганістані. Німецька участь забезпечувалася 5100 солдатами, з яких 3900 осіб були задіяні в операції «Непохитна свобода» («Operation Enduring Freedom»), а 1200 осіб – в операції «Міжнародні сили сприяння безпеці» (ISAF).

Під егідою ООН та за підтримки ФРН на початку грудня 2001 року відбулося підписання Боннської домовленості (дорожньої карти) щодо майбутнього Афганістану, що передбачала скликання Афганської Лойя-джирга з метою формування перехідного уряду, а також Конституційного Лойя-джирга, що мала б займатися розробкою нової Конституції Афганістану. Питанню відбудови Афганістану також була присвячена Берлінська конференція у квітні 2004 року, за підсумками якої була підписана декларація. Разом з використанням широкого спектру політичних інструментів у процесі боротьби з міжнародним тероризмом, військова присутність міжнародних сил на території Афганістану не ставилася під сумнів світовою спільнотою, адже мова йшла про безпеку глобальної значу-

щості. Саме тому 20 грудня 2001 року РБ ООН ухвалила резолюцію 1386 щодо відправки місії ISAF (спочатку під егідою ООН, а з серпня 2003 року – НАТО) для боротьби з тероризмом в Афганістані, а 22 грудня 2001 року Бундестаг ФРН дав дозвіл на участь німецьких військових в цій операції, де у першому півріччі 2003 року головували Німеччина та Нідерланди. Слід сказати, що німецький контингент дислокувався на північній частині території Афганістану, займаючись питаннями сектору своєї відповідальності, до якого було віднесено формування ефективних органів внутрішніх справ.

В контексті проведення операції в Афганістані в ФРН були створені механізми комплексного підходу до безпеки («мережевої безпеки»)⁶:

1) зустрічі раз в місяць державних секретарів міністерств, ресурси яких задіяні в операції в Афганістані;

2) зустрічі начальників відділів чотирьох міністерств (Міністерства закордонних справ, Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства економічного співробітництва та розвитку), які готують зустріч державних секретарів міністерств;

3) зустрічі залучених міністрів з канцлером;

4) щотижневі відео-конференції, які проводить МЗС, за участі Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ та Міністерства розвитку;

5) ad hoc конференції, робочі та неформальні зустрічі тощо.

Важливо відмітити, що в рамках МЗС ФРН функціонує посада Спеціального представника ФРН з питань Афганістану та Пакистану. А у 2001-2002 рр. німецький дипломат Клаус-Петер Клайбер був Спеціальним представником ЄС щодо Афганістану⁷.

Показовим у контексті сприйняття терористичної загрози німецькою стороною стало те, що на національному рівні німецький Бундестаг 10 грудня 2001 року ухвалив Закон «Про фінансування боротьби з тероризмом». Окрім того, наприкінці 2004 року був створений Спільний антитерористичний центр, де проводиться інформаційно-аналітична робота за дев'ятьма робочими групами. А в 2012 році запрацював Спільний центр із захисту від загроз екстремізму та тероризму. Ці кроки стали індикаторами зростання рівня сприйняття тероризму німецьким політикумом як загрозу національній безпеці ФРН.

Говорячи про суспільну оцінку дій німецького керівництва щодо участі ФРН у військовій операції в Афганістані, варто підкреслити, що згідно соціологічних опитувань, якщо в 2005 році 64% респондентів підтримували участь ФРН в афганській операції, то в 2010 році ця кількість зменшилася до 44%⁸.

Під впливом терористичних атак в США та інтенсифікації питання про зростання німецької відповідальності у світі, у 2004 році Петер Штрук (Міністра оборони у 2002-2005 рр.) та Вольфганг Шнайдерхан (Генеральний інспектор Бундесверу у 2002-2009 рр.) представили документ «Концепція і подальший розвиток Бундесверу», запропонувавши поділити збройні сили на такі групи⁹:

- 1) сили кризового реагування (35 000 солдатів);
- 2) стабілізаційні сили (70 000 солдатів);
- 3) сили підтримки (137 500 солдатів і 75 000 представників цивільних сил).

Поступове дистанціювання від афганських справ в контексті посилення регіональних та міжнародних загроз в сучасній системі міжнародних відносин та значні фінансові втрати від затяжного характеру війни призвели до актуалізації питання про виведення військ з Афганістану з поступовою передачею обов'язків афганському керівництву на місцях. Ці ініціативи спочатку були висловлені на конференції НАТО в Бонні (кінець 2011 року), а потім на саміті НАТО в Чикаго у травні 2012 року. Так, наприкінці 2014 року НАТО офіційно завершила 13-річну дорогу та обтяжливу операцію в Афганістані. Після виведення військ міжнародна місія була замінена новою невійськовою – «Рішуча підтримка» («Resolute Support Mission»). Німецька участь забезпечувалася 850 особами, які працюють інструкторами або консультантами, допомагаючи урядовим силам. Діяльність місії спочатку була запланованою на 2 роки з кількістю військовослужбовців близько 13 000. Однак, на Варшавському саміті НАТО (8-9 липня 2016 року) члени Альянсу ухвалили рішення про продовження цієї операції після 2016 р., що передбачає також надання щорічної фінансової підтримки (на суму \$1 млрд.) з боку Альянсу силам безпеки Афганістану.

Якщо війна в Афганістані була необхідністю, то «іракська кампанія» держав Заходу – питанням вибору. На 2003 – 2011 рр. припадає війна в Іраку з метою пошуку хімічної ЗМЗ і боротьбою проти

режиму С.Хусейна, якого держави Заходу підозрювали у співпраці з терористичним рухом «Аль-Каїда».

Важливо відмітити, що риторика німецького керівництва відходила з небажання брати участь у міжнародній військовій операції в Іраку, що експертними колами пояснювалося двома причинами:

1) зростання антиамериканізму в зовнішній політиці ФРН, особливо в контексті війни в Афганістані;

2) послідовність післявоєнної політики ФРН, що базується на принципі пацифізму¹⁰.

Так, Німеччина і Франція були проти вторгнення до Іраку, у той час як Данія, Італія, Португалія, Іспанія і Великобританія підтримували ініціативи США, підписавши 30 січня 2003 року разом з трьома майбутніми членами ЄС (Польща, Чехія і Угорщина) «Лист восьми», в якому висловилися за підтримку США у питанні зміни режиму в Іраку. 6 лютого 2003 цей список був доповнений так званим «Вільнюським листом», в якому Албанія, Болгарія, Хорватія, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Румунія і Словаччина підписалися за таку ж заяву.

Створення цієї ad-hoc коаліції призвело до появи риторики про поділ на «стару» та «нову» Європу, відповідно, противники та прихильники політики США. Неучасть ФРН в іракській операції у формі рішучої позиції канцлера ФРН Герхарда Шрьодера політичне крило СДПН у подальшому ставило в приклад А.Меркель у контексті питання не/рішучості у політиці щодо США.

Таким чином, під впливом структурних змін в Європі і зростаючих загроз у безпековому середовищі та з метою належного забезпечення національної безпеки шляхом активізації участі офіційного Берліна у вирішенні безпекових проблем регіонального та міжнародного рівнів, на початку 1990-х рр. Німеччина була змушена переглянути концепт зовнішньої політики щодо неучасті у військових операціях за кордоном, що було зроблено у 1994 році Федеральним Конституційним Судом, отримавши, таким чином, нормативного закріплення на рівні Основного закону. Так, від часу об'єднання участь ФРН у підтриманні міжнародної безпеки трансформувалася з надання виключно фінансової та логістичної допомоги до прикладів повноцінної залученості Бундесверу у міжнародних військових операціях. Однак автор наголошує на тому, що попри готовність ФРН відправляти Збройні сили за кордон, першочерговими інстру-

ментами безпекової політики ФРН вважаються політико-економічні засоби впливу на процес вирішення кризових ситуацій. Німецька участь в міжнародних операціях і політика «силового невтручання» в цілому зводяться до гуманітарної допомоги, тренування військово-службовців, медичної допомоги, підтримки реформ у сфері безпеки, направлення військових радників, консультантів тощо. Ці аспекти якраз вписуються в концепт розвитку Німеччини як «цивільної держави», що базується на принципі мультилатералізму. При цьому типовими та послідовними зовнішньополітичними стратегіями німецького керівництва автор вважає стриманість та ситуативність у підтримці союзників у питаннях, що мають безпекове значення.

Очевидно, що безпекові проблеми, змінюючи німецькі зовнішньополітичні пріоритети, в цілому підвищують роль ФРН, як безпекового гравця. Це впливає на позиціонування ФРН в сучасній системі міжнародних відносин, що знаходить відображення в нормативних документах з питань зовнішньої та безпекової політики ФРН, зокрема, у Білій книзі ФРН з питань безпекової політики та майбутнього Бундесверу. Відтак, Німеччина рухається в напрямку збільшення відповідальності в подіях як регіонального, так і міжнародного значення.

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949 / Rechtliche Grundlagen // Deutscher Bundestag URL: <https://www.bundestag.de/bundestag/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg/245216> 2. *Schröder Gerhard*. Erklärung der Bundesregierung anlässlich des 50. Jahrestages der Gründung der Nordatlantikpakt-Organisation (22.04.1999) / Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Bulletin 19/1999. 3. *Hoffmann Nils*. Renaissance der Geopolitik? Die deutsche Sicherheitspolitik nach dem Kalten Krieg / Springer VS, 2012. 391 S. 4. *Декларация* Сараявской встречи 30 июля 1999 г. // Архив МИД РФ. URL: http://archive.mid.ru/bdomp/dip_vest.nsf/99b2ddc4f717c733c32567370042ee43/a2785b63134dc41dc3256886005242b2!OpenDocument 5. *Hilpert Carolin*. Strategic Cultural Change and the Challenge for Security Policy: Germany and the Bundeswehr's Deployment to Afghanistan // Palgrave Macmillan. 2014. 256 pp. 6. Там само. 7. *Gross Eva*. Germany and European Security and Defence Cooperation: The Europeanization of National Crisis Management Policies? // Security Dialogue. 2007. Vol.38 (4). P. 501-520. 8. *Hilpert Carolin*. Цит. праця. 9. *Hill Kevin L*. Re-Inventing German Security and Defense Policy: A Struggle to be Understood / Thesis // Naval Postgraduate School. Monterey, California. 2004. 129 pp. 10. *Forsberg Tuomas*. German Foreign Policy and the War on Iraq: Anti-Americanism, Pacifism or Emancipation? // Security Dialogue. Vol.36 (2). P.213-231.

Gasparian Argam. Germany's Role in Resolving Security Problems in the 1990s and at the Beginning of 2000s.

The role of Germany in resolving security problems in the 1990s and at the beginning of 2000s is researched. The features of German foreign policy strategy in the field of security are analyzed. The factors of determining the German security policy are showed. The trends of the security dimension of German foreign policy are determined.

At the beginning of 1990s, Germany was forced to revise its foreign policy concept of non-participation in military operations abroad because of the unstable development and increasing threats on the periphery of the EU. In view of this on July 12, 1994 the German Federal Constitutional Court made a historic decision on the Deployment of the Federal Armed Forces in International Operations.

Thus, Germany has begun to pursue a policy of ensuring national security through engagement in solving regional and international security problems. It should be emphasized, that since the German reunification (on October 3, 1990) the strategy of German participation in international operations transformed from providing financial and logistic support to full involvement of Bundeswehr in military operations. Nonetheless, political and economic instruments of foreign policy remain the most acceptable for German leadership. That is why the author underlined two aspects of German foreign policy behavior such as culture of restraint and contextuality.

Obviously, the security problems, affecting and changing German foreign policy priorities, thus increase the role of Germany as a security actor. It has an impact on the position of Germany in the current system of international relations, which is reflected in the documents on foreign and security policy of Germany.

Key words: security problems, security policy.

ПОРІВНЯЛЬНА ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 321+323.21

**Є. В. ПЕРЕГУДА,
С. Д. МІСЕРЖИ**

**РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ
САМОВРЯДУВАННЯ В США: «СТЕЖКА ЗАЛЕЖНОСТІ»
ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ**

Проаналізовано зміну за два століття концептуальних підходів до розбудови федералізму. Розв'язання проблеми впровадження (невпровадження) федералізму має бути компетенцією суспільства, а не вузького кола високопосадовців. Під місцевим самоврядуванням в США розуміють управління територіальними одиницями, які входять до складу штатів. Проаналізовано територіальну основу та організаційну структуру місцевого самоврядування, особливості формування та повноваження його органів. Хоча повноваження місцевого самоврядування визначають штати, в останні десятиліття зростає вплив федеральної влади на його функціонування.

Ключові слова : регіональне управління, федералізм, штати, місцеве самоврядування, місцеві ради, мери, субсидії.

© ПЕРЕГУДА Євген Вікторович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

© МІСЕРЖИ Світлана Дмитрівна – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціології Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця

Перегуда Е. В., Мисерджи С. Д. Региональное управление и местное самоуправление в США: «тропа зависимости» и современные тенденции

Проанализированы изменения за два века концептуальных подходов к развитию федерализма. Решение проблемы внедрения (невнедрения) федерализма должно быть компетенцией общества, а не узкого круга чиновников. Под местным самоуправлением в США понимают управление территориальными единицами, входящих в состав штатов. Проанализированы территориальная основа и организационная структура местного самоуправления, особенности формирования и полномочия его органов. Хотя полномочия местного самоуправления определяют штаты, в последние десятилетия растет влияние федеральной власти на его функционирование.

Ключевые слова : *региональное управление, федерализм, штаты, местное самоуправление, местные советы, мэры, субсидии.*

Pereguda Evgen, Miserzhy Svitlana. Regional governance and local self-government in USA: path dependence and modern trends

The changes of conceptual approaches to the development of federalism during two centuries are analyzed in the article. The solving of the problem to implement (not to implement) the federalism should be the competence of society, not a narrow circle of officials. Local self-government in the United States is understood as the management of territorial units that make up the states. The territorial basis and organizational structure of local government, so as the formation and powers of its bodies are analyzed. Although the powers of local self-government is determined by the states, in recent decades the impact of the federal government on its functioning have been increased.

Key words : *regional governance, federalism, states, local government, local councils, mayors, subsidies.*

Нині в Україні питання реформування регіонального управління та місцевого самоврядування перейшло з конституційного на секторальний рівень. Причиною є гострі політичні суперечності. Але секторальні децентралізації неминуче призведуть до якісних перетворень у системі влади в цілому. Це зумовлює актуальність вивчення досвіду інших країн щодо регіонального управління.

Країною, що демонструє цікаві процеси у цій сфері, є США. Їх досвід може здатися нібито неактуальним для України через федеративний державний устрій. Але, по-перше, найфантастичніші нині проекти у майбутньому можуть актуалізуватися. А по-друге, вивчення досвіду не тягне автоматичної його екстраполяції. Як писав О. Ахієзер, є два способи використання досвіду – екстраполяція та інтерпретація, й саме остання є «творчим актом зміни накопичених

сміслів, накопиченої культури, точкою зростання культури¹. Тому Україні цікавий досвід не лише унітарних держав, а й федерацій. Одним з найбільш повчальних є досвід США. Як писав Д. Елазар, «створення стійкої та міцної федеративної системи правління вірогідно є найбільш унікальним внеском Сполучених Штатів до скарбниці світового політичного мистецтва».

Державний устрій США: концептуальна еволюція

За свідченням Е. Катца², є три основні напрями дослідження американського федералізму. Представники першого, очолюваного Дж. Кінкейдом³, вважають, що американський федералізм ґрунтується на засадах конкурентної боротьби суб'єктів федеративних відносин. Другий сформувався навколо Центру з вивчення федералізму Темплського університету Філадельфії й тривалий очолювався Д. Елазаром⁴. Він висуває ідеї соціальної підтримки та співробітництва як основи федералізму. Третій, представлений Д. Уолкером⁵, досліджував поширення федеративних відносин на усі сфери суспільства. Отже, оцінки державного устрою США не співпадають.

США включає 50 штатів – суб'єктів федерації, а також території, які не є її суб'єктами – столичний округ Колумбія, Вірджинські острови та Східне Самоа, «держави, які вільно приєднались» Пуерто-Ріко та Гуам та «асоційовані держави» Республіка Маршалових островів, Сполучені Штати Мікронезії та Палау. Штати мають власні конституції, громадянство, законодавство, судові системи, але їх конституції мають відповідати Конституції США.

Реальне співвідношення повноважень штатів та федеральної влади змінилось з XVIII ст.⁶ У 1776 р. прийнята Конституція США суверенними проголосила не федерацію або штати, а народ, який делегував певні повноваження федерації та уповноважував штати розробляти політику з решти питань. До повноважень федерації належали, зокрема, зовнішні зносини, регулювання торгівлі між штатами, чеканка монети, утримання армії та військово-морського флоту, організація пошти, регламентація авторського права, натуралізація, стимулювання науки, придушення повстань. Спільна компетенція федерації та штатів включає сфери громадянських прав, оподаткування, регламентацію діяльності корпорацій, екологічну безпеку. Інші повноваження належать штатам.

Явище чіткого розподілу повноважень між центром та регіонами отримало назву «дуалістичного федералізму». Вважали, що негативний вплив відносин центральних органів влади на країну (схоже на Україну) нівелювався за рахунок розподілу влади як по горизонталі, так й по вертикалі. Арбітром оголосили Верховний Суд США.

Але Конституція США дозволила Конгресу видавати «необхідні і доречні» закони, що давало змогу втручатися у «залишкову компетенцію» штатів. Упродовж двох століть тенденцією була централізація управління. У 1825 р. Верховний Суд підкреслив, що торгівля – це «більше, ніж торгівля. Це – рух товарів та відносини». Це положення стало правовим підґрунтям скасування рабства, ухвалення низки поправок до Конституції, які обмежили повноваження штатів у сфері забезпечення громадянських прав.

Наступний етап пов'язаний з Ф. Д. Рузвельтом. Виникли системи соцзабезпечення, програми стабілізації цін, громадських робіт. Раніше ці сфери входили до виключної компетенції штатів. Тепер вказані програми фінансувались з федерального бюджету. Хоча федеральні програми фінансувались центром, реалізовувати їх мали органи влади штатів. Відтак відбувається перехід від «дуалістичного федералізму» до «кооперативного федералізму». Ця концепція акцентувала не на розподілі повноважень, а на співробітництві, взаємозалежності федерації та її суб'єктів.

У 1950-60-х роках сталися події, які призвели до подальшого зростання ролі центру. Йдеться про розширення громадянських прав, ліквідацію дискримінації за расовими та статевими ознаками. Проте від середини 1960-х років у розвитку федералізму все чіткіше проглядаються нові явища. Субсидії починають надавати не лише штатам, а й органам місцевого самоврядування. Розширюється коло сфер, під які вони надавались. Відтак коло суб'єктів управлінської діяльності зросло до кількох десятків тисяч, що викликало значні проблеми (координації, звітності).

З 1970-х років починається «відродження штатів». Послаблюється централізація. Це було пов'язане з розвитком нових технологій. Зростає роль регіонів як центрів розробки реформаторських ідей. Це не скорочувало залежності штатів від нормотворення центру та федерального фінансування, але у федерального бюджету було все менше ресурсів для задоволення потреб регіонів. Ситуація

дещо змінилася у 1990-і роки, коли спостерігався профіцит федерального бюджету, проте від початку 2000-тих років бюджет знову вступив в епоху дефіциту. Місцева влада виходить на ринки, намагається конкурувати з приватними підприємствами за клієнтів, вдається до приватизації адміністративних послуг. Ці явища зумовили появу концепцій «нового федералізму» Р. Ніксона, Р. Рейгана, Б. Клінтона. Їх рисою став перерозподіл повноважень на користь штатів⁷.

Крім того, починають домінувати проблеми глобалізації та високих технологій, які частково потіснили проблеми соціального забезпечення, охорони здоров'я тощо⁸. Зростає зовнішня активність штатів. Хоча Конституція США відносить зовнішні зносини до виключної компетенції центру, штати «явочним порядком» змінюють ситуацію. Наприкінці ХХ ст. кількість штатів, які мають представництва за кордоном, зросла з 4 до 42.

Проте ми не можемо констатувати, що вектор розвитку однозначний. Реформування при Президенті Б. Обамі медичного страхування свідчить про вагому роль центру навіть у тих галузях, які визначені як виключна компетенція штатів. Заходи з подолання кризи 2007-2008 рр. теж продемонстрували, що лише центральний уряд поки що має достатній обсяг ресурсів для подолання катастроф.

Отже, американський федералізм – гнучка система, здатна до самоналаштування. Він не виключає суперечностей, але надає інструменти для їх розв'язання. Останнє забезпечується наділенням суверенітету не територіальних утворень або органів влади, а народу, який наділяє ці утворення та органи компетенцією. Запорукою федералізму є економічна єдність країни. Те, що свого часу центр наділили виключними повноваженнями зі сприяння свободи торгівлі, забезпечило розв'язання проблем, зокрема у сферах, які, на перший погляд, до торгівлі не стосуються, включно дотримання громадянських прав. Відтак федералізм не розділяє, а, навпаки, з'єднує через спроможність вирішувати проблеми.

Водночас федералізм – це не лише набір юридичних формул, це культура, спосіб існування. Цей спосіб можливий за наявності кількох політичних культур, які врівноважують одна іншу. Передумовою його є розвинуте громадянське суспільство.

Усе сказане не означає виключно райдужного погляду на федералізм, який також несе низку загроз, зокрема бюрократизації, не-

стабільності, схильності регіональних еліт до порушення прав та свобод. Але головний урок США полягає у тому, що вирішення питання про його впровадження (або невпровадження) має бути прерогативою суспільства, а не вузького кола високопосадовців.

Тенденції розвитку місцевого самоврядування

В останні роки основними напрямками досліджень місцевого самоврядування в США є еволюція місцевих управлінських структур, взаємини територіальних одиниць та органів управління, місцеві політичні режими, взаємини еліт, груп інтересів, відносини між політичними та менеджерськими підходами, функціонування міських рад, вплив виборчих систем, взаємодія місцевого самоврядування з федерацією й штатами, відносини місцевого управління та процесів глобалізації, нові типи спільнот (регіональні кластери, корпорації знань). Щодо теоретичних підходів спостерігається перехід від ринкових підходів до концепту мережевого управління⁹.

Міське самоврядування в США розуміють як самоврядування в територіальних одиницях, які входять до складу штатів. Більшість штатів (крім Род-Айленду та Коннектикуту) поділяється на графства. У 2007 р. їх було 3033¹⁰. У низці штатів у складу графств функціонують тауншипи, які об'єднують однорідні поселення (всього 16519). Міські території об'єднані в муніципії (19492) – міста (cities), вілледжі (villages), бороу (boroughs) й тауни. У вілледжах, бороу й таунах кількість мешканців становить до 10 тис. У графствах та сіті цей показник знаходиться в широкому діапазоні – відповідно від 10 тис. до кількох мільйонів та від кількох сотень до мільйонів. Також існують адміністративно-територіальні одиниці спеціальної компетенції - шкільні, пожежні, санітарні, природоохоронні округи, округи водо-, електропостачання, охорони здоров'я тощо. У 2007 їх налічувалося 50432, зокрема 13726 шкільних¹¹.

Регламентация самоврядування є компетенцією штатів. Серед її принципів - «правило Ділана» на прізвище судді Айови, який виніс у 1868 р. рішення, згідно з яким «муніципальні корпорації зобов'язані своїм створенням та формують всі свої права і повноваження від законодавчих органів штату»¹². Ще одним принципом є Home Rule, що передбачає делегування штатами управлінських повноважень органам місцевого самоврядування¹³. Їх поєднання призвело до того, що конституції одних штатів (Аляски, Ілінойсу,

Нью-Мексико тощо) детально регламентують діяльність й організацію місцевого самоврядування, інших (Алабами, Делавера, Міссісіпі, Тенесі тощо) визначають лише загальні принципи. Органи влади штатів здійснюють адміністративний нагляд за місцевим самоврядуванням.

Компетенція місцевого самоврядування варіюється залежно від штатів, але, як правило, включає підтримку громадського порядку (90% поліції США є місцевою), проведення виборів, судочинство, стягнення податків, житлове будівництво, шкільну справу, охорону здоров'я, протипожежну охорону, прибирання сміття, парки й місця відпочинку, контроль за якістю товарів, доріг тощо¹⁴.

У США є кілька систем організації місцевого самоврядування. Найбільш архаїчною, що збереглася у низці таунів й тауншипів, є збори мешканців.

Комісійна система існує у 5% утворень, як правило, графств. Члени виборної комісії (5-7) виконують й законодавчі, й виконавчі функції. Цю систему часто критикують за корпоративізм, безконтрольність.

У 40% територіальних одиниць діє система «рада – менеджер». Виборна рада призначає менеджера. Він керує господарством, призначає працівників апарату, розробляє бюджет, але не є главою території. Стверджує напрями місцевого розвитку, бюджет, податки сама рада. Ця система найбільш поширена у графствах та невеликих містах й забезпечує професіоналізм, оперативність та підзвітність менеджменту. Рада може звільнити менеджера, але у низці штатів мешканці можуть відмовити у звільненні, навіть попри рішення ради. Більш того, передбачається навіть відставка члена ради, який проголосував за звільнення, якщо мешканці вважають це несправедливим, так само як й навпаки.

У 55% графств та муніципій діє система «мер – рада». Мер обирається мешканцями і є главою адміністративно-територіальної одиниці. Ця форма має два різновиди: «сильний мер – слабка рада» і «слабкий мер – сильна рада». У першому випадку мер може робити політичні заяви, призначає на посади в органах управління, впливає на діяльність ради, зокрема через інститут вето (у Бостоні вето не може бути подолане радою). Система характерна для великих міст й відображає потребу у сильній виконавчій владі при значній соці-

альній диференціації. За системи «слабкий мер – сильна рада» реально управляє територіальною одиницею рада. Ця система існує, як правило, у невеликих містах, але вона збереглася також у Чикаго, Атланті, Лос-Анджелесі.

У графствах не створюється колегіальний виконавчий орган, а населення саме обирає шерифа, прокурора, скарбника, коронера (розслідування вбивств), асесора (збір податків), суперінтенданта шкіл тощо.

У багатьох штатах існує право мешканців відкликати депутатів рад, але відповідну петицію мають підтримати 15-55 % виборців. Вибори здійснюються за мажоритарною системою відносної більшості. У більшості малих й середніх міст зарплата депутатів низька або її взагалі немає. Засідання рад, як правило, відкриті, причому будь-який відвідувач має право виступити.

Спеціальними округами керують комітети, які обираються населенням або призначаються радою, яка сформувала округу. У шкільних округах діють виборні ради. Вони можуть стягувати податок на будівництво та утримання шкіл, розпоряджатися субсидіями, наймати викладачів тощо.

Органи місцевого самоврядування, як правило, не володіють підприємствами, які надають послуги, тому у власних надходженнях місцевих влад доходи від послуг складають не більше 20%. Більшість надходжень мають податковий характер. Існують податки на власність (до 80% податкових надходжень; обкладаються як нерухомість, так й автомобілі, обладнання, товарні запаси, худоба, меблі тощо), з продажу (ставки – 0,5-3 %), специфічні акцизи (бензин, автомобілі, цигарки), податок з доходів (поруч з федеральним та штатним) тощо.

На зламі XX–XXI ст. частка субсидій у бюджетах місцевого самоврядування зростає в цілому до 35 %, а за низкою напрямів діяльності – до 60 %¹⁵. З'явилася навіть концепція прямого федералізму, яка виходила з розмивання управління на рівні штатів. Це призвело до посилення лобіювання місцевого самоврядування на федеральному рівні. Виникли асоціації місцевих органів влади. Водночас зростання ролі субсидій супроводжується загрозами розмивання самоврядування й політичної участі. Якщо на національних виборах в середньому голосують 50-60 % громадян, то на місцевих – 10-15 %¹⁶.

Але загроза розмивання місцевого самоврядування пов'язана не з самими субсидіями, а процесами, які їх викликають. Так, останнім часом лунають думки про вичерпання себе інститутами шерифа та констебля. Причина – зростаюча й така, що ускладнюється, злочинність, боротьба з якою вимагає високого професіоналізму й спеціалізації, натомість виборні шерифи та констеблі часто не володіють ними, тому у багатьох графствах їх змінюють національні поліцейські сили.

Водночас федеральні субсидії не завжди ефективні з точки зору вирішення проблем. Так, залишається гострою проблема якості освіти та бідності шкіл, натомість централізація шкільної справи призводить до бюрократизації освіти, її відірваності від громадян, навіть незважаючи на те, що в окружних радах більшість становлять батьки.

Аналогічні процеси характерні й для взаємин місцевого самоврядування зі штатами, які навіть конкурують з федеральним рівнем. Цікаво, що конституції ряду штатів забороняють політичним партіям брати участь у місцевих виборах і висувати кандидатів. Це мотивується необхідністю перешкодити негативному впливу грошового чинника на волевиявлення громадян.

1. *Axiezep A. C.* Философские основы социокультурной теории и методологии // Вопросы философии. 2000. № 9. С. 31. 2. *Katz E.* American Federalism, Past, Present and Future // USIA Electronic Journal. Vol. 2. No. 2, April 1997. P. 9–14. 3. *Kincaid J.* From Cooperative to Coercive Federalism // Annals of the American Academy of Politics. 1990. Vol. 509. Pp. 139–152; Kincaid J. From Cooperation to Coercion in American Federalism: Housing, Fragmentation and Preemption, 1780-1992 // Journal of Law and Politics. Winter 1993. Pp. 333–430. 4. *Elazar D. B.* American Federalism. 3rd ed. New York: Harper and Row, 1984. Pp. XV, 270. 5. *Walker D. B.* The Rebirth of Federalism: Slouching toward Washington. Chatham, N.J.: Chatham House Publishers, 1995. P. 384. 6. *Leavitt M.* Rebalancing the American Republic // USIA Electronic Journal. Vol. 2. No. 2, April 1997. P. 18. 7. *Schram S. F., Weissert C. S.* The State of American Federalism, 1996-1997 // Publius. The Journal of Federalism. 1997. Vol. 27. No. 2. P. 2. 8. *Weissert C. S., Schram S. F.* The State of U.S. Federalism, 1999-2000 // Publius: The Journal of Federalism. 2000. Vol. 30. No 1. P. 19. 9. *Agranoff R., M. McGuire.* Collaborative Public Management. Washington, DC: Georgetown University Press, 2003. 232 pp.; *Feiock R. C.*, ed. Metropolitan Governance: Conflict, Competition, and Cooperation. Washington, DC: Georgetown University Press, 2004. 272 pp.; *Lubell M., Schneider M., Scholz J., Mete M.* Watershed Partnership and the Emer-

gence of Collective Action Institutions // American Journal of Political Science. Vol. 46. No 1 (January 2002). P. 148–163; *Oakerson R.* Governing Local Public Economies: Creating the Civic Metropolis. Oakland, CA: ICS Press, 1999. XIV, 160 pp.; Stephens R. G., Wikstrom N. Metropolitan Government and Governance: Theoretical Perspectives, Empirical Analysis, and the Future. New York: Oxford University Press, 2000. 208 pp. **10.** *Number of Municipal Governments & Population Distribution.* URL : <http://www.nlc.org/build-skills-and-networks/resources/cities-101/city-structures/local-us-governments> (дата звернення : 27.11.2016). **11.** *Ibid.* **12.** *Writ C. L. Dillon's Rule.* Virginia Town & City. 1989. Vol. 24. No 8. P. 12–15. **13.** *Krane D., Rigos P., & Melvin B. Hill, Jr.* Home Rule in America : A Fifty-State Handbook. Washington, D.C.: CQ Press, 2001. **14.** *Local Government.* URL : <https://www.whitehouse.gov/1600/state-and-local-government> (дата звернення : 28.11.2016). **15.** *The Urban Institute: Federalism and Local Governance : the U.S.Experience, UI-IUE Study Tour.* 2003. Washington, D.C., April 7-11. **16.** *State and Local Governments : Democracy at Work?* URL : <http://www.ushistory.org/gov/12a.asp> (дата звернення : 28.11.2016)

***Pereguda Evgen, Miserzhy Svitlana.* Regional governance and local self-government in USA: path dependence and modern trends**

United States consists of the 50 states as subjects of the federation and of the areas that are not its subjects. The real value of the states and the federal government have been changing. At the moment of Constitution adoption the powers of the federation included foreign relations, freedom of interstate commerce, financial system, the military and others. All other powers belonged to the states. This system was called "dualistic federalism." Further centralization was a steady trend. In 1825, the Supreme Court stressed that freedom of trade is not only trade, but also relationships. This position was legal background, in particular of the the abolition of slavery.

During the presidency of F. D. Roosevelt social security programs, programs to stabilize prices, public works were implemented. Previously, these areas were the responsibility of the states. They became to finance from the federal budget/ The states implemented these programs. There was a shift from the "dualistic federalism" to "cooperative federalism".

From the 1970s the "revival of the states" began. The centralization was weakened. The federal budget had fewer resources to meet the needs of the regions. The concepts of "new federalism" by R. Nixon, R. Reagan, W. Clinton appeared. But the overcoming of the crisis of 2007-2008, Medicare reform demonstrate the substantial role of federal government.

So american federalism is a flexible system capable to self-tuning. The latter is due to submitting sovereignty not to territorial units or authorities but to the people. The lesson the US is that the solving of the problem to implement (not to implement) the federalism should be the competence of society, not a narrow circle of officials.

Local self-government in the United States means the local government of administrative-territorial units that are parts of the states. The states (except for Rhode Island and Connecticut) are divided into counties. In some states there are townships

within county, uniting a group of similar communities. Urban areas are divided into municipal corporations. There are some of their types: cities, villages, boroughs and towns. Second, there are administrative-territorial units of special competence: schools, fire, health, environmental protection districts, districts of electricity and water supply, etc.

The regulation of self-government is the exclusive competence of the states. Among its principles – the Dillan rule, named after Iowa judge who issued a decision in 1868, according to which ‘municipal corporations owe their creation and get all of their rights and powers from state legislatures’. Another principle is the Home Rule, providing state’s delegation of administrative powers to local authorities.

The competence of local governments varies from state to state, but usually it includes the maintenance of public order, elections, judiciary, tax collection, housing, school affairs, health, fire protection, garbage collection, parks and places of resort, control over the quality of goods, roads etc.

There are several systems of local self-government organization in the US. The most archaic system is town meeting. Commission system is not very common (approximately 5 % of territorial units, usually counties). It is often criticized for corporatism, lack of control so on.

Council-manager system is much more common (40 % of territorial units). Council appoints a manager who governs economy of the unit, assigns officeholders, shapes the budget. He is not the head of the territory and he does not intervene in political issues. This system prevailing in the counties and small towns and it provides professionalism, efficiency and accountability of management.

Council-Mayor form is the most common (55 % of the counties and municipal corporations). The mayor elected by the residents is the head of the administrative-territorial unit. This form has two types: ‘strong mayor - weak council’ and ‘weak mayor - strong council’. The first type system is typical for large cities and reflects the need for strong executive body.

Many states have a right to recall a councils’ delegates, but a petition must be supported by 15-55 % of the voters. Council’s elections are carried out on the basis of winner-take-all system.

As a rule, local government bodies do not own the enterprises, institutions, including services providers, so most of income has tax nature. Most of not their own revenues make federal and state grants. Towards the end of the XXth century their share in the budgets of local government has increased to 35 %, and in some areas of activity – up to 60 %. Although subsidies can solve the problems, they are accompanied by threats, such as erosion of self-government and political participation.

At the same time, federal subsidies are not always effective in terms of solving problems. For example, the problem of the quality of education and poverty of schools remains an acute despite the subsidies. At the same time, the centralization of the school system leads to the bureaucratization of the educational system, its isolation from the people.

Key words : regional governance, federalism, states, local government, local councils, mayors, subsidies.

МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ ТА КОМУНІКАЦІЯ У ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ

Досліджено проблеми міжкультурної взаємодії та комунікації на тлі глобалізаційних процесів сучасності, здійснено аналіз поняття глобалізації та основних концепцій міжкультурної взаємодії. Розглянуто мультикультуралізм як засадничий принцип міжкультурної взаємодії сучасності. Доведено, що мультикультуралізм є необхідною умовою адекватної та успішної міжкультурної взаємодії, відповідаючи основній культурній потребі у розвитку та попереджаючи стагнаційні явища у її життєдіяльності.

Ключові слова: глобалізація, глобалізм, міжкультурна комунікація, глокалізація, гібридизація, макдональдизація.

Шевченко М. И. Межкультурное взаимодействие и коммуникация в эпоху глобализации: социокультурный контекст

Исследованы проблемы межкультурного взаимодействия и коммуникации на фоне глобализационных процессов современности, осуществлен анализ понятия глобализации и основных концепций межкультурного взаимодействия. Рассмотрен мультикультуралізм в качестве основополагающего принцип межкультурного взаимодействия современности. Доказано, что мультикультуралізм является необходимым условием адекватного и успешного межкультурного взаимодействия, отвечая основной культурной потребности в развитии и предупреждая стагнационные явления в ее жизнедеятельности.

Ключевые слова: глобализация, глобалізм, межкультурная коммуникация, глокализация, гибридизация, макдональдизация.

Shevchenko Maryna. Intercultural interaction and communication in the era of globalization, socio-cultural context

The article studies the problems of intercultural interaction and communication on the background of globalization today, analyzes the concept of globalization and the basic concepts of intercultural interaction. We consider multiculturalism as a fundamental principle of our intercultural interaction. Proved that dialogue between cultures is a prerequisite for adequate and successful intercultural interaction answering basic cultural needs and preventing the development of stagnation effects in its life.

Key words: globalization, globalism, intercultural communication, glocalization, hybridization, McDonaldization.

На зламі тисячоліть стало зрозуміло, що людство розвивається на шляху укріплення взаємозв'язків та взаємозалежностей різних країн, народів та культур. Цей процес охопив усі форми суспільного життя та отримав назву глобалізації. Одним з його найбільш вагомих аспектів є явище культурної глобалізації – процес зростання взаємодії культур у світовому масштабі. Розвиток процесів глобалізації пов'язаний з інтенсифікацією міжкультурних комунікацій, що охоплюють весь світ та перетворюють його на єдиний комунікативний простір.

Сьогодні існує тенденція супротиву локальних культур загальній лінії глобалізації, яка подекуди набуває руйнівного характеру. Проте нам варто відрізнити поняття «глобалізації» від поняття «глобалізму», які пов'язані між собою, але не є тотожними. Можемо їх розрізнити за принципом «діяльності» (як цілеспрямованого акту) та «процесу» (який ініціюється діяльністю та є системою результатів, що самопороджуються та спонтанно розгортаються)¹. Тому ми визначаємо глобалізацію як процес об'єктивного характеру, до якого нас залучено не лише як суб'єктів, але і як об'єктів. Глобалізму як діяльності ми можемо протистояти, глобалізації ж – ні, хоча й можемо враховувати її під час власної діяльності.

Слід відзначити, що процес глобалізації складно назвати новоутворенням. Не зважаючи на помітну ізоляцію культур та цивілізацій в часово-просторовому відношенні, між ними все ж виникали численні лінії економічних та культурних зв'язків різного рівня інтенсивності. У різні часи такі процеси зазвичай ініціювали більш розвинуті цивілізації, які прагнули поширити свій вплив на інші культури.

С. Терепищий слушно відзначає, що «в соціогуманітарному дискурсі сучасності досить давно та надійно закріпився термін «глобалізація». Навіть для буденної свідомості це поняття насамперед асоціюється з експансією західної культури та є гранично близьким до процесу становлення космополітизму. Проте очевидні явища світової уніфікації є лише поверхневою ознакою сьогоднішніх соціоекономічних, політичних та культурних реалій. Не зважаючи на ущільнення зв'язків між націями, поряд із трендами взаємозалежності національних структур, присутня також і локалізація екстраполяційних елементів глобалізації. Усе, що запози-

чується культурами із загальносвітового надбання, поступово адаптується до вимог локального населення та стає «гібридом» національного та світового»².

Сучасна глобалізація з її масштабами та наслідками стає повністю унікальним феноменом. Залишаючись результатом західноєвропейської експансії, вона охоплює всю населену частину планети та набуває світового характеру. Підкорюючи простір та час з допомогою новітніх технологій, вона сприяє максимальному зближенню різних країн та культур. При цьому вона залишається системним явищем, адже проникає практично в усі аспекти суспільного життя (економічні, технологічні, політичні та соціокультурні).

Серед них ми виділяємо глобалізацію у соціокультурній сфері як найбільш складний та суперечливий процес, оскільки вона проникає у сфери науки, освіти, культури, етики та ідеології, й стає причиною не лише взаємопроникнення, але й взаємовідштовхування культур. Глобалізація спричиняє суттєві позитивні та негативні зміни в культурі. Вона сприяє надзвичайному пришвидшенню соціокультурної динаміки, значному збільшенню об'єму інформації, яку споживає індивід. Глобалізація долає політичні та ідеологічні бар'єри, формуючи єдиний духовний простір цінностей усіх народів та цивілізацій. Та з іншого боку, виникає небезпека, що особливо загрожує людству у довготривалій перспективі. Перетворивши масову культуру на головний засіб духовної експансії, глобалізація призводить до уніфікації, руйнації культурної ідентичності та традиційних цінностей самобутніх культур. В реакції на таку культурну експансію західної цивілізації з'являються яскраві прояви націоналізму, екстремізму, шовінізму та ксенофобії, що сприяє загостренню протиріч та конфліктів у світі.

Цікаво, що Ю. Габермас пропонував розглядати глобалізацію не як процес, а саме як результат. «Я використовую термін «глобалізація» для опису процесу, але не кінцевого стану. Він характеризує зростаючий обсяг і інтенсифікацію транспортних, комунікаційних і обмінних відносин за межами національних кордонів. Подібно до того, як в XIX столітті залізниця, пароплави і телеграф призвели до згущення і прискорення товарних і пасажирських перевезень, а також інформаційного обміну, - так і сьогодні супутникова техніка, космічні польоти і цифрова комунікація знову таки сприяють роз-

ширенню і згущенню мереж. «Мережа» перетворилась в ключове слово, незалежно від того, чи йде мова про шляхи перевезення товарів і пасажирів; про потоки товарів, капіталу і грошей; про електронні перенесення та обробку інформації, або ж про кругообіг між людиною, технікою і природою»³.

Досліджуючи проблему міжкультурної комунікації, зупинимося на найбільш вагомим концепціях міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації. Перш за все, розглянемо концепцію глокалізації, автором якої є Р. Робертсон. Він стверджує, що процеси глобалізації не можна уявляти лише як розповсюдження капіталістичних стосунків та культурну гомогенізацію світової спільноти. Глобалізація завжди йде пліч-о-пліч з глокалізацією, тобто пристосуванням запозичених елементів культури до локальних умов на основі індивідуальної традиції⁴. Відтак, гомогенізація та уніфікація культур в одних аспектах супроводжуються локалізацією, зростанням культурного різноманіття та відродженням попередніх культурних форм в інших.

Глокалізація втілює супротив локальних культур проти процесів уніфікації та їхнє прагнення зберегти свою ідентичність в умовах постійного тиску західноєвропейської цивілізації – ядра глобалізації.

Американський політолог С. Хантінгтон розглядає цей процес в рамках власної концепції «зіткнення цивілізацій» та тлумачить його як «індигенізацію». Аналізуючи ситуацію, що склалася у світі, С. Хантінгтон звертає увагу на те, що процеси модернізації різних країн призводять до послаблення західного впливу та поступового відродження, закріплення та самоствердження місцевих традицій – саме це і називає дослідник індигенізацією. Разом зі зниженням могутності Заходу знижується рівень привабливості західних цінностей для інших цивілізацій та, відповідно, посилюється орієнтація на власну культуру. Відтак, С. Хантінгтон передбачає, що у найближчому майбутньому не відбудеться розвиток універсальної цивілізації, а навпаки – посиляться супротив культур тенденціям уніфікації, конкуренція та, зрештою, зіткнення цивілізацій⁵.

Відомою концепцією міжкультурної взаємодії є концепція гібридизації Я. Пітерсона, яку можна тлумачити як доповнення та розвиток концепції глокалізації. Культурна гібридизація передбачає змішування, взаємопроникнення та переробку елементів різних культур у певному соціокультурному просторі. Інтенсифікація

міжкультурних комунікацій сучасності не обов'язково стає причиною загальної стандартизації та уніфікації за прикладом європейської культури. Локальні культури мають здатність адаптувати глобальні тенденції до власної специфіки, поєднуючи культурну гомогенність та гетерогенність. Саме у точках перетину глобального та локального можлива така гібридизація. Вона також може розглядатися й у негативному ключі у якості нездатності творчо переосмислити досвід іншої культури, селективно сприймати та освоювати культурні елементи в процесі взаємодії. Внаслідок цього відбувається механічне перенесення західних форм суспільної організації, що призводить до втрати культурної самобутності.

Цікавою є концепція «макдональдизації» американського соціолога Дж. Рітцера, яка виступає на засадах ідеї інструментальної раціоналізації сучасного суспільства М. Вебера. Він пояснював раціоналізацію як «логічну чи теологічну послідовність будь-якої інтелектуально-теоретичної чи практико-етичної позиції»⁶.

Головним чинником соціокультурної динаміки західних соціумів дослідник вважав протестантську етику, яка сприяла сакралізації буденного буття особистості, трансформації прагнення наживи в економічну зацікавленість, розповсюдженню економічного раціоналізму. Сам М. Вебер визнавав, що протестантизм сприяв поширенню економічних принципів на всі сфери життєдіяльності людини, у тому числі й на взаємодію між людьми. Найбільш вагомим чинником наскрізної формальної раціоналізації стають гроші, які об'єднують усі сфери суспільного життя під началом єдиної логіки та єдиних смислів. Яскравим прикладом такої формальної раціоналізації модерної епохи стає фордизм, який передбачає застосування поточних принципів та технологій⁷.

Макдональдизація Дж. Рітцера стає сучасною парадигмою формальної раціоналізації. Сам автор розуміє її як впровадження принципів ресторанів швидкого обслуговування по типу «Макдональдз» в інші сфери суспільного життя: медицину, освіту, телебачення тощо. Глобалізація уніфікує самобутні культури на основі спрощених схем раціональності та структурно-функціональних моделей. Дж. Рітцер стверджує, що ця схема ґрунтується на чотирьох принципах: економічній ефективності, калькізації процесу та результату, передбачуваність наслідків певних дій та техноло-

гічно забезпечений контроль. Така примітивна модель впорядкування сучасного суспільства має свої особливості: вона призначена для «відсталих» спільнот, а також для мас, далеких від кваліфікації, необхідної у сучасному техно-столітті, як стверджує Дж. Рітцер⁸. Глобалізаційної уніфікації зазнає перш за все те, що відповідає спрощеним схемам раціональності, наприклад, масова культура, яка стає основним інструментом руйнування традиційної ідентичності⁹.

П. Солберг з приводу глобалізації освіти пише: «Освітні системи по-різному реагують на зміни в нових економічних, політичних і культурних порядках світу. Глобалізація вчинила вплив у соціальних реформах національних держав, до яких сектори освіти змушені пристосуватися в нових глобальних умовах, що характеризуються гнучкістю, різноманітністю, посиленням конкуренції та непередбачуваною змінністю. Розуміння впливу глобалізації на викладання і навчання є важливим для будь-якого розробника політики, конструктора реформ та освітнього лідера»¹⁰. Дійсно, соціокультурна сфера, зокрема освіта найчутливіша до глобальних зрушень, які не завжди мають виключно позитивні наслідки.

Щодо впливу глобалізації на освіту доцільно процитувати М. Керноя, який слушно зауважує: «Глобалізація обов'язково змінює умови формування ідентичності. Люди в будь-якому суспільстві мають кілька ідентичностей. Сьогодні їх глобалізована ідентичність “визначається в термінах” так, що глобальні ринки оцінюють окремі особистісні риси та поведінку. Сучасний ідеал орієнтований не на обізнаність, але глобальні ринки оцінюють певні види знань набагато вище, ніж інші. Однією з головних особливостей глобальних ринків є те, що вони високо цінують науково-технічні знання, і менше – місцеві, локальні навички, які слугують більш базовим потребам»¹¹.

Існує ряд інших авторів, які критично ставляться до глобалізації і її наслідків. У літературі присутнє виражено амбівалентне ставлення до глобалізації – як позитивне, так і негативне. І це закономірно, адже «глобалізація супроводжується багатьма наслідками, як позитивними, так і негативними. Апологети уніфікаційного блага наголошують на тих можливостях, які відкриваються перед людиною в ході світової інтеграції: доступ до інформації, свобода

пересування, вільна торгівля, доступ до всіх світових ресурсів та культурного надбання. Опозиціонери ж із неприхованою неприязню до глобалізації, підкреслюють, що блага від планетарного єднання отримує лише мізерна кількість багатого населення, а більшість людей з меншими статками виявляються такими ж прикріпленими до свої території маргіналами. Досить очевидним є те, що глобалізація означає політизацію усіх сфер міжнародних відносин, оскільки підприємці та їх об'єднання під впливом цього розгорнутого механізму отримують змогу все більш активно втручатися в ті сфери, де була повна домінація національного державного механізму. Саме тому, як альтернатива несправедливим проявам світової інтеграції, виникає опозиційний рух антиглобалізму, вивчення аргументованої специфіки якого стає усе більш актуальним, особливо з огляду на усе більш контрастне ідеологічне протистояння Сходу та Заходу»¹².

З одного боку, С. Сьорлін зазначає: «Капіталістична глобалізація викликає лібералізацію і приватизацію економіки та суспільних благ, в тому числі й освіти та науки. Таким чином, це ідеологія, яка прагне нав'язати неоліберальну дисципліну вищій освіті, це система значень, яка впливає на всі аспекти академічного підприємництва, в тому числі навчання, дослідження та обслуговування. Це неминуче, здійснює серйозний вплив на виробництво знань і академічну свободу»¹³.

З іншого боку, А. Аппадурай відзначає: «Глобалізація скоротила дистанцію між елітами, змінила ключові зв'язки між виробниками та споживачами, розірвала багато зв'язків між працею та сімейним життям, затерла лінії між тимчасовими локальностями та уявними національними легітимностями. Реальність відтепер здається більш прагматичною, і менш дидактичною, більш емпіричною та менш дисциплінарною, ніж 50-60 роках...»¹⁴.

Ще І. Валлерстайн підкреслює, що враховуючи кризу, яку ми спостерігаємо, «косметична» трансформація капіталізму неможлива – людство чекає або ґрунтовна, добровільна відмова від експлуатації або ж крах. «Безсумнівно, в середньостроковому плані абсолютно різні люди спробують пристосуватися до системи з надією, що вона зуміє полегшити труднощі, які виникли, це теж стереотип: пам'ять безлічі людей зберігає приклади, що так було в минулому, а значить, має спрацювати і цього разу. Але проблема в тому, що в умовах системної кризи навіть від такого середньостро-

кового пристосуванства мало користі. Як ми вже говорили, цим якраз системна криза і відрізняється»¹⁵.

Солідаризуємось із думкою С. Терепищого, що «погляд на глобалізацію лише як на гомогенізацію є вагомим проблемою не лише буденного знання, але й наукового. Не існує універсального рецепту успіху в умовах інтеграційної локалізації моделей виробництва та культури. Сучасний світ освітніх послуг базується на бінарному поділі учасників на тих, хто експериментує, шукаючи вигоду в гонитві за інновацією, та тих, хто пристосовується, сприймаючи інновацію іззовні або як необхідність»¹⁶.

Перераховані нами концепції демонструють принципово різні оцінки процесів, що розвиваються в сучасному світі. Тому одночасно існують точки зору про примітивізацію і спрощення внаслідок уніфікативного впливу західної цивілізації та зростання культурного різноманіття, ускладнення та диференціація. Можна зробити висновки, що наслідки глобалізації, в будь-якому випадку, змінять свідомість більшості населення Землі.

На нашу думку, ці моделі міжкультурної взаємодії (глокалізація, гібридизація та макдольнальдізація) співіснують у соціокультурному просторі та конкурують одна з одною. Їх баланс залежить від культурної специфіки країни, її минулого, історичного досвіду, культурної політики держави, особливості зовнішньополітичної взаємодії тощо.

Мультикультуралізм став базовим принципом співіснування та взаємодії різних культур, розглядаючись як імператив політичної культури в поліетнічних державах. Водночас, мультикультуралізм став підтвердженням неефективності асиміляційної політики західних держав в умовах так званого міграційного буму. Вивчаючи його у якості фактору міжкультурної комунікації, дослідники виділяють декілька джерел його утворення. Одне з обґрунтувань базується на теорії В. Кімліка, заснованої на ліберальних цінностях автономії та рівності¹⁷. Він стверджує, що культура необхідна для людства з двох причин: для забезпечення автономії та свободи вибору й у якості інструментальної цінності для самоповаги людини. Це не просто закріплення індивіда за тією чи іншою культурою, але і захист його внутрішньої культури.

Отже, можна зробити висновок, що інтенсифікація міжкультурних комунікацій та активізація міграційних процесів стали го-

ловним фактором якісних змін у культурній політиці розвинених держав. Міжкультурні комунікації в сучасному світі характеризуються діалектичним зв'язком двох тенденцій – глобалізації та локалізації. Так званий сучасний етнічний ренесанс виступає як реакція на процеси культурної глобалізації та уніфікації. Успішний розвиток національних культур у сучасному світі, який дозволяє їм зберігати свою самобутність й ідентичність та водночас включатися у світові цивілізаційні процеси, брати участь у продуктивному діалозі культур, вимагає правильного балансу між цими тенденціями соціокультурної динаміки. Тому глобалізація та локалізація мають перебувати у комплементарних відносинах.

1. Момджян К. Об одном многократно упоминаемом процессе... // Суверенитет глобализации: настольная книга антиглобалиста / сост. и ред. А. Ашкевов. Москва: Ермак, 2004. С. 39. 2. Тереницкий С. О. Сучасні освітні ландшафти. Київ: «Фенікс», 2016. С. 172. 3. Хабермас Ю. Постнациональная констелляция и будущее демократии // Логос. – 2003. – № 4–5 (39). С. 112. 4. Сравнительное изучение цивилизаций: хрестоматия / сост., ред. и вступ. ст. Б. Ерасов. Москва: Аспект Пресс, 2001. С. 532. 5. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. URL: http://www.academia.edu/4610592/Samuel_P_Huntington_The_Clash_of_Civilizations_and_the_Remaking_of_World_Order_1996. 6. Вебер М. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. С. 308. 7. Рутцгер Дж. Макдональдизация, глобализация, американизация и новые средства потребления // Современные социологические теории. Санкт-Петербург: Питер, 2002. С. 498. 8. Там же. С. 499. 9. Федотова В. Хорошее общество. Москва: Прогресс-Традиция, 2005. С. 342. 10. Sahlberg P. Teaching and Globalization // Managing Global Transitions. 2004. Volume 2 (1). P. 67. 11. Carnoy M. Globalization and educational reform: what planners need to know. Paris: UNESCO, 1999. P. 76. 12. Тереницкий С. О. Цит. работа. С. 201. 13. Sörlin S., Vessuri H. Knowledge Society vs. Knowledge Economy: Knowledge, Power, and Politics. New York: Palgrave Macmillan, 2007. С. 84. 14. Appadurai A. Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. С. 8-9. 15. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение; пер. с нем. К. Троицкого. Москва: Территория будущего, 2006. С. 194. 16. Тереницкий С. О. Цит. работа. С. 175. 17. Кумлика В. Multicultural Citizenship: a Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Oxford University Press, 1995. С. 113.

Shevchenko Maryna. Intercultural interpenetration and communication in the era of globalization: social and cultural context

The dynamics of social development, active transformation of cultures and civilizations, which aims to influence and modify other cultures, has led to the acceleration

of scientific development of intercultural interaction and communication problems in the era of globalization.

Modern globalization of its scale and effects is quite a unique phenomenon. Conquering space and time using the latest technology, it helps to maximize convergence and modification of various countries and cultures. It is a systemic phenomenon, penetrating virtually into all aspects of public life (economic, technological, political and socio-cultural).

The literature presents a naturally expressed ambivalent attitude towards globalization - both positive and negative.

S. Terepyschyy determines the notion "borrowed cultures" as a "hybrid" of national and world heritage."

Exploring the problem of cross-cultural communication, attention is especially paid to the concept of glocalization (author – R. Robertson), accompanied by localization, increase of cultural diversity and cultural revival of the previous cultural forms in others.

American scientist S. Hanhtinon examines the process within its own concept of the "clash of civilizations" and interprets it as "indigenization", accompanied with cultural resistance against unification.

A well-known concept of intercultural hybridization is the concept of J. Peterson/ It provides blending, interpenetration and processing of different cultures' elements in a certain socio-cultural space.

Of great interest is the concept is the "McDonaldization" written by an American sociologist George Ritzer. The concept is the modern paradigm of formal rationalization. The scientist claims the scheme being based on four principles: economic efficiency, calquing of the processes and results, predictable consequences of certain actions and technologically equipped control.

Regarding the impact of globalization on education M. Kernoy correctly notices: "Globalization must change the conditions of the identity formation.

There is a number of other authors who are critical of globalization and its consequences

i. wallerstein v. kimlika and st. sorlin almost equating the process of globalization with ideology.

Multiculturalism has become a basic principle of coexistence and interaction of different cultures examined as an imperative political culture in multiethnic states.

Globalization of the socio-cultural sphere – is the most difficult and controversial process because of it penetrating into the sphere of science, education, culture, ethics and ideology. It causes not only interpenetration but also mutual resistance of cultures. It contributes to the extraordinary acceleration of socio-cultural dynamics, a significant increase in the volume of information consumed by an individual. Globalization overcomes political and ideological barriers, creating a single spiritual values space of all nations and civilizations. And on the other hand, there is a danger especially threatening to the mankind in the long run. Having transformed the mass culture into the main means of spiritual expansion, globalization leads to standardization, destruction of the cultural identity and distinct cultures traditional values.

Intensification of intercultural communication and promotion of the migration processes have become the main factor of the qualitative changes in the cultural policy of the developed countries. Intercultural communication in contemporary world is characterized with a dialectical relationship of two trends - globalization and localization. The so-called modern ethnic Renaissance requires the right balance between these tendencies of the social and cultural dynamics.

The views of academics, political scientists, analysts show a fundamentally different assessment of the processes developing in the modern world. Thus, there exist different views on primitivism and simplicity of the unification impact of the Western civilization and the growth of cultural diversity, complexity and differentiation. It can be concluded that the effects of globalization, in any case, would change the consciousness of the Earth majority population.

Key words: globalization, globalism, intercultural communication, glocalization, hybridization, McDonaldization.

РЕЦЕНЗІЇ

Ю. С. ГАНЖУРОВ

**УКРАЇНЬСЬКА ВЛАДА І ОПОЗИЦІЯ В РАКУРСІ
ПОЛІТОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ***

Нинішній стан української політичної науки актуалізує потребу фахової конкретизації тих явищ і процесів, що відбувається у вітчизняному соціумі як результативні категорії еволюції та взаємодії інститутів державної влади та громадянського суспільства. Тому видається важливим аналіз спеціальних праць науковців щодо осмислення ключових аспектів політичного життя нашої країни на шляху комплексної адаптації системи державорегуляторних та політико-правових відносин до європейської практики. В цьому плані колективна монографія «Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз з зарубіжними країнами», що підготовлена науковцями Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України, є, на нашу думку, актуальною та злобо-

* Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз з зарубіжними країнами: колективна монографія / за заг. ред. Ф.М. Рудича. Київ: ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016. 488 с.

денною. Про високий професіоналізм у формуванні основних напрямів дослідження свідчить логічна композиція книги: основні етапи формування влади та опозиції в сучасній Україні, суб'єктно-об'єктні параметри владно-опозиційної комунікації, національне примирення як момент солідаризації у владно-опозиційному вимірі політичного дискурсу – це ті проблеми, які стали визначальними для організації аналітико-синтетичної критики джерел, що містять фактологічну основу тематичного порівняльного дослідження українських реалій в контексті зарубіжного досвіду.

Для реалізації зазначеної мети автори монографії виконали важливе завдання атрибуції ключових понять дискурсу в контексті взаємовідносин категорій «влада» і «опозиція». В результаті однозначності відпрацьованої терміносистеми тематики дослідження став можливим послідовний виклад історії формування владних інституцій в Україні в ракурсі становлення та еволюції політичної опозиції як повноправного суб'єкта політичної комунікації. При цьому авторами слушно зазначається, що у політичній практиці й науці визначаються різні види й форми політичної опозиції: стосовно влади – лояльні та нелояльні; за способом дії – системні й ситуаційно орієнтовані [с. 72]. Власне в цьому полягає й логіка дослідження діалогічних відносин влади і опозиції, викладене в монографії за принципом проблемно-тематичної послідовності та хроніки політичних подій. Саме остання обставина стала тим утворюючим чинником, що дозволив систематизувати періодизацію сучасної політичної історії України, включаючи драматургію владних інституцій 2013-2015 рр. При визначенні рушійних сил протестної енергетики, коли опозиція набирає вагу за допомогою електорального руху, дослідники детально зупиняються на аналізі політико-комунікативних особливостей формату «політична влада, опозиція, бізнес» в частині їхньої взаємодії. Науковці зазначають, що весь великий капітал в Україні високо політизований, а за кожної зміни владних еліт нова еліта намагається позбавити попередників матеріально-організаційної бази, використовуючи законодавчий, суддівський, фінансовий й правоохоронний ресурси [с. 142-143]. Прикладів цьому чимало.

Звичайно, що це в принципі базові поняття, проте їх конкретизація системою фактів, фігурантами з числа учасників залаштунок-вих політичних процесів робить текст доволі переконливим з точки

зору аргументованої персоніфікації процесів конфліктних протистоянь та ситуативних угод поміж владою та опозицією. В цьому плані якщо розгляд конфліктного середовища навколо зазначених суб'єктів політичної комунікації видається доволі традиційним, то обраний авторами ракурс формули національного примирення як моменту солідаризації у владно-опозиційному вимірі видається своєчасним у політичному дискурсі. Як слушно зазначають автори, мета консолідації, яка актуалізувалася в українських дискусіях після анексії Криму і початку АТО на території Донбасу, торкається самого існування України як держави [с. 165]. Тому нині набувають особливої ваги спільні зусилля влади і опозиції на підґрунті національної консолідації суспільства у відповідь на серйозні виклики зовнішньої загрози. Проте при цьому не обминають автори й інших загроз, пов'язаних із реаліями функціонування інститутів державної влади в українському суспільстві. Важливо, що в монографії відверто йдеться про корупцію та пошук механізмів її унеможливлення. Вочевидь, доречним видається розглядати зазначене явище в контексті вивчення якості політичних еліт, усвідомлюючи, що реалізація культурологічних програм їхнього морально-етичного виховання дасть позитивні результати у поєднанні із задекларованою, проте досі малоефективною практикою ротації суб'єктів державної влади та опозиції.

Моделювання можливих форматів взаємовідносин влади й опозиції в Україні видається проблемним без врахування світової практики розв'язання зазначеного питання в частині пошуку форматів боротьби за домінуючі позиції в соціумі, що перебуває у стані перманентної політичної турбулентності. Тому автори монографії приділили посилену увагу аналізу категорій загального та особливого в здійсненні механізму взаємовпливу влади та опозиції в країнах СНД і Балтії. Пошук відповіді на такі питання, як сутність опозиції в Російській Федерації, природа влади й можливої опозиції в сучасній республіці Білорусь, проблемні зони євроінтеграції Молдови, доречність поняття «опозиція» в умовах суперпрезидентської республіки (на прикладі держав Центральної Азії), кореляція влади й опозиції в державах Закавказзя закладає серйозні підвалини для порівняльного аналізу в контексті політологічної ретроспективи з українськими реаліями. До певної міри перехідною площадкою для

пошуку аналогій є розділ монографії, присвячений політичному функціонуванню влади та опозиції в країнах Балтії.

Важливо, що авторами, кожен з яких створював свій розділ відповідно до зазначених питань, обраний єдиний уніфікований підхід до аналізу проблем – важлива якість колективної монографії. В його основу були покладені порівняльні характеристики активних акторів політичного життя, його історико-соціологічна палітра, динаміка функціонування громадських рухів, роль і місце політичних партій у формуванні як владних інституцій, так й опозиційних рухів, що дало можливість зробити достатньо переконливі висновки. Вочевидь, порівняльний аналіз політико-правових і соціально-економічних умов становлення та функціонування владних інституцій, опозиції, з одного боку, в Україні, а з іншого – на прикладах новітньої історії більшої частини пострадянських країн дає можливість для оцінки стану та визначення перспектив еволюції політичної системи України. Проте пошук окремого, особливого та загального у діалогічних відносинах української влади й опозиції неминуче актуалізує потребу моделювання оптимальних форматів наближення українського істеблішменту до політичного життя західного світу. Через це важливим вбачається ретроспективний аналіз демократичної моделі взаємодії альтернативних суб'єктів політики у Великій Британії, ФРН, Франції, Швейцарії. Саме в цьому розділі міститься глибокий виклад матеріалу, що відбиває досвід законодавчої організації діяльності владних інституцій. Зокрема теоретичні засади та практичний досвід парламентаризму розкривають зміст західноєвропейського громадянського суспільства. Важливо, що розгляд зазначених питань закладає аргументативну основу для висновку про те, що в Україні «заміна розбалансованої системи державних інститутів... моделлю чіткого розмежування владних повноважень, забезпечення механізму стримувань і противаг сучасних форм безпосередньої та представницької демократії, наявність офіційної опозиції – невідкладні завдання, які належить вирішити президентові, парламенту та уряду» [с. 474-475].

Таким чином, колективна монографія «Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз з зарубіжними країнами» містить професійні відповіді на актуальні питання, що ставить перед науковим загалом, широкою громадськістю важкопрогнозоване політичне життя України.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ В РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ*

Успішне проведення системних суспільно-політичних реформ в Україні залежатиме від зваженої, ефективної державної політики. В сучасних умовах вона потребує суттєвого переосмислення, нового змістовного наповнення відповідно до людиноцентричних цінностей та міжнародних стандартів, які є значущими для усього світового співтовариства. Важлива роль у цьому процесі відводиться також вітчизняній політичній науці. Адже у складному і суперечливому процесі реформування соціальної сфери країни фактично йдеться про створення нової системи охорони здоров'я, яка б посіла провідне місце серед основних пріоритетів державної політики, стала б у майбутньому стрижневим напрямом всіх видів політики.

У монографічному дослідженні «Державна політика здоров'язбереження: світовий досвід і Україна» представлені результати комплексного політологічного дослідження державної політики збереження громадського здоров'я в контексті здоров'язбережнього підходу. В аспекті оцінкових характеристик дослідження є актуальним та інноваційним, а результати затребувані практикою.

Рецензована монографія ґрунтується на широкій теоретичній та нормативно-правовій джерельній базі. Об'єктивність висновків, частково, засвідчує й проведене автором Інтернет-опитування. Обрана методологія дослідження дозволяє дійти аргументованих висновків, створити авторську систему основних понять і категорій з досліджуваної проблеми, вирішити завдання, поставлені в роботі.

* Співак М.В. Державна політика здоров'язбереження: світовий досвід і Україна: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2016. 520 с.

© НАУМКІНА Світлана Михайлівна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Вдалою є загальна композиція й архітектоніка монографії. Перший розділ присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження політики здоров'язбереження. Він містить комплекс питань, пов'язаних з актуалізацією в сучасних умовах ціннісних (філософських, політико-правових) аспектів здоров'я людини, дослідженням здоров'язбереження на глобальному рівні та формуванням відповідної ідеології, теоретико-методологічних підходів до визначення політики здоров'язбереження тощо. В центрі політики здоров'язбереження розглядається здорова і відносно здорова людина, а не лише хвора людина з її потребами. Важливим завданням такої політики, зазначає М.В. Співак, є переорієнтація від політики лікування до політики зміцнення та збереження здоров'я і попередження захворювань. На цих та інших викладених у розділі концептуальних положеннях побудовані подальші розділи монографії.

У другому розділі основна увага приділяється дослідженню зарубіжного досвіду реалізації політики здоров'язбереження. Авторкою опрацьовано широкий масив наукової літератури вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема Д. Арзянцевої, П. Браун, О. Вакуленко, О. Возіанова, К. Глонті, Т. Двік, Л. Жаліла, Н. Комарова, О. Мінцера, М. Новікова, О. Пунди, А. Робертсон, Т. Семігіної, І. Сенюти, М. Сейшел, М. Тоусенда, В. Хекбарта, С. Хамана та ін., здійснено аналіз політики здоров'язбереження понад 60 країн світу: північноамериканської економічної інтеграції; країн Карибського басейну, островних держав, країн Південної Америки, Західної Європи, Південної Європи, визначено найбільш передові й прогресивні практики збереження здоров'я скандинавських країн.

У третьому розділі монографії М.В. Співак досліджує роль державної політики здоров'язбереження в розвитку системи громадського здоров'я в Україні. Детально аналізуються сучасний стан та проблеми політики в галузі, визначається коло суб'єктів політики, обґрунтовано принципи, цілі, завдання, функції державної політики здоров'язбереження. Перспективи державної політики здоров'язбереження в умовах реформування суспільства авторка пов'язує, зокрема, з діяльністю Центру громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я, який матиме доступ до медичної статистичної інформації, здійснюватиме обробку баз даних, готуватиме науково обґрунтовані рішення та аналітику в сфері громадського здоров'я,

здійснюватиме керівництво обласними установами у сфері громадського здоров'я.

Останній, четвертий розділ монографії присвячено проблемам формування національної стратегії здоров'язбереження в Україні, розв'язання яких пов'язано з виробленням стратегічних підходів у її розбудові та визначенням шляхів реалізації інноваційної політики здоров'язбереження, формуванням механізму державно-приватного партнерства в цьому контексті. На основі аналізу зарубіжного досвіду запропонована модель державно-приватного партнерства, яка, на думку авторки, найбільш повно розкриває роль громадянського суспільства і громадян у реалізації політики здоров'язбереження (державо-центральні органи виконавчої влади-бізнес-громадяни). Державно-приватне партнерство у напрямку реалізації політики здоров'язбереження визначається як здатність згрупувати найкращі якості сторін, ефективно використовувати ресурси, залучати можливості і досвід держави та приватного партнера з метою задоволення суспільних потреб.

Висновки, запропоновані у праці М.В. Співак, є достатньо аргументованими. Їх достовірність зумовлена тим, що дослідження ґрунтується на широкій джерельній базі, чинних нормативно-правових актах стосовно проблем охорони здоров'я, на використанні широкого пласту наукової літератури. Основні положення роботи характеризуються об'єктивністю, науковістю, послідовністю.

Наукова значущість рецензованої монографії полягає в тому, що робота є комплексним дослідженням проблеми формування ефективної державної політики здоров'язбереження в Україні. Наукові висновки та рекомендації авторки можуть бути використані для подальших наукових пошуків у сфері дослідження суспільно-політичних процесів у державі, а також для вдосконалення практики здоров'язбереження на національному рівні, що надає роботі очевидного практичного значення.

Монографія М.В. Співак за обсягом та змістом, характером досліджуваних питань та вирішуваних завдань становить вагомий додатак у розвиток вітчизняної політичної науки. Вона може бути цікавою для науковців, політиків, правознавців, державних службовців, викладачів і студентів вищих навчальних закладів.

ПОПУЛІЗМ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ*

Робота складається з вступу, чотирьох розділів, висновку, літератури, де популізм постає перед дослідником поняттям, яке, хоча і різною мірою, є корисним для розуміння суспільно-політичних явищ з історії та сучасного життя дуже різних країн, у різний час та з відмінних соціально-політичних обставин. Новітня історія багатьох країн Латинської Америки, політична боротьба у США, російське та українське «народництво», Франція перших десятиліть Третьої республіки, сучасна Білорусь, Україна у період незалежності, навіть антична історія – усі названі теми, і далеко не лише вони, дають матеріал для вивчення популізму. І попри очевидні величезні відмінності між ними, саме популізм виявляється одним із тих явищ, що у певних моментах їх поєднує.

Вивчення популізму актуалізується і наявністю соціального замовлення від зацікавлених суб'єктів політичних партій, які так чи інакше застосовують популізм для реалізації своїх політичних програм та приходу до влади.

Актуальність дослідження очевидна і з огляду на відсутність комплексного вивчення проблематики популізму в Україні, належної політологічної оцінки попередніх студій, переосмислення деяких міфологем окремих дослідників.

Структура роботи є цілісною і логічно побудованою, де авторці вдається вдало проілюструвати багату історичну спадщину популізму і його розмах на сьогодення.

У роботі авторка звернулася до численних і разом із цим вельми різних, віддалених один від одного у просторі і часі проявів популізму, якими, проте, його історія не вичерпується. Важливо було по-

* Кіянка І. Б. Популізм в історії та сучасності: ідеологічні течії, рухи та політичні технології: монографія. Львів: Вид-во «Простір –М», 2016. 387 с.

казати відмінні «популістські» сюжети саме через складність, строкатість та амбівалентність феномену популізму, вивчення якого на основі лише одного з них було б недостатнім.

Цей широкий діапазон історичних та сучасних проявів популізму висвітлюється у другому та третьому розділах дисертаційного дослідження.

На наш погляд, цінним у праці автора є ґрунтовність та всебічність в опрацюванні обраної теми, що дало змогу зробити конкретні висновки щодо особливостей і значимості популізму в програмах та політичних салоганах українських партій.

Можемо констатувати, що монографія І. Б. Кіянки є важливим внеском у розвиток вітчизняної політичної науки і стане у нагоді дослідникам, викладачам, державним службовцям, політичним і громадським діячам, студентам та усім, хто цікавиться проблематикою популізму.

У своїй сукупності це монографічне дослідження є новим і важливим внеском у розвиток політичної науки та заслуговує уваги для нових досліджень.

М. М. НАГОРНЯК

НОВЕ ОСМИСЛЕННЯ РОЛІ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ДЕМОКРАТИЧНІЙ КОНСОЛІДАЦІЇ*

На сьогодні накопичено значний емпіричний матеріал про траєкторії розвитку політичних режимів, що протягом останніх трьох десятиліть стали на шлях демократичного розвитку. З самого по-

* Стойко О.М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2016. 380 с.

чатку транзитивних процесів у колишніх соціалістичних країнах окремими дослідниками висловлювалися застереження щодо механістичного застосування політологічних теорій та моделей, розроблених на основі вивчення досвіду розвинених демократичних країн, для пояснення і прогнозування шляхів розвитку молодих демократій. Однак навіть сьогодні перехідні суспільства є досить неоднорідними за низкою ключових характеристик, залежними від цілої низки об'єктивних і суб'єктивних чинників, що робить формулювання цілісної теорії транзитивного процесу серйозним викликом для суспільствознавців. Більше того, звивистий шлях демократичного транзиту України, що пройшов через дві революції, вимагає належного опрацювання для запобігання політичних криз у майбутньому. З огляду на це монографія О.М. Стойко «Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах» має особливе значення, оскільки є спробою вписати потреби сучасного етапу державотворення у загальносвітовий контекст розвитку суспільно-політичних процесів у молодих демократіях.

Традиційно вважається, що вибір форми державного правління та виборчої системи має вирішальний вплив на процеси демократичної консолідації. Достатньо згадати застереження Х. Лінца щодо небезпек президенціалізму, А. Лейпхарта про негативний вплив мажоритарної системи на розділені суспільства. Детальний аналіз більш як десятиліть існування перехідних суспільств дав підстави О.М. Стойко стверджувати, що у зв'язку з варіативністю форм узгодження інтересів виконавчої і законодавчої гілок влади, що демонструють молоді демократії, вирішальна роль належить взаємодії уряду з президентом та законодавчим органом. Саме дисбаланс повноважень у цій сфері породжує небезпеки дестабілізації як в умовах президентської, так і парламентської республіки. Такий підхід детально проаналізовано у четвертому розділі монографії,

Тип виборчої системи має значення лише для перших виборів, оскільки в міру розвитку і зміцнення політичних партій саме вони у подальшому визначають правила, за якими формуються представницькі органи місцевого і загальнонаціонального рівня. Тому п'ятий розділ монографії присвячено розгляду процесу інституціоналізації партійної системи та важливості політичних партій для успішного завершення демократичного переходу.

Такий оригінальний підхід до інтерпретації трансформації політичних інститутів свідчить про наукову зрілість автора, глибоку обізнаність з фактичним матеріалом та є вагомим внеском у вітчизняні політологічні дослідження демократії та демократизаційних процесів.

Також у монографії досить ґрунтовно розглядаються проблематика науково-теоретичних підходів до зміни інститутів, чинники, що визначають вибір політичних інститутів у ході демократичної трансформації, важливість дієздатної держави для реалізації політико-економічних реформ.

Для обґрунтування отриманих висновків автор опрацював значний масив зарубіжної літератури, низку емпіричних досліджень, присвячених аналізу досвіду перехідних суспільств, насамперед у Центрально-Східній Європі.

Рецензована монографія є цілісним, логічно структурованим, завершеним науковим дослідженням проблеми трансформації політичних інститутів, що становить як теоретичний, так і практичний інтерес. Теоретичний аспект зумовлений необхідністю подальшого поглиблення політологічного розуміння інститутів, а практичний – пошуком оптимальної моделі інституційного устрою політичної системи України.

Обраний автором предмет дослідження, інструментарій його вивчення та отримані результати, зокрема про причини слабкості політичних інститутів та джерела нестабільності у перехідних суспільствах, можуть бути віднесені до пріоритетних наукових проблем сьогодення.

Зроблені автором висновки будуть корисними для політиків, керівників центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, політологів і юристів, оскільки є джерелом об'єктивної інформації про трансформацію політичних інститутів не лише у постсоціалістичних країнах, а й у розвинених демократіях.

“ЖИТТЯ КОЖНОЇ ЛЮДИНИ – ЦЕ ЧАСТИНА ІСТОРІЇ, ЯКА ПІДЛЯГАЄ ФІКСАЦІЇ...”*

Останнім часом вороги Української держави почали активно спрямовувати свої провокативні дії на підри्व українсько-польських відносин, спекулюючи на проблемах, пов’язаних із дразливими подіями в нашій спільній історії. Це передовсім стосується так званої операції “Вісла”. Попри те, що керівники сучасної Польщі і України в спільній заяві засудили акцію “Вісла” як таку, що суперечила базовим правам людини, і визнали, що її організатором був тоталітарний комуністичний режим, наші недруги, маніпулюючи фактами, взятими зі сумнівних джерел, сіють розбрат між народами-сусідами. Гідна відсіч подібним провокаціям – правдиві і об’єктивні розповіді про ці події. Як це зробив Петро Коваль у книзі “Діти берегів часу: акція “Вісла”. Спогади“, яка вийшла друком торік в Україні. Будучи одним із кількох тисяч жертв депортації, автор максимально відверто розповідає про пережите, змальовуючи широку картину тогочасної дійсності. Його погляди на різні життєві реалії, проблеми пошуку місця етнічного українця в польському суспільстві, ставлення до родини, національної ідентичності, самореалізації й діяльності допоможуть читачеві дізнатись про непрості умови життя українців в Закерзонні. “Я намагався якнайстиліше розповісти про події, що закарбувалися в моїй пам’яті з дитинства, – зазначає Петро Коваль у передньому слові. – Ця розповідь була б неповною без фактів і суджень, про які я дізнався від батьків, родичів і знайомих...” (с. 27).

Літературний талант, яким, безперечно, володіє автор, допоміг йому не лише правдиво відтворити трагічні сторінки в українсько-польських взаєминах, а й майстерно описати побут і щоденне життя

* Петро Коваль. Діти берегів часу: акція “Вісла”. Спогади; пер. з пол. та передм. Л. Івасюк. Львів: Світ, 2016. 464 с.: іл.

українців на прадавніх етнічних теренах. Спогади засвідчують наскільки дбайливо українці впродовж віків оберігали генетично заковане почуття родової гордості та усвідомлення повноправного господаря цієї землі, навіть за часів панування цісаря Франца Йосифа, який, до речі, однаково ставився до різних народів багатонаціональної монархії. Натомість дійсність міжвоєнної Польщі для них була справжнім лихом. Петро Коваль з гіркотою розповідає як в тодішньому суспільстві свідомо насаджувався стереотип злих українців-націоналістів, а також твердження про упереджене та вороже ставлення українців до поляків. Взаємну неприязнь завжди намагалися спровокувати зовнішні та внутрішні політичні сили, вороже налаштовані до українських національних устремлінь. Використовуючи брехню та маніпулюючи історичними фактами, вони постійно створювали атмосферу недовіри, яка використовувалася для залякування й придушення почуття етнічної ідентичності. Саме тоді почався тотальний наступ на українство. Відтак громадяни Другої Речі Посполитої українського походження почували себе меншовартісними і незахищеними. “Моя мама згадувала, – читаємо в спогадах, – що з певного часу почалися утиски “Просвіти”, заборонялися театральні вистави, конфісковували книжки з просвітянської бібліотеки...” (с. 39). Згодом “лише поляки могли обіймати посади в державних установах, на пошті, в поліції, на залізниці...” (с. 37).

Не простим було життя українців і за “совітів”, які окупували Закерзоння у вересні 1939 році, а також за німців, які володіли цими територіями з 23 червня 1941р. до 20 липня 1944 року. Проте нестерпним воно стало тоді, коли під впливом шовіністичних сил польська комуністична влада почала виганяти українське населення з етнічних земель. Грабежі і вбивства в українських місцевостях стали звичною справою. Ще гіршим був той факт, що цим займалися не лише польські партизани та нічні банди грабіжників, а й міліція та військо (с. 97).

“Першого квітня, я дізнався, – згадує Петро Коваль, – що вранці почалося виселення українців з Нового М’якиша й Флісів. Мама хутко зібралася й пішла попрощатися з родиною. Проте її затримали перед першими будинками, бо село було оточене кордоном солдатів. Вона лише стояла й прислуховувалася до жалібного плачу жінок,

яких примусово викидали з власних хат, і до диких криків жовніврів, що їх наганяли...

Десь через годину мама побачила довгу шеренгу возів з пожитками, що рухалась у бік Ляшків. Позаду йшли діти й дорослі. Вели корів. Озброєні конвоїри нагайками поганяли тих, хто відставав..." (с. 112).

Невдовзі українців почали виганяти з Корениці, Кобелюх, Люблинців, Ляшків та інших поселень Ярославського повіту. Оточивши садиби, жовніри брутально викидали з них українські родини. Натомість туди заселяли поляків, які грабували й руйнували місцеві храми та привласнювали майно, вимушено покинуте українськими господарями.

"На подвір'я, – читаємо в спогадах, – ввірвалися два солдати в конфедератках із зарядженими карабінами й попрямували до хати. Я теж зайшов, конвульсивно хапаючись за руку мами. Бачив, як нападники в пошуках чогось перевертають усе догори дригом... Мама, в припливі страху й відчаю, виривала з рук грабіжника біля скрині останні наші сорочки й одержу, яку той пхав до своєї торби. Той брутально відштовхнув її з криком: *Odejdz ty, p...na Ukrainko, bo cie zastrzele!*¹ Відтак щосили вдарив маму в обличчя й скерував на неї дуло карабіна. Мати в паніці схопила мене й вибігла на подвір'я. Там я побачив, як військові били нагайками вітчима. Він безпорадно тримався на ногах, не ухиляючись від ударів, а його лице заливала кров... На дорозі за брамою стояли вози, біля яких поралися грабіжники. Попереду сидів досить високий офіцер зі штивною конфедераткою і спокійно стежив за всім, що відбувалося навколо. За якусь мить у наказовому тоні заgrimів його голос: "Кінець акції! Ладнайсь! До возів!" (с.116).

Подібних епізодів у книзі багато. Вони промовисто свідчать про зневагу й знуцання над беззахисним цивільним населенням. Це, звісно, не могло не викликати в українців закономірного спротиву: вони зі зброєю в руках почали захищати себе, своїх рідних і близьких. Під приводом боротьби з українським націоналістичним підпіллям комуністичний режим ПНР розпочав горезвісну акцію "Вісла", яка полягала в примусовій депортації (із застосуванням вій-

¹ Геть, ти, п...та українко, бо розстріляю! С. 116.

ської сили) українців з Лемківщини, Надсяння, Підляшшя і Холмщини відповідно до рішення властей СРСР і Польщі, прийнятого 9 вересня 1944 році у Любліні. Виселення тривало з 28 квітня до 12 серпня 1947 року. За цей період на північно-західні землі Польської держави було депортовано 140575 осіб української національності та змішаних польсько-українських сімей².

“Ранок першого травня, похмурий, вологий, холодний, – згадує Петро Коваль, – назавжди залишився в моїй пам’яті. Прокинувшись, я почув з кухні розпачливий плач мами й чужі чоловічі голоси. Відчинивши двері, я побачив двох солдатів з багнетами. Вони голосно наказували якнайшвидше виносити необхідні речі до воза перед хатою. Мама тулила до себе Михасика, якому ще не було й двох місяців, і якимось безсило-сумно намагалася перелічити:

– Як же так? Навіщо покидати рідну хату, до того ж з хворим немовлям? – питала” (с.129).

“В нажаханих очах людей, – пише Петро Коваль, – я бачив сльози. Тишу порушували молитви. Безперервні відблиски полум’я сягали країв горизонту, окресленого небесним склепінням. Це було тривогу, сповіщало про знищення рідного, покинутого нами світу, що існував на тій землі віками. Разом з ним на загибель була приречена наша культура, сформована та вдосконалена з незапам’ятних часів...” (с.131).

Автор спогадів доводить, що для депортації мирного українського населення не було підстав. “Абсолютною неправдою, – стверджує він, – є те, що УПА становила тоді серйозну небезпеку для Польщі, а український народ надавав їй якусь значну цивільну допомогу. Українське населення було таким злидненим і безсилим, що розмова про якусь вагому поміч є нічим іншим, як брехнею” (с. 127).

Це спонукало Петра Ковалю взятися за перо, бо таке спотворене зображення історії, далеке від об’єктивності та правди, на його думку, завдає непоправної шкоди стосункам народів-сусідів, яких віками не лише супроводжували трагічні конфлікти, а й поєднували духовні узи. Не дивно, що спогади, написані польською мовою (у 2011 році вони зайняли перше місце в конкурсі, оголошеному Instytutem Wadań Wschodnich у Варшаві), не були опубліковані у Польщі через анти-

² Воєнна історія. 2003, №1.

українські настрої. Як зазначає упорядник і перекладач книги, доктор філософських наук Леся Івасюк, польські інтелектуали й історики продовжують замовчувати і недоговорювати те, що дало би панорамне та глибоке розуміння польсько-українських стосунків. Замість того вони подають фрагментарні й селективні конструкції минувшини. Бо так вимагає політична кон'юнктура” (с. 8).

Відзначаючи внесок Петра Ковалю у розвиток жанру української мемуаристики, не можна обійти увагою вміщений у передмові огляд монографій, науково-популярних видань, художніх і публіцистичних творів, інших публікацій польських та українських авторів про стан міжнаціональних відносин на етнічних українських землях теперішньої Польщі. З огляду видно, що упродовж століть більшість польських авторів культивувала думку про необхідність реставрації польської держави “від моря до моря”, підживлюючи таким чином анахронічну національно-державну доктрину польських політиків.

“Якщо аналізувати польську історіографію, навіть поза контекстом українського питання, починаючи із втрати польської державності під час першого поділу Польщі 1772 р. аж до краху Австро-Угорської монархії 1918 р. та Російської імперії 1917 р., – зазначає Леся Івасюк, – то побачимо, що вона рухалася переважно в рамках польського національного питання, писалася з однозначно польської національної та націоналістичної перспективи, здебільшого в полемічному та апологетичному стилі... межувала з публіцистикою та фікцією, ігнорувала існування і прагнення українського...питання, часто агресивно перешкождала постановці такого питання й була вкрай ідеологізованою” (с. 4).

Традиційну стратегію замовчування українського національного питання продовжували історики Другої Речі Посполитої (1918-1939 рр.). Безвідмовно служила польським шовіністичним політикам й історіографія ПНР. На думку науковця, антиукраїнськість в історіографії тих років стала частиною політики переслідування української меншини в Польщі. Тому не важко дійти висновку, що операція “Вісла” – логічна ланка в діях польського комуністичного режиму, який прагнув добитись мононаціонального суспільства, шляхом виселення й розпорошення українського населення з його етнічних земель. На жаль, ця трагедія не знайшла об’єктивного висвітлення в польській історіографії. Про неї воліють мовчати, не-

договорювати або трактувати однобоко, викривлено. Це саме, до речі, можна сказати і про радянську історичну літературу.

Дещо краща ситуація в Україні. За роки Незалежності з'явилися збірники документів, емпіричні матеріали та наукові дослідження про акцію "Вісла". Однак цього не достатньо. Леся Івасюк справедливо вважає, що для подолання стереотипів минувшини в українсько-польських стосунках з українського боку треба напрацювати базу для академічного спілкування з польськими істориками і на паритетних умовах обговорювати болючі проблеми. Для цього, звісно, потрібне державне фінансування наукових проєктів, насамперед багатотомних академічних досліджень, написаних різними мовами, аби стали доступними для світової громадськості. На часі створення науково-дослідного інституту з цієї проблематики. Фінансової підтримки потребує і мемуарна література. Науковець наголошує, що видання *life writing i oral history* мають посісти чільне місце в низці академічних дисциплін і знайти свого читача серед широкої аудиторії. Цей жанр є важливими як для широкої публіки, так і для академічних кіл, зокрема для істориків. Як засвідчує практика, без наявності в українській історіографії *life writing i oral history*, особливо текстів, що торкаються злочинів, українським історикам важко вести академічну дискусію про українсько-польські відносини з польськими візаві.

Розмірковуючи над теоретичними основами для сприйняття й аналізу жанру *life writing*, Леся Івасюк вказує, що ці тексти мають бути частиною прикладної історії не лише в Україні, а й за її межами (с. 3). На відміну від Польщі, де існує давня й багата традиція написання, використання й презентації *testimonials of the self i egodocuments*, в українському суспільстві цьому питанню приділяється мало уваги. Конструктивними є й інші меседжі, зокрема, про створення каналів публічної історії для презентації згаданих видань в Україні. Адже "ігноруючи жанр *life writing*, зокрема в контексті мікроісторії, – зазначає науковець, – ми не залишаємо прийдешнім поколінням можливості зрозуміти, що життя кожного з них – це частина історії, яка підлягає фіксації саме ними, ніким іншим (с. 15). Цю "нішу" в українській історіографії певною мірою заповнює книга "Діти берегів часу", яка цікаво, зважено, без перекручення фактів розповідає про трагічні події в українсько-польських взаєминах.

Зміст

Розділ 1. Теорія та методологія політологічних досліджень

<i>Кіянка І. Б.</i> Лібералізм і популізм в контексті сучасної демократії.....	3
<i>Прядко Т. П.</i> Соціально-психологічна взаємообумовленість абсентеїзму і популізму.....	14

Розділ 2. Історія політичної думки

<i>Печеранський І. П.</i> Консервативні тенденції в історико-політичній концепції І. Лисяка-Рудницького	25
<i>Добіжжа В. В., Колесник О. В.</i> Релігійне життя Вінниці в період масових репресій (1920-1930-і роки)	39

Розділ 3. Етнополітологія та етнодержавознавство

<i>Явір В. А.</i> Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції	48
--	----

Розділ 4. Політичні інститути та процеси

<i>Погорєлова А. І.</i> Громадянська правова культура і політика: стратегічний вимір взаємовпливу в українських реаліях	60
<i>Гримська М. І.</i> Основні етапи історії крайніх правих політичних партій у післявоєнній Німеччині (на прикладі націонал-демократичної партії Німеччини)	68
<i>Гербут Н. А.</i> Гендерна рівність у контексті представницької демократії	80
<i>Цвейкін К. Є.</i> Неовеберівська модель: між державою та ринком	90

<i>Груєва О. В.</i> Перфоманс: використання творчого потенціалу в політиці.....	97
<i>Гнатенко Н. Г.</i> Соціально-економічні чинники участі груп інтересів у законотворчому процесі.....	107
<i>Тарасюк В. М.</i> Державне регулювання інформаційних технологій. Досвід Ізраїлю.....	116
<i>Глипка А. О.</i> Ефективність функціонування місцевого самоврядування як гарантія становлення громадянського суспільства: проблеми реформування.....	132

Розділ 5. Міжнародна політологія

<i>Гаспарян А. Л.</i> Роль ФРН у врегулюванні безпекових проблем у 1990-х – на початку 2000-х років.....	142
--	-----

Розділ 6. Порівняльна політологія

<i>Перегуда Є. В., Місержи С. Д.</i> Регіональне управління та місцеве самоврядування в США: «стежка залежності» та сучасні тенденції.....	154
<i>Шевченко М. І.</i> Міжкультурна взаємодія та комунікація у добу глобалізації: соціокультурний контекст.....	165

Розділ 7. Рецензії

<i>Ганжуров Ю. С.</i> Українська влада і опозиція в ракурсі політологічної думки.....	176
<i>Наумкіна С. М.</i> Державна політика здоров'язбереження в розвитку системи громадського здоров'я в Україні.....	180
<i>Мельничук І. М.</i> Популізм: історія та сучасність.....	183
<i>Нагорняк М. М.</i> Нове осмислення ролі політичних інститутів у демократичній консолідації.....	184
<i>Мельник І. А.</i> «Життя кожної людини – це частина історії, яка підлягає фіксації...».....	187

До уваги авторів

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування.

Редакція проводить відбір статей, виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування членам редакційної колегії.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ЗБІРНИКА «ДЕРЖАВА І ПРАВО»

1. УДК.
2. Прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи – трьома мовами: укр., рос., англ.
3. Заголовок – трьома мовами: укр., рос., англ.
4. Три анотації: українська + ключові слова, російська + ключові слова, англійська + ключові слова.
5. Обсяг статті – 20 000 знаків /10 сторінок з переліком літератури/.
6. Після тексту статті треба зробити розширену англійську анотацію на 2 сторінки, або 4000 знаків. Вона не входить до кількості сторінок статті.
7. 14 шрифт, полуторний інтервал.
8. Рецензія наукового керівника.
9. Роздрукований текст; електронний варіант.
10. Формат RTF; Windows 98-2003.
11. Бібліографічні посилання оформляти і нумерувати в порядку надходження (1, 2, 3...). Список посилань слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
12. Текст статті має бути особисто підписаний автором до друку з датою підписання.

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 74

Науковий редактор *І.О. Кресіна*
Художнє оформлення *В.С. Жиборовського*

Підп. до друку 10.01.2017. Формат 60×84/16.
Ум. друк арк.11,40. Наклад 200 прим.

ТОВ „Видавництво „Юридична думка”
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТзОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел. (044) 424-40-69